

Aceden

Sección de Historia

O farmacéutico e deputado de Cortegada: José Ojea

Edición de Xosé Ramón Barreiro Fernández



Ojea

**O farmacéutico e deputado de Cortegada:
José Ojea**

Coordinación da edición:

Xosé Ramón Barreiro Fernández

Edición de contidos:

Nélida Cosme

Sección de Historia 3

Real Academia Galega

© Da primeira edición

Deputación Provincial de Ourense (80%)

Real Academia Galega (20%)

© Dos textos

Real Academia Galega, 2016

© Das ilustracións

Real Academia Galega, 2016

Deseño gráfico:

Grupo Revisión Deseño

Maquetación e impresión:

Lugami Artes Gráficas

Infesta, 96

Tel. 981 774 171

lugami@lugami.com

15319 Betanzos

ISBN:

Deputación Provincial de Ourense: 978-84-16643-02-8

Real Academia Galega: 978-84-946005-0-0

Depósito Legal:

OU 280-2016

[Obra aprobada no concurso para selección de obras para edición ou coedición pola Deputación Provincial de Ourense correspondente ao exercicio 2016]



REAL
ACADEMIA
GALEGA

Sección de Historia

O farmacéutico e deputado de Cortegada: José Ojea

Xosé Ramón Barreiro Fernández
(coordinador)



Retrato de José Ojea.

O Farmacéutico e deputado de Cortegada: José Ojea

José Manuel Baltar Blanco

Presidente da Deputación Provincial de Ourense

Teño por certo que a colaboración entre institucións debe ser unha máxima de obrigado e exquisito cumprimento. A cooperación é unha palabra máxica que se converte en real cando as actitudes e as vontades deixan á marxe personalismos e pensan no colectivo. E colectivo é escribir, reflexionar, debater, achegar datos e documentación, sobre persoeiros cuxa traxectoria pode servir de guía de comportamento, de modelo como servidor público para as actuais xeracións e tamén para as que están por vir.

Por iso a Real Academia Galega e a Deputación de Ourense, ambas as dúas cun amor infinito pola lingua ao considerala o maior tesouro de Galicia, unen esforzos para que saia do prelo unha obra que pon de manifesto, neste século XXI, a personalidade, a acción política e a obra literaria de José Ojea Otero, o farmacéutico e deputado de Cortegada.

Esta obra histórica conta con achegas investigadoras e persoeiros da nosa cultura como Ricardo Axeitos Valiño –que alumea unha biografía do protagonista ás beiras do Pai Miño–, Xosé Ramón Barreiro Fernández –centrándose no seu pensamento e actividade política onde a defensa dos labregos ocupa un lugar especial–, Santiago Díaz Lage –que examina a súa obra literaria–, Ana María Menéndez Rodríguez –percorrendo a súa biblioteca–, Mercedes Fernández-Couto Tella –analiza polo miúdo o Fondo José Ojea– e Jacobo M. Caridad que, especificamente, pon o foco na fotografía. Un traballo colectivo que recibe o complemento ideal co protagonismo das revistas e xornais que achega a Biblioteca da Real Academia Galega e cun digno anexo fotográfico.

Como presidente do goberno provincial de Ourense teño que agradecer que contemos dende xa con este libro que rende homenaxe a un dos bos e xenerosos, a un referente literario e político, a alguén que merece ser coñecido pola nosa mocidade e polas galegas e galegos do futuro. Con obras como esta, facemos Ourense. Dende Cortegada pódese. E así facemos Galicia. Como fixo José Ojea Otero. Un compromiso irrenunciabile.

Unhas cantas consideracións sobre o legado de José Ojea e sobre o presente volume

Xesús Alonso Montero
Presidente da Real Academia Galega

O meu primeiro contacto co escritor José Ojea Otero data de 1951, o ano do centenario do nacemento de Curros Enríquez. Nese ano lin e relín, sempre entusiasmado, *Aires da miña terra*, libro no que hai poemas, esteticamente, excelsos, e libro no que a ideoloxía, radicalmente antitradicional, ofrecía, a certos lectores daquel tempo franquista, tan conformista e tan nacionalcatolicista, páxinas maxistras que sobresaían e confortaban o noso corazón. Quen prologaba o subversivo poemario, a petición do propio autor, era José Ojea, amigo e correlixionario do poeta, naquela data (1880), home con notable predicamento en Galicia como republicano. Quizais foi por esta condición pola que Curros lle solicitou o limiar.

De 1951 a hoxe pasaron máis de sesenta e cinco anos, e, ante unha cronoloxía tan dilatada é moi difícil que a memoria sexa precisa. Debo recoñecer que o prólogo de don José Ojea (así constaba o apelido no libro) non me orientou sobre a orixinalidade e as características dun libro que achegaba á poesía galega temas, actitudes e modos poéticos que ninguén sospeitaba. Quizais non hai, na poesía civil do XIX europeo, un libro da forza dos obxectivos poéticos e da magnitude literaria de *Aires da miña terra*. José Ojea, que falaba como amigo, ou non se decatara da índole ética e estética do libro que prologa ou, se se decatou, non quixo alertar ós lectores clericais e tradicionalistas que, semanas despois, anatematizará o bispo Cesáreo Rodrigo. Por certo, o estraño limiar finaliza afirmando que a “flor” do libro e “a Virxe do Cristal”, poema excelso, sen dúbida, pero que non apunta á cerna do libro. Case é lexítimo sospeitar que don José Ojea, tan amigo e admirador de Curros, pon o acento nesta composición –maxistral, certamente– pensando nos cesáreos rodrigos da época, que eran moitos, poderosos e eficaces.

Confeso que pasaron anos e anos sen que me interesase, dun xeito especial, por José Ojea, de quen non ignoraba o seu republicanismo e o seu progresismo en non poucos planteamentos políticos do seu tempo. Hai case tres décadas souben que unha familia viguesa, a de don Enrique Rey Lorenzo, herdara o fondo bibliográfico e documental de Ojea, fondo –recalcaban os meus informantes– no que había cartas de Curros a el, polo menos algunhas, precisaba Ángeles Fernández, daquela dilixente bibliotecaria na Deputación de Ourense. As xestións para achegármonos a aquel tesouro epistolar non tiveron éxito por razóns que conviría explicitar algún día.

Xa Presidente eu da Real Academia, por “cousas da vida”, tiven a fortuna de coñecer a dona Annunziata Rey Ruiz, filla de don Enrique Rey e dona Sara Ruiz Rivera, que fora, esta, moi amiga de Sara Ojea, filla do ilustre republicano (ademais, portíñanse). Non tardamos en decatármonos de que a Biblioteca e o Arquivo de don José Ojea (BAO) era, alén de cuantioso, moi valioso. A Academia adquiriu o importantísimo Fondo, por doazón, o 25 de marzo de 2014, o que alegrou, dun xeito especial, ó noso compañeiro Xosé Ramón Barreiro Fernández, desde había tempo interesado na biografía de don José Ojea. Sabido é que o profesor Barreiro ten, entre os seus grandes temas de investigación, o acontecer político da segunda metade do século XIX, período no que o labor intelectual de José Ojea constitúe unha páxina moi significativa. Proba do seu interese é o presente libro, por el coordinado, e no que hai achegas valiosas para entendermos mellor a biografía e a bibliografía de quen estaba á espera dun estudo como o presente e dunha reparación. Parabéns, moi efusivos, ós colaboradores desta publicación e ó seu editor, tamén autor dun esclarecedor traballo sobre o pensamento e a acción política de quen, en 1880, prologou un dos libros máis importantes da literatura galega.

Algún día –se Clío nos axuda– aparecerán as cartas de Curros Enríquez, e ese día haberá que escribir o capítulo que no presente volume falta: a relación entre o gran poeta e o ilustre republicano de Cortegada.

Introdución

Xosé Ramón Barreiro Fernández
Director da Sección de Historia da Real Academia Galega

As xestións de don Xesús Alonso Montero, presidente da Real Academia Galega, e a xenerosidade da familia fixeron posible que a biblioteca e arquivo de don José Ojea Otero, “o farmacéutico de Cortegada” (Ourense), fora depositado na Real Academia Galega para a súa conservación e estudo.

Dende a morte de Ojea no ano 1909 ata 2015 estes fondos estiveron depositados en distintas estancias e pisos. E así, transcorridos 116 anos, e aínda que se perderon algunhas unidades (como o epistolario de Curros ou o de Paz Novoa), mantívose case íntegro o corpus arquivístico máis importante, o que pon de manifesto a preocupación que sempre amosou a familia para garantir a súa preservación.

Cando se fixo entrega á Real Academia Galega destes fondos, comprometeuse esta institución a dar a coñecer o seu contido e a poñelos ao servizo dos investigadores e usuarios. Cúmrese hoxe con esta recomendación.

Na breve descrición que aparece no índice o lector poderá facer un seguimento dos capítulos máis importantes: introducímolo con tres pequenos estudos sobre a biografía de Ojea, sobre os seus compromisos ideolóxicos e políticos e finalmente sobre a súa obra literaria.

Logo aparecen pequenos traballos (biblioteca, hemeroteca, arquivo e fondo fotográfico) elaborados por persoal que traballa na Real Academia Galega e que nos permite ter unha visión ampla de Ojea como intelectual, como persoa que militou sempre no progresismo científico e como amante do libro.

Os amigos e admiradores da súa obra destacaban de Ojea a súa lealdade: coa ideoloxía (sempre republicana), cos amigos para os que tiña o corazón sempre aberto, e para Galicia, a súa patria, da que foi o máis fiel soldado.

I. José Ojea: unha vida ás beiras do Miño

Ricardo Axeitos Valiño

José Ojea Otero, escritor e político, natural da vila ourensá de Cortegada, é unha desas figuras condenadas polo paso do tempo a un certo esquecemento. A pesar de publicar varios libros, numerosos artigos e contos en publicacións periódicas, participar activamente das intrigas políticas do Sexenio e ser elixido deputado nas Cortes da Primeira República española, o seu nome a día de hoxe só é citado de xeito marxinal, sempre nun segundo e terceiro plano, nos estudos históricos e literarios galegos.

Mais el mesmo foi en parte responsable do escurecemento da súa memoria pois, coa Restauración monárquica que rematou cos devezos revolucionarios desatados no setembro de 1868, apartouse voluntariamente dos primeiros planos da vida pública. Incluso desenvolveu a súa carreira literaria manténdoa ben lonxe de vaidades e degoros de coroas de loureiro.

Sexa como sexa, da súa vida poucos datos se nos conservan e, estes poucos, resumidos nas breves noticias recollidas por Benito Fernández Alonso na súa obra *Ourensanos ilustres* (1916), por Samuel Eiján na súa *Historia de Ribadavia* (1920) e no *Diccionario bio-bibliográfico de escritores* de Couceiro Freijomil (1951-1953). E mesmo estas notas, por moi poucas páxinas que ocupen, non deixan de conter certos erros, como veremos.

Esperamos, pois, que o presente traballo sexa unha primeira achega á biografía deste ourensán ilustre e que contribúa á merecida recuperación da súa memoria.

I. NACEMENTO E ANOS DE FORMACIÓN

Aínda que os biógrafos citados dan como o seu ano de nacemento o de 1845, en realidade, naceu en San Bieito de Rabiño, parroquia do concello de Cortegada, o 16 de agosto de 1841¹.

Era fillo dos veciños de Cortegada Vicente Ojea e Josefa Otero. O seu pai era o farmacéutico da vila (Fernández 1916: 175), e chegou a ser alcalde do concello de Cortegada durante a década de goberno moderado do período isabelino².

Grazas á sólida posición económica familiar, Ojea recibiu unha boa formación, acadando os graos de bacharel en Artes e de licenciado en Farmacia pola Universidade de Santiago de Compostela. Sen dúbida a elección da carreira veu condicionada pola posibilidade de herdar o negocio do pai, tal e como acabou sucedendo.

En 1851 iniciou os estudos secundarios no Instituto de Ourense e en 1857 trasladouse a Santiago, onde rematou o último curso de bacharelato no instituto agregado á Universidade, conseguindo o título de bacharel en Artes o 14 de setembro de 1858. Nese mesmo ano matriculouse na facultade de Farmacia santiagouesa onde permaneceu ata rematar os seus estudos en 1863³.

A facultade de Farmacia foi creada precisamente o ano anterior instalándose no edificio do Colexio de Fonseca, que compartía coa facultade de Medicina (Barreiro 2002: 415). Foi o seu primeiro decano Antonio Casares, daquela catedrático de Química na facultade de Ciencias. Ao carecer nos primeiros anos a facultade de catedráticos, nomeáronse profesores interinos a Xerome Macho,

1 Tal e como está recollido na súa partida de bautismo (Arquivo Histórico da Universidade de Santiago de Compostela, 1857-1863; Fernández 1916: 175), dá erroneamente como ano de nacemento o de 1845. A partir deste traballo o resto de referencias biográficas repiten o dato.

2 Polo menos entre 1850 e 1852, como testemuña o *Boletín Oficial de la Provincia de Orense*, do 24 de xaneiro de 1850 e do 1 de xaneiro de 1852. Segundo a Lei de Concellos de 1845 (*Gaceta de Madrid*, 3776, 15 de xaneiro de 1845), os alcaldes eran nomeados polo xefe político da provincia (salvo no caso das capitais provinciais e as poboacións cabeza de partido de máis de 2000 habitantes, que eran referendados polo rei) o que aseguraba o absoluto control político do poder local polo poder central, seguindo o modelo de administración centralista imposto polos liberais moderados que tiveron o poder desde 1844 a 1854.

3 Se ben pasou na Universidade Central de Madrid o curso 1859 e 1860, superando alí as materias de Materia Farmacéutica Animal e Mineral e Materia Farmacéutica Vexetal (Arquivo Histórico da Universidade de Santiago de Compostela 1857-1863).

catedrático de Historia no Instituto de Santiago, a Anxo Gigirey e a Salustiano Aseguiñolaza (Barreiro 2002: 415). A estes engadíronse Xosé Planellas Giralt, que impartía Historia Natural, e daquela era catedrático de Zooloxía, Botánica e Mineraloxía na facultade de Ciencias (Barreiro 2002: 449), e Xaime Forn Segura, que obtivo cátedra nesta facultade en 1861, ano no que substituíu a Casares como decano da facultade (Barreiro 2002: 423-424).

Este foi o cadro de docentes que tivo o de Cortegada durante os seus anos de estudos. De todos eles o máis destacable, sen dúbida, foi Antonio Casares, un dos profesores de maior prestixio intelectual de toda a Universidade. Politicamente foi un liberal moderado que soubo adaptarse aos tempos. Así, no levantamento de 1868 formou parte da Xunta Revolucionaria de Santiago, mentres que durante a Restauración mostrou unha total fidelidade ao novo sistema monárquico. Incluso, nomeado reitor durante a Primeira República en 1873, conseguiu manter o posto ata a súa morte en 1888, sobrevivindo á caída da República e a chegada da Restauración (Barreiro 2002: 500-501). Con el, o noso autor cursou as materias de Química Xeral e Química Inorgánica, nas que, por certo, recibiu moi boa cualificación⁴.

Ademais da súa formación académica, é de supor que nos seus anos santiagueses Ojea tamén fose adquirindo as bases ideolóxicas e intelectuais que conformaron tanto o compromiso político como as aspiración literarias que marcaron o resto da súa vida. De feito, aínda que non puido asistir ao famoso Banquete de Conxo, celebrado un ano antes de ter el chegado a Santiago, coñeceu a, ao menos, a un dos asistentes a aquel acto de reivindicación democrática, como foi Xoán Manuel Paz Novoa (Domínguez 2014: 74). Este foi amigo íntimo de Ojea, tal e como testemuñan algunhas das cartas conservadas no seu arquivo persoal que hoxe custodia a Real Academia Galega, e é máis que probable que fose precisamente en Santiago onde se coñeceron, ao coincidir alí como estudantes nos anos de 1857 a 1861. Co tempo, os dous colaborarían estreitamente durante os anos do Sexenio, primeiro no marco da política provincial ourensá e logo nas Cortes republicanas de 1873.

⁴ Arquivo Histórico da Universidade de Santiago de Compostela (1857-1863).

2. O SEXENIO

Tampouco temos moitos datos dos pasos que o noso escritor deu despois de rematar a carreira tras licenciarse en Farmacia o 15 de novembro de 1863. É de supor que regresou á casa paterna. De todos os xeitos, recuperamos o fío das súas andanzas, despois da expulsión do país da raíña Isabel II, cando reaparece formando parte da vangarda demócrata e republicana da provincia de Ourense.

Unha das primeiras tarefas que se impuxo o goberno provisional nacido da revolta de setembro de 1868 foi a reorganización do poder territorial e local, é dicir, concellos e deputacións, ao tempo que se asegurou de que estas institucións se formasen con xente afín ao ideario dos revolucionarios.

Así o 13 de outubro de 1868, mandou por medio dunha circular, publicada na *Gaceta de Madrid* do 14, que as xuntas nomeasen novos concellos e deputacións, que funcionarían de xeito provisional ata a celebración das correspondentes eleccións. A continuación, a Xunta Superior Revolucionaria de Madrid acordou a súa suspensión e invitou ao resto de xuntas a que a imitasen, mediante unha circular do 19 de outubro⁵.

A Xunta Revolucionaria de Ourense disolveuse o 24 de outubro, encargando do despacho dos asuntos do goberno da provincia ao seu secretario, Juan Manuel Paz (*Gaceta de Madrid* 299, 25 de outubro 1868), ata que o 26 de outubro de 1868 se constituíu a nova Deputación Provincial, presidida polo gobernador da provincia José Benito Amado, nomeado como tal o 13 dese mesmo mes⁶. Nos días seguintes, as actas da Deputación van rexistrando o ingreso dos deputados seleccionados⁷. É na do 27 de outubro cando se recolle a aceptación da acta de deputado de José Ojea como representante do distrito de Ribadavia⁸.

Xa só este nomeamento, en virtude do procedemento de elección dos deputados, indícanos a súa adhesión á revolución e a posibilidade de que participara

5 Publicada na *Gaceta de Madrid* 294, 20 de outubro de 1869.

6 O seu nomeamento apareceu na *Gaceta de Madrid* do 14 de outubro de 1868.

7 Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874.

8 Benito Fernández Alonso (1916: 175), apoiado na data errónea de nacemento que dá para Ojea, resalta que foi elixido deputado sen ter a maioría de idade para poder selo. Pero, como dixemos, naceu en 1841, non en 1845, de xeito que tiña 27 anos en 1868, suficientes para poder exercer legalmente de deputado.

dalgún xeito na súa organización. Mais, ao tempo do seu ingreso no goberno da provincia, sabemos que tamén estaba a participar na organización do republicanismo ourensán. Desta maneira, a primeira noticia que temos da súa militancia republicana é, precisamente, o seu nomeamento como compoñente do Comité Democrático Provincial de Ourense, que coñecemos grazas a un oficio da Mesa Interina para la Elección del Comité Democrático de Ourense do 10 de novembro de 1868. O Comité estaba formado por Manuel García, como presidente; Manuel Gayón e Francisco Casanova, como vicepresidentes, e os secretarios José Gómez Munaiz, Claudio Fernández, Claudio Arias e Vicente María Vázquez⁹. Para maior claridade, no oficio manifestábase que na xuntanza dos demócratas ourensáns do 1 de novembro acordaran por unanimidade declarar a “república democrática federal” como a forma de goberno “más a propósito para sostener las libertades patrias”. Era, pois, inevitable o choque co sector moderado e monárquico dos revolucionarios, e así, nese mesmo mes de novembro de 1868, o Comité Republicano de Ourense publicou unha nota, aparecida no xornal *El Tribuno*, na que protestaban contra o manifesto do Goberno Provisional do 25 de outubro dese ano, no que este se pronunciaba indirectamente a favor da monarquía como forma de goberno. Entre os asinantes aparecía, de novo, José Ojea¹⁰.

En canto á nova corporación provincial, nacida con carácter de interinidade ata a celebración dunhas verdadeiras eleccións, prolongou esta situación ata 1871, tempo necesario para a promulgación de novas leis que afuzaran o funcionamento da institución e do proceso electoral de acordo coas novas ideas triunfantes coa revolución de setembro. Así foron nacendo a Lei Orgánica Provincial do 21 de outubro de 1868, a Lei do Sufraxio Universal do 9 de novembro de 1868, a nova

9 Conservado no Arquivo da Real Academia Galega, ao oficio acompañao unha listaxe dos membros do comité, 31, contando ao propio Ojea. Os seus nomes son: Francisco Casanova, Juan Manuel Paz, Felipe Mosquera, Claudio Arias, Claudio Fernández, José Gómez Munaiz, Alejandro Quereizaeta, Camilo Pérez Castro, Francisco Roca, Ramón Cid Novoa, Juan Francisco Estévez, Alejandro Goyanes, Cesáreo Rivera, José Ojea, Gerardo Amoeiro, Germán Justo, Juan Fernández, Manuel García, Lisandro Abad, Emilio Meruendano, Juan Hevia, Manuel Aldemira Santana, Manuel Gayón, Vicente Vázquez, Toribio Iscar, Emilio Alonso, Claudio Pérez Feijoo, Telmo Pérez Feijoo, José Romero e Manuel Morales (Arquivo da Real Academia Galega 1868).

10 *La Discusión*, 2 de decembro de 1868. O resto de asinantes eran Manuel García, Francisco Casanova, Alejandro Quereizaeta, Telmo Pérez Feijoo, Juan Hévia, Toribio Juan Sáez, José Gómez Munaiz, Cesáreo Rivera, Claudio Fernández, Francisco Roca, Juan Francisco Estévez, Claudio Arias, Ramón Cid Nóvoa, Gerardo Amoeiro, Juan Fernandez, Lisandro Abad, Manuel Aldemira Santana e Manuel Gayón.

Constitución do 6 de xuño de 1869, a Lei Electoral do 20 de xullo de 1870 e unha nova Lei Provincial do 20 de agosto de 1870.

Namentres o de Cortegada participaba no goberno provincial, tal e como reflicten as actas da Deputación, seguindo os ditados da súa ideoloxía republicana, propuxo a abolición do imposto persoal¹¹, a redención da cota de soldados de recrutamento da provincia a conta dos presupostos da Deputación¹², e mesmo se negou a acudir a unha sesión na que se debatía a organización dos festexos co gallo da proclamación da nova Constitución pois a súa “conciencia no le permitía de ningún modo votar los gastos que con tal objeto se hiciesen por insignificantes que fuesen”, facendo así notar o seu desacordo co réxime monárquico que establecía a nova Constitución¹³.

Por fin, o goberno publicou na *Gaceta de Madrid* do 4 de xaneiro de 1871 o decreto convocando eleccións municipais e provinciais para o febreiro seguinte. Nelas, José Ojea foi elixido deputado polo distrito de Cortegada. A súa acta foi presentada na reunión da Deputación do 27 de febreiro, opóndose Ramón Antonio Armada, baseándose na protesta de varios electores que denunciaban irregularidades na votación¹⁴. Mais, finalmente, a súa acta foi aprobada por 22 votos a favor con tan só oito en contra.

O 19 de marzo dese ano, xa rematadas as aprobacións das actas dos deputados electos, elixiuse a composición da Comisión Provincial. Segundo a Lei Provincial do 20 de agosto de 1870, esta Comisión, formada por cinco vogais, seleccionados polo pleno da Deputación entre os seus deputados, era a encargada da execución dos acordos asumidos polo plenario así como a resolución de asuntos urxentes, mais que pola súa pouca importancia non xustificaban a convocatoria dunha xunta extraordinaria. Era pois un órgano permanente de goberno provincial. O noso farmacéutico foi un dos seleccionados, xunto a Casimiro Antonio González, Manuel Enríquez Villarino, Cándido Rivero de Aguilar e Julio Astray Caneda.

11 Acta do 3 de marzo de 1869 (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

12 Acta do 21 de abril de 1869 (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

13 Acta do 14 de xuño de 1869 (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

14 Entre eles estaba Faustino Carpintero, veciño de Cortegada, que en 1875 foi elixido deputado provincial (Acta do 10 de marzo de 1870, Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874), e que debía de ser un inimigo político e persoal do farmacéutico.

Aos membros da comisión correspondíalles un soldo en atención á súa dedicación. Mais cando se pasa a discutir o monto deste na mesma xuntanza, opóñense a percibir a remuneración González, Enríquez, Caneda e o propio Ojea¹⁵.

O 16 de outubro de 1871 nomeouse un novo gobernador para Ourense, José Becerra Armesto¹⁶. Neto, fillo e irmán de deputados en Cortes, el mesmo presentouse ás constituíntes por Vigo, sen obter escano¹⁷. Desde o comezo, Becerra procurou facerse co total control político da provincia, chegando a desenvolver unha verdadeira política represiva contra os sectores opositores, especialmente os republicanos. Os seus métodos, dabondo autoritarios e mesmo violentos, valéronlle que ata na capital do país, o xornal *El Imparcial* mantivese nas súas páxinas toda unha campaña na súa contra, denunciando os seus modos ditatoriais.

Xa desde a súa toma de posesión do cargo de gobernador provincial, varios deputados, entre eles a maioría dos compoñentes da Comisión Permanente (na que lembremos que se atopaba Ojea), negáronse a acudir aos plenos que convocaba para impedir que esta tomase acordos baixo a súa presidencia¹⁸. Becerra, ante esta situación de bloqueo, promoveu un expediente de sanción ante o ministro de Gobernación, Francisco de Paula Candau, que o resolveu mediante unha Orde do 17 de decembro, impondo unha multa e a suspensión do exercicio dos seus cargos aos deputados rebeldes¹⁹. Quedaron, pois, expulsados Manuel Vázquez Araujo, Pedro Cardero, José Gómez Munaiz, Manuel Casais y Rodríguez, José Benito Méndez e catro dos compoñentes da Comisión, Casimiro Antonio Gonzalez, Julio Astray Caneda, Manuel Enríquez e José Ojea Otero. A suspensión oficializouse na acta do 30 de decembro de 1871, na que se nomearon a tres novos membros da Comisión, na que só se mantiña Cándido Rivero de Aguilar²⁰.

15 Acta do 19 de marzo de 1871 (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

16 O seu nomeamento apareceu na *Gaceta de Madrid*, 291, 18 de outubro de 1871.

17 *El Imparcial* (Madrid), 5 de xaneiro de 1869.

18 *El Imparcial* (Madrid), 7 e 9 de novembro de 1871. Neste mesmo xornal, no exemplar do día 7, cóntase que como estratexia para forzar aos deputados rebeldes a asistir, mantivo durante 48 horas unha reunión á espera de que se reunise a maioría necesaria de deputados para validar os acordos a tomar.

19 *Gaceta de Madrid* 365, 22 de decembro de 1871.

20 Arquivo da Deputación de Ourense (1868-1874).

Os deputados expulsados decidiron levar o seu caso á xustiza, encomendando ao avogado Tomás Mosquera²¹ que presentase un recurso contencioso administrativo ante o Tribunal Supremo, acusando ao gobernador polas ilegalidades e usurpacións de atribucións por el cometidas²².

Un novo motivo de anoxo da oposición republicana co gobernador veu pola decisión deste de anular as eleccións municipais na cidade de Ourense e noutros concellos da provincia e a destitución dos seus alcaldes²³. Para protestar contra esta decisión, presentáronse no despacho de Becerra Armesto o 20 de xaneiro, xunto dous notarios, José Gómez Munaiz, Alejandro Quereizaeta e José Ojea como representantes do partido republicano de Ourense. A resposta de Armesto foi mandar detelos no acto por desacato á autoridade²⁴. Porén, o xuíz de primeira instancia de Ourense puxo aos detidos en liberdade aos poucos días²⁵.

Coas eleccións xerais de principios de abril de 1872, os xornais madrileños volven denunciar novos excesos do gobernador como detencións de candidatos e presións sobre os electores²⁶. As tensións chegaron ata o punto de que o día 8 de abril producíronse na capital varios altercados dos opositores que protestaban polos resultados electorais. Cando o gobernador se dirixía ao lugar da liorta, acompañado de axentes e por un irmán seu, unha persoa disparou sobre o grupo ferindo levemente a este último²⁷. Tras o atentado realizáronse varias detencións, entre eles a de Tomás Carretero, candidato radical por Lalín²⁸.

Ao tempo, durante as eleccións en Cortegada, impediuse entrar no colexio electoral a varios opositores á candidatura governamental, disparando a súa arma o

21 Nas eleccións de xaneiro de 1869, Tomás Mosquera fora elixido deputado, presentándose por Ourense, dentro dunha candidatura demócrata monárquica. Porén, debía de ter moi boa relación co grupo republicano, que daquela tamén obtivera un posto de deputado para Eduardo Chao, pois nunha carta a José Ojea do 16 de marzo de 1870, Mosquera agradécelle o seu apoio á súa candidatura nesas eleccións (Arquivo da Real Academia Galega 1870).

22 *La Nación* (Madrid), 12 de xaneiro de 1872.

23 Actas da Deputación do mes de xaneiro de 1872 (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

24 *El Imparcial* (Madrid), 22 de xaneiro de 1872.

25 *El Imparcial* (Madrid), 30 de xaneiro de 1872.

26 *El Imparcial* (Madrid), 4 de abril de 1872; *La Nación* (Madrid), 4 de abril de 1872; *La Esperanza* (Madrid), 5 e 8 de abril de 1872; *La Regeneración* (Madrid), 5 de abril de 1872; *La Convicción* (Madrid), 11 de abril de 1872.

27 *La Iberia* (Madrid), 9, 12 e 17 de abril de 1872; *El Imparcial* (Madrid), 9 de abril de 1872; *La Esperanza* (Madrid), 10 e 12 de abril de 1872; *La Nación* (Madrid), 10 de abril de 1872.

28 *La Esperanza* (Madrid), 11 de abril de 1872; *La Iberia* (Madrid), 10 de abril de 1872; *El Combate* (Madrid), 10 de abril de 1872.

oficial de policía alí destacado e ferindo a unha persoa. A resultas destes altercados ditouse orde de detención contra os opositores, algúns dos cales lograron fuxir a Portugal antes de seren arrestados²⁹. Aínda que descoñecemos os seus nomes, un deles debeu de ser o propio Ojea, tal e como confirma unha carta de Juan Manuel Paz a Manuel Murguía do 15 de abril de ese ano. Nela, falando do amigo común, Paz dille ao historiador que o farmacéutico de Cortegada se atopaba “emigrado” en Portugal, engadindo que “este gobernador *salvaje*, que no merece que usted ni ninguna persona decente le llame amigo, está empleando con las oposiciones los procedimientos más ilegales y tiránicos que es posible imaginar” (Barreiro/Axeitos 2005: 192).

Non sabemos cando regresou Ojea de Portugal. Becerra Armesto dimitiu do seu posto de gobernador de Ourense o 11 de xuño de 1872³⁰ e na acta da Deputación do 1 de setembro de 1872, baixo a presidencia do novo gobernador, José Casal Rodríguez³¹, restitúese aos membros da antiga Comisión provincial, entre os que reaparecía don José³².

3. DEPUTADO A CORTES

Coa chegada da Primeira República, o de Cortegada deu o salto á política nacional ao saír elixido deputado ás Cortes constituíntes polo distrito de Bande nas eleccións do 10 de maio de 1873. Nesas mesmas eleccións tamén resultou electo o seu amigo e correlixionario Paz Novoa, xunto ao que participou na presentación da Lei, de gran relevancia para Galicia, de Redención de Foros.

29 *El Imparcial* (Madrid), 12 de abril de 1872; *El Combate* (Madrid), 13 de abril de 1872; *La Regeneración* (Madrid), 13 de abril de 1872.

30 A dimisión publicouse na *Gaceta de Madrid* 164, 12 de xuño de 1872. Neste mesmo número da *Gaceta*, publícase o nomeamento de Becerra como gobernador de Toledo.

31 Becerra foi substituído por Carlos Rodríguez Batista (*Gaceta de Madrid* 164, 12 de xuño de 1872). Este dimitiu o 18 dese mesmo mes, sendo nomeado no seu lugar, Luís Diéguez Amoeiro (*Gaceta de Madrid* 171, 19 de xuño de 1872). Pero Amoeiro, o 2 de xullo, intercambiou o seu destino co de José Casal, que fora nomeado para ocupar o goberno civil de Zamora (*Gaceta de Madrid* 185, 3 de agosto de 1872). Deste xeito, o goberno civil de Ourense debeu de estar practicamente sen dirección desde xuño ata xullo. De feito nas actas da deputación hai un baleiro desde o 14 de abril ao 1 de setembro, cando se restitúe a José Ojea no seu posto de deputado (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

32 Acta do día 1 de setembro de 1872 (Arquivo da Deputación de Ourense 1868-1874).

Os foros galegos, carga enfitéutica sobre a produción agraria de orixe medieval, foron obxecto dun duro debate ao longo do século XIX. Os sectores máis progresistas defendían, contra a oposición das forzas conservadoras e reaccionarias, beneficiarias naturais do foro, a súa eliminación polo expediente de ofrecer aos labradores a posibilidade de redimir os foros mediante o pago aos perceptores dunha indemnización.

Os republicanos federais galegos xa asumiran durante a campaña electoral o problema foral e a necesidade de pórlle unha solución favorable aos campesiños galegos. Tendo en conta que, dos 43 deputados por Galicia que se elixiron en maio de 1873, 37 eran federais, as constituíntes eran o mellor momento para presentar a que sería a primeira medida legal sobre a redención foral do século XIX (Villares 1982: 284, n. 332).

Xoán Manuel Paz foi o que se encargou de redactar e presentar o proxecto de lei na sesión parlamentaria do 5 de xullo de 1873. O proxecto asinábano, ademais de Paz Novoa, Eduardo Chao, Cesáreo Rivera, José Gómez Munaiz, José Vázquez Moreiro, Tiberio Ávila e José Ojea.

A norma foi promulgada o 20 de agosto dese ano, pero só tivo seis meses de vixencia, sendo suspendida por un decreto do 20 de febreiro de 1874. Aínda así supuxo un importante fito no proceso de desaparición do foro, a pesar de que este acabaría manténdose ata ben entrado o século XX.

Por certo, que Ojea non esqueceu a súa vila natal durante a súa estadía madrileña, e pola súa xestión como deputado concedéuselle unha biblioteca pública a Cortegada en decembro de 1873³³.

Coa caída da Primeira República, segundo Samuel Eiján (1920: 620) e Fernández Alonso (1916: 175), o noso escritor refuxiouse en Portugal para resgardarse de posibles persecucións políticas³⁴. Mais non atopamos confirmación ningunha deste exilio³⁵. De todos os modos, coa Restauración monárquica, o escritor vai regresar coa súa familia, asentándose definitivamente en Cortegada.

33 *La Correspondencia de España*, 13 de decembro de 1873.

34 “Durante un largo tiempo” escribe Benito Fernández Alonso (1916: 175).

35 Tan só coñecemos o caso xa mencionado daqueles meses de 1872 nos que marchou ao país veciño para escapar da orde de detención contra os republicanos de Cortegada, ditada polo gobernador Becerra Armesto. Quizais, tendo en conta a presenza doutros erros na súa pequena tradición biográfica, os seus biógrafos confundiran, de novo, as datas dos feitos.

4. O RETIRO A CORTEGADA

Despois da perda do seu escano como deputado nas Cortes da Primeira República, Ojea non volveu presentar a súa candidatura a elección ningunha. E se non abandonou totalmente a súa vinculación co republicanismo, si que parece que renunciou a continuar coa súa carreira política. De feito, o resto dos seus días transcorreron na súa vila natal, onde pasou a atender a farmacia paterna e a formar unha familia propia.

Así, o 18 de xaneiro de 1879 casou con Sofía Domínguez Cedrón (Fernández 1916: 175)³⁶. Deste matrimonio naceron Octavia, Sara e Arminio³⁷. Na década seguinte sucedéronse os falecementos dos seus pais; primeiro a nai, dona Josefa, en 1882³⁸, e logo don Vicente, en marzo de 1883³⁹, quedando o fillo como titular da farmacia de Cortegada.

Mais non foron só a vida familiar e a xestión dos seus negocios as únicas actividades que o ocuparon no que lle restou de vida. En primeiro lugar seguiu mantendo, ata os seus últimos días, a súa ideoloxía republicana, mesmo participando, aínda que nun moi segundo plano, na evolución do republicanismo en Ourense. Porén, a actividade pública que concentrou os seus maiores esforzos foi o desenvolvemento dunha carreira literaria que chegou a dar como froitos unha importante obra narrativa publicada en prensa e en varios libros.

5. A SÚA FIDELIDADE REPUBLICANA

Non é difícil atopar a sinatura de Ojea, normalmente baixo o pseudónimo Aven-tino, na prensa republicana galega da época da Restauración. Cabeceiras como *La República* de Ferrol, *La Unión Republicana* de Pontevedra, *El Miño* e *La República* de Ourense, *La Justicia* de Vigo ou *El Grito del Pueblo* de Pontevedra

36 Faleceu o 12 de febreiro de 1948 (*La Región*, 14 de febreiro de 1948).

37 Foi médico e estableceuse en Santander, tal e como conta a necrolóxica de José Ojea publicada por *El Eco de Galicia* do 10 de xaneiro de 1910.

38 *La Ilustración Gallega y Asturiana* 5, 18 de febreiro de 1880.

39 *Gaceta de Galicia*, Santiago de Compostela, 15 de marzo de 1883.

acolleron os seus artigos, cheos da súa fe na volta da república, á que considera a única forma política capaz de traer o verdadeiro progreso ao país, de garantir a democratización da sociedade e de promover unha economía moral ao servizo das necesidades dos cidadáns de a pé. Neles, tamén denunciou sen descanso os abusos do caciquismo e do clero, acusándoos de ser os causantes do desamparo do pobo.

Pero non se limitou á actividade xornalística e prestou tamén o seu apoio á formación de diferentes agrupacións políticas que foron aparecendo ao longo da Restauración, froito dos esforzos dos republicanos por recuperar a iniciativa política e por acadar a unión das diferentes familias ideolóxicas nas que estes se fragmentaron despois da desfeita da Primeira República.

Desta maneira, foi un dos asinantes do manifesto do 1 de abril de 1880 que deu nacemento ao Partido Progresista-Democrático de Ruiz Zorrilla e de Nicolás Salmerón⁴⁰ e, ao ano seguinte, o 25 de febreiro, ao celebrarse en Ourense un “banquete democrático”, organizado por la xuventude demócrata ourensá, enviou unha carta de adhesión que se leu no acto⁴¹.

A medida que nos anos 1890 se van sucedendo diferentes iniciativas unio-nistas dentro do republicanismo español, de novo, o de Cortegada vai reapare-cendo para procurarlles o seu apoio, mais sempre ao fondo.

En xullo de 1897, ao constituírse, no Círculo Republicano de Ourense, a Xunta Provincial Interina de Fusión Republicana, Ojea foi designado o seu presidente⁴². O 12 de setembro dese ano, celebrouse un mitin republicano de propaganda da fusión, presidido polo de Cortegada, no Teatro de Ourense, ao que ademais de Azcárate, asistiron da Coruña o médico Rodríguez Martínez e Ramón Pérez Costales, só faltando os progresistas ourensáns, dirixidos daquela por Diéguez Amoeiro⁴³. A súa participación no mitin foi un feito notable, pois o xornal pontevedrés *La Unión Republicana* saudouna con sorpresa e mesmo con certa ironía:

40 En *La Ilustración Gallega y Asturiana* 11, 18 de abril de 1880, e en *El Correo Gallego* (Ferrol) 500, 14 de abril de 1880, reproducése a listaxe dos ex senadores e ex deputados galegos asinantes do manifesto. Entre eles, ambos citan a José Ojea Otero.

41 “El banquete democrático de Orense”, *La Ilustración Gallega y Asturiana* 7 (8 de marzo de 1881), 11.

42 *Gaceta de Galicia*, 22 de xullo de 1897.

43 *Gaceta de Galicia*, 14 de setembro de 1897. No arquivo da Real Academia Galega consérvase o manuscrito coas palabras coas que Ojea iniciou o acto.

¡Milagro viviente de la fusión! El señor Ojea vivía retirado de la vida activa allá en las soledades de Cortegada y parecía entregado al sueño del olvido, pero, el llamamiento de la fusión le despertó, sintió los antiguos fuegos de la juventud (Rivera 1897).

De novo, o 3 de febreiro de 1898, pronunciou tamén unhas palabras no banquete celebrado en Ourense en conmemoración da proclamación da Primeira República⁴⁴.

Case dous anos despois, o 21 de xaneiro de 1900, no Teatro de Ourense, nunha xuntanza de agricultores ourensáns, constituíuse a Cámara Agrícola de Ourense, sendo o noso farmacéutico nomeado o seu presidente⁴⁵.

As cámaras agrícolas foron creadas por medio dun Real Decreto en 1890 co obxectivo de favorecer a defensa dos intereses dos grandes propietarios rurais. Mais a irregularidade dos tipos de propiedade dentro do Estado español provocaron que esta función só se cumprise onde existían verdadeiros latifundios. En Galicia, na formación destas cámaras tiveron certo papel protagonista xentes procedentes dos sectores críticos co sistema restauracionista, especialmente rexionalistas e republicanos⁴⁶. Porén, a súa actividade orientouse máis cara á mellora técnica do agro galego que ás reivindicacións políticas. Por outro lado tiveron unha actividade moi irregular e, de feito, tan só as da Coruña, Santiago e Lugo chegaron a desenvolver unha actividade real, caendo as demais (entre as que hai que contar a de Ourense) nunha pronta inactividade (Cabo 2000: 206).

A ourensá debeu de nacer, en parte, animada pola mobilización das cámaras agrarias e de comercio fronte á reforma tributaria de 1899, deseñada polo ministro de Facenda, Raimundo Fernández Villaverde, e que penalizaba cun aumento dos impostos aos pequenos comerciantes e produtores. Estas organizacións, reunidas en asemblea, primeiro en Zaragoza en febreiro de 1899, e logo en

44 O manuscrito do discurso consérvase no Arquivo da Real Academia Galega (1898).

45 O resto de membros eran: Joaquín Costa, presidente honorario; Manuel Malingre, tesoureiro; Arturo Alonso, contador; José Quiroga Pérez, Andrés Perille, Rafael Santorum, Enrique Otero, José Núñez, Camilo Pérez de Castro, Manuel Labarta, Modesto Varela, Inocencio Lafuente e Aquilino Sánchez, vogais, e Manuel Picouto, secretario (*El Correo de Lugo*, 25 de xaneiro de 1900; *Gaceta de Galicia*, 24 de xaneiro de 1900).

46 Así na da Coruña, unha das máis activas, entre os seus directivos contou co líder do republicanismo coruñés Santiago Casares Paz (Cabo 2000: 210).

Valladolid en xaneiro de 1900, baixo o maxisterio de Joaquín Costa, decidiron a creación dun partido político, a Unión Nacional, que, cun programa de corte rexeneracionista, defendese os intereses de comerciantes, produtores agrícolas e industriais (Cheyne 1967: 256-257). En Galicia estas asembleas e a súa Unión Nacional tiveron certa repercusión, fomentando folgas de produtores e actos de propaganda (Cabo 2000: 205). De feito, tras o acto de fundación da Cámara Agrícola de Ourense, enviouse un telegrama ao presidente da Unión Nacional, Basilio Paraíso, coa adhesión da nova Cámara aos programas das Asembleas de Produtores de Zaragoza e Valladolid⁴⁷.

A vinculación desta iniciativa dos agraristas de Ourense co proceso de creación do novo partido e co ambiente reivindicativo deses anos reflíctese tamén no regulamento da Cámara ourensá, no que se recollía que esta, se compuña “con el fin de fomentar los intereses de la agricultura, de la ganadería, de las industrias rurales, como asimismo el de defenderse contra los excesos de la administración pública de todos los grados y categorías de la región” e que tiña como medio de actuación “[axitar] a opinión por medio de *meetings* de propaganda, á fin de levantar el espíritu público y avivar por este medio la atención distraída de los lectores” (Cabo 2000: 205, n. 4).

Volven pasar uns anos ata a creación da Unión Republicana, novo intento de formar un partido unitario. A Unión quedou baixo a dirección de Nicolás Salmerón, e obtivo un primeiro éxito nas eleccións a Cortes celebradas en abril dese mesmo ano, nas que obtiveron 36 deputados (Townson 1994: 146). Este novo partido conseguiu agrupar a boa parte dos republicanos, só quedando fóra algúns progresistas e unha parte do Partido Federal (Townson 1994: 145).

O 25 de marzo de 1903 celebrouse no Teatro Lírico de Madrid a asemblea na que naceu o novo partido. Nos meses anteriores, o xornal madrileño *El Motín* publicaba na súa primeira plana unha listaxe cos nomes dos ex deputados republicanos que asistirían á xuntanza, entre os que estaba o de José Ojea, mais non temos constancia de que efectivamente acudise. Mais si parece que dalgún xeito se adheriu ao novo proxecto, pois nun dos mitins da Unión, celebrado en

⁴⁷ *El Correo de Lugo*, 25 de xaneiro de 1900; *Gaceta de Galicia*, 24 de xaneiro de 1900.

Ourense o 13 de abril, leuse un texto do propio Ojea saudando aos republicanos congregados nel⁴⁸.

Nestes exemplos podemos comprobar que o noso autor nunca abandonou os seus compromisos ideolóxicos nin certa actividade pública. Porén, non deixaron de ser aparicións intermitentes e fugaces, máis ben de carácter propagandístico, nas que o vello ex deputado republicano facía valer as súas glorias pasadas, sen pretender representar un papel protagonista na política activa.

6. VIDA INTELECTUAL

Antes do seu retiro da política, o de Cortegada non parece terse interesado polas letras. Apenas temos localizado unha curiosa colaboración no xornal ourensán *El Eco del Miño*. Trátase dun breve texto literario en forma epistolar, publicado como folletín do xornal, titulado “Cartas de Julia a Luisa” e asinado co pseudónimo Julia. Mais o exemplar consultado pertenceu ao propio Ojea, quen tivo a atención de apuntar á man baixo o pseudónimo o seu nome, testemuñando a verdadeira autoría do escrito⁴⁹. Quizais o escritor tivera creado ou impreso algún texto máis nesta época ou mesmo nos seus tempos de estudante, porén, sen dúbida, durante a época revolucionaria, a política era o cerne dos seus intereses.

En todo caso foi despois de 1874 cando a súa sinatura comezou a facerse frecuente nos principais xornais e publicacións periódicas galegas. O primeiro deles foi o *Heraldo Gallego* de Valentín Lamas Carvajal, no que Ojea colaborou desde 1875 ata o fin do semanario en 1880. Na mesma década de 1870, tamén publicaba en *El Lérez* de Pontevedra, a *Gaceta de Galicia* de Santiago de Compostela e a *Ilustración Gallega y Asturiana*, editada en Madrid por Manuel Murguía.

Xa nas décadas de 1880 e 1890 atopámolo en *El Correo Gallego* de Ferrol, *La Ilustración Cantábrica* de Madrid, tamén dirixida por Murguía, *La Tertulia* e *La Pluma* de Ourense, *Galicia* da Coruña, *Galicia Humorística* de Santiago de

48 *El Liberal*, 14 de abril de 1903.

49 O exemplar deste xornal atópase actualmente na Hemeroteca da Real Academia Galega e forma parte do legado de Ojea doado á institución.

Compostela, *El Derecho* de Ourense, *La Pequeña Patria* de Santiago de Compostela, o *Extracto de Literatura* de Pontevedra, *El Regional* de Lugo e *Galicia Moderna* de Pontevedra.

Foi tamén nestas décadas cando publicou os seus únicos libros. Primeiro deu a luz *La visión dantesca* en Vigo en 1882, e ao ano seguinte *Célticos: cuentos y leyendas de Galicia*. Nel recompilou varias narracións curtas, moitas xa aparecidas na prensa, presentadas por un prólogo de Manuel Murguía. Na edición da obra, saída do prelo na cidade de Ourense, parece que participou o vello amigo Juan Manuel Paz⁵⁰.

En 1890 Andrés Martínez Salazar publicou dentro da súa Biblioteca Gallega unha nova colección de contos, *El mundo rural. Primera serie*, dedicado a Eduardo Chao⁵¹. Finalmente, en 1898, de novo en Ourense, apareceu *Olas rugientes: estudio dramático filosófico*.

Aínda que despois deste último libro non volveu publicar ningún volume máis, non deixou de colaborar en revistas e xornais como *Revista Gallega* da Coruña, *La Tribuna Literaria* de Santiago de Compostela ou *La Correspondencia Gallega* de Pontevedra.

Tamén estivo presente na prensa da diáspora galega, participando desde 1880 ata o ano da súa morte en publicacións como *El Gallego* de Buenos Aires, *La Tierra Gallega* de Curros Enríquez, *Galicia*, o *Almanaque Gallego* de Manuel Castro López, *Aires d'a miña terra* e o *Eco de Galicia* de Buenos Aires, entre 1880 e 1909, ano da súa morte.

A nosa listaxe de publicacións periódicas na que hai textos de Ojea non é exhaustiva, pero chega para darnos unha idea da amplitude do traballo que este desenvolveu. Nelas participou con numerosos artigos, pero sobre todo con contos e narracións por entregas, moitos dedicados a recoller os infortunios do pobo chan, comesto pola pobreza, os malos clérigos e as violencias dos caciques. Foi, pois, a súa literatura reflexo fiel do seu ideario político.

Desta listaxe queremos salientar a presenza do ourensán en moitas das publicacións mantidas polo rexionalismo galego. Aínda que sempre se mantivo fiel

50 Tal e como parece suxerir o propio Paz Novoa nunha carta súa ao patriarca do galeguismo (Barreiro/Axeitos 2005: 446).

51 Polo que di na mesma dedicatoria, prometéralle a Chao, antes da súa morte, dedicarlle un libro.

ao seu republicanismo, sen chegar a ingresar de xeito activo nas filas do galeguismo político do seu momento, e publicou a súa obra practicamente só en castelán⁵², no plano intelectual si que mantivo unha estreita proximidade coa recuperación e reivindicación da cultura galega, á que non deixou de prestar atención nos seus escritos.

Desta vinculación tamén nos falan as súas amizades intelectuais, entre as que se atoparon numerosos participantes do rexionalismo. Mais de entre eles destacaban, pola relevancia das súas figuras, Manuel Murguía e Manuel Curros Enríquez. Sen dúbida foron os lazos de amizade que o uniron a estes os que fixeron que Ojea ingresase na Real Academia Galega, que ao fin foi a única institución que nos legou o rexionalismo galego. O 15 de setembro de 1905 foi elixido correspondente pola Comisión Xestora da organización, daquela acabada de nacer. En outubro dese mesmo ano a Xunta de Goberno, dirixida por Manuel Murguía, nomeouno numerario para cubrir a baixa de Amor Ruibal, numerario fundador da Academia, que renunciou o 27 de outubro á súa condición de académico.

O propio Murguía, na necrolóxica que lle dedicou no *Boletín da Real Academia Galega*, salientaba o forte compromiso do de Cortegada co país:

Para nuestra Galicia, a la que honraba con los frutos de su inspiración, y lo que es más, con el amor inmenso que ponía en las cosas del país, la muerte del viejo soldado constituye un verdadero día de duelo. [...] para nosotros Galicia era todo, las cosas de Galicia sagradas, y cuanto con ella se relacionaba, santo tabernáculo (1909: 166).

A amizade entre o historiador e o farmacéutico de Cortegada debeu de nacer preto dos anos do Sexenio, pois o propio Murguía, na necrolóxica xa citada, reconece que esta se retrotraía a corenta anos atrás (1909: 166). En todo caso, a primeira mención documental da súa relación atopámola nunha carta de Paz Nova a Murguía de 1872, xa citada, na que o primeiro cualificaba a Ojea de

52 Na *Revista Gallega* apareceu un poema seu en galego (Ojea 1904). Cando morre, algún xornal nas súas necrolóxicas di que deixou numerosas composicións en galego (*Idea Moderna*, 7 de decembro de 1909; *El Regional* [Lugo], 6 de decembro de 1909) mais non coñecemos ningunha delas e no legado documental que foi doado á Real Academia Galega tampouco se conserva manuscrito ningún en galego.

“nuestro amigo” (Barreiro/Axeitos 2005: 192). Neste epistolario hai tamén cartas entre eles que poñen de manifesto que o de Cortegada colaborou co historiador mandándolle material para os seus traballos. Ademais, como dixemos máis arriba, Murguía prologoulle o seu libro *Célticos* mentres que o noso escritor participou en revistas dirixidas polo esposo de Rosalía de Castro, como *La Ilustración Cantábrica* e *La Ilustración Gallega y Asturiana*, na que apareceron moitos dos contos que logo foron publicados en *El mundo Rural*⁵³.

Pero foi con Manuel Curros Enríquez co que Ojea tivo unha maior intimidade, favorecida sen dúbida por compartiren os dous os mesmos principios republicanos e igual dedicación ás letras. A súa amizade podía remontarse aos seus tempos xuvenís, ou ben a aqueles días nos que don José exercía de deputado a Cortes, cando tamén o de Celanova residía en Madrid, traballando na *Gaceta de Madrid*. En todo caso, en 1877, Ojea foi o padriño do segundo fillo do poeta, Leopoldo, nacido en Ourense, o que nos asegura que para este ano xa existía entre ambos unha forte relación. Esta, ademais, tivo que ser a causa de que Curros lle pedise en 1880 ao seu amigo que lle prologase o seu primeiro libro de poemas, *Aires da miña terra*, impreso nese ano en Ourense, e que non recorrese para tal asunto a unha sinatura de maior recoñecemento no momento, como era o usual.

Tras a marcha de Curros á Habana a amizade mantívose viva e, neses anos, atopamos as colaboracións do escritor de Cortegada no xornal dirixido polo de Celanova na Habana, *La Tierra Gallega*. Mais coa perda da colonia, segundo nos conta o propio Ojea nunha das necrolóxicas que dedicou a Curros (Ojea 1908: 27), a relación arrefriouse, ou polo menos interrompeuse o intercambio epistolar entre eles. Mais en 1904, cando Curros volveu a Galicia durante uns meses, os vellos amigos reencóntranse. De feito, Curros pasou uns días en Cortegada na casa do farmacéutico, a finais do mes de xullo⁵⁴. Logo, na gran homenaxe que se

53 Xa cando apareceron na revista, o seu contido anticlerical e de crítica ao carlismo e o caciquismo, valéronlle os reproches do conservadorismo, como testemuña unha carta de Segade Campoamor a Murguía do 29 de xuño de 1879, na que ao referirse aos traballos de Ojea, di del que “está atroz con los frailes, se parece a un progresista a la antigua” (Barreiro/Axeitos 2005: 328). No mesmo sentido escribelle a Murguía Gumersindo Laverde, o 22 de febreiro de 1880, chegando a recomendarlle ao director do xornal que este non “necesita de tales adornos” (Barreiro/Axeitos 2005: 366).

54 *El Noroeste* (A Coruña) 3474, 28 de xullo de 1904.

lle dedicou na Coruña ao poeta, o vello ex deputado acudiu á cidade para despedilo, participando na homenaxe que tivo lugar o 21 de outubro, a véspera da súa partida. Nesta homenaxe, Ojea ocupou un sitio na mesa presidencial do acto que foi celebrado no teatro Principal da Coruña⁵⁵. Ao día seguinte acompañou a Curros a visitar os centros culturais da cidade⁵⁶ e despediuno cando subiu ao barco que o levaría á Habana⁵⁷. Non volveron verse e, á morte do seu amigo, Ojea, nunha necrolóxica escrita na súa memoria, escribiu:

[A morte de Curros] es una pena inmensa, un gran aviso para nosotros, que en el liminar de la vida ya contemplamos que la luz de la nuestra va poco a poco desvaneciéndose, como un jirón de nube que deshace el vendaval (1908).

Efectivamente, sobre un ano e medio despois, o 3 de decembro de 1909, José Ojea faleceu en Cortegada.

7. O SOLITARIO DE CORTEGADA

A comezos dese ano, no xornal *El Miño*, ao darse noticia da participación do noso escritor na velada de homenaxe a Curros celebrada en Celanova o 6 de decembro de 1908, e á que mandou un texto para ser lido nela, comentábase que José Porras Menéndez, avogado de Celanova e vello amigo do poeta, lle chamara o “solitario de Cortegada” (Buján 1909). Efectivamente, como un retiro na soidade, percibiron os seus contemporáneos a vida deste farmacéutico, político e escritor, pechada, desde a década de 1870, dentro dos límites da pequena vila da beira do Miño. Unha percepción que se pode dar por acertada, segundo o que ata o de agora sabemos da súa biografía.

55 *El Noroeste* (A Coruña) 3548, 22 de outubro de 1904.

56 O poeta pasou pola Liga de Amigos, o Casino Coruñés, o Sporting Club, a Reunión de Artesanos e o Casino Republicano (*El Noroeste* [A Coruña] 3449, 22 de outubro de 1904, 1-2).

57 *El Noroeste* (A Coruña) 3450, 25 de outubro de 1904. Foi precisamente nestes últimos días na Coruña do poeta galego, cando se tomou unha foto que rematou sendo icónica, pois nela aparecen, ademais de Curros e Ojea, Martínez Salazar, Uxío Carré, Florencio Vaamonde, Tettamancy e Eladio Rodríguez, todos eles futuros fundadores da Real Academia Galega.

Pero este foi un retiro voluntario, decidido polo propio don José, tal e como el mesmo nolo explica nunha carta que lle enviou a Sofía, a súa muller, durante os días que pasou na Coruña acompañando a Curros Enríquez, e na que ao comentarlle os festexos nos que estivera, escribíalle:

Curros estaba *parvo* yo ando *parvo* del todo. Siquiera él respiraba su ambiente; pero a mí me falta el oxígeno agreste de los montes y de las selvas. ¡Qué comedias tan insoportables! Ahora tengo que esperar que Tavita⁵⁸ arregle sus encargos y haga sus visitas para tomar el camino de la aldea donde están las raíces de este tronco. No creía yo qué poco agradable me había de ser ahora aquella vida de ciudad que tanto me tentaba en otros tiempos. Paréceme que aunque me dieran una embajada no me decidiría a aceptarla⁵⁹.

Mais tampouco foi un retiro ocioso e apático, pois, como vimos, nin abandonou os seus ideais, nin deixou de emprender cousas. Máis ben foi o retiro do sabio, do intelectual que se afasta para ter mellor perspectiva. Pero deixemos que sexa Curros, que tan ben o coñeceu, o que nolo confirme, cunhas palabras que nos deixou escritas nunha crítica á obra *Célticos*, na que compara o seu autor con outros ilustres solitarios da literatura:

El voluntario retiro en que vive el autor de *Célticos*, tan semejante a Pereda en esto y en haber sido también diputado de la revolución, si bien representando ideas completamente opuestas a las suyas hace que, como este, localice toda la acción de sus obras dentro del estrecho horizonte de una aldea. ¿Es este un defecto? Como tal lo apunta el señor Murguía en el magnífico prólogo del libro. Nosotros no participamos de su opinión, por lo demás muy respetable, y nos fundamos para ello en los mejores sonetos del solitario de Valelusa, en las mejores lieder del solitario de Weimar y en esa soberbia concepción, *Eurico*, del solitario de Val-de-Lobos.

[...]

Menos horizonte que una aldea ofrece una prisión, “donde toda incomodidad tiene su asiento”, y esto no bastó a impedir que las generaciones y los siglos se posternen ante la obra más grande que ha producido el ingenio y la observación del hombre (1885).

58 Refírese á súa filla Octavia, que o acompañara nesta viaxe.

59 Arquivo da Real Academia Galega, 25 de outubro de 1904, 563/1.2.

FONTES DOCUMENTAIS

- Arquivo da Deputación de Ourense (1868-1874): *Libros de actas da Deputación*. S. sign.
- Arquivo Histórico da Universidade de Santiago de Compostela (1857-1863): *Expediente personal do alumno José Ojea*. Sign. 956/9.
- Arquivo da Real Academia Galega (1868): *Oficio da Mesa para a Elección do Comité Democrático Provincial de Ourense para José Ojea*. Fondo José Ojea, sign. c-557/15.
- Arquivo da Real Academia Galega (1870): *Carta de Tomás Mosquera García a José Ojea*. Fondo José Ojea, sign. c-557/16.
- Arquivo da Real Academia Galega (1898): *Palabras pronunciadas el 3 de febrero de 1898, en el banquete celebrado en Orense en conmemoración de la proclamación de la Primera República en España*. Fondo José Ojea, sign. c-559/16.

BIBLIOGRAFÍA

- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (2002): *Historia da Universidade de Santiago de Compostela: o século XIX*. Santiago de Compostela: Universidade.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón e Xosé Luís Axeitos (eds.) (2005): *Cartas a Murguía II (1868-1885)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Buján, Emilio M. (1909): “El solitario de Cortegada. *Vita sine-literis, mors est*”. *El Miño* 3022, 22/1/1909, 1.
- Cabo Villaverde, Miguel (2000): “Asociacionismo dende arriba: as Cámaras Agrícolas en Galicia”, *Cuadernos de Estudios Gallegos* 47 (112), 203-223.
- Cheyne, G. J. G. (1967): “La Unión Nacional: sus orígenes y fracaso”, en Jaime Sánchez Romeralo e Norbert Poulussen (dirs.): *Actas del Segundo Congreso Internacional de Hispanistas*. Nijmegen: Spanish Institute of The University of Nijmegen, 253-263.
- Couceiro Freijomil, Antonio (1951-1953): *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*. 3 vols. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos.

- Curros Enríquez, Manuel (1885): “Bibliografía. *Célticos, cuentos y leyendas de Galicia*, por José Ojea, con un prólogo de don Manuel Murguía. Librería de M. Murillo. Madrid Alcalá, 7 (Continuación)”, *El Eco de Galicia: revista semanal de ciencias, artes y literatura* 165, 23/VIII/1885, 3-4.
- Domínguez Castro, Luís (2014): “Juan Manuel Paz Novoa (1839-1894): un republicano, poeta inspirado, escritor profundo, orador elocuente, gran xuriconsulto, demócrata virtuoso”, en Jesús de Juana López, Julio Prada Rodríguez e Domingo Rodríguez Teijeiro (coords.): *Galegos de Ourense* 2. Ourense: Deputación Provincial.
- Eiján, Samuel (1920): *Historia de Ribadavia y sus alrededores*. Madrid: Est. Tip. de San Bernardo.
- Fernández Alonso, Benito (1916): *Orensanos ilustres*. Ourense: Deputación Provincial.
- Murguía, Manuel (1909): “José Ojea”, *Boletín da Real Academia Galega* 31, 166-167.
- Ojea, José (1904): “Non cantes”, *Revista Gallega: semanario de literatura e intereses regionales* 511, 31/XII/1904, 4.
- (1908a): “Manuel Curros Enríquez”, *El Liberal* 10376, 21/III/1908, 3.
- (1908b): “¡Qué risa!”, *Almanaque Gallego para 1909*, 25-31.
- Rivera, Cesáreo (1897): “El meeting de Orense”, *La Union Republicana* 1230, 17/IX/1897, 1.
- Townson, Nigel (ed.) (1994): *El republicanismo en España (1830-1977)*. Madrid: Alianza.
- Villares Paz, Ramón (1982): *La propiedad de la tierra en Galicia 1500-1936*. Madrid: Siglo XXI.

II. José Ojea Otero: pensamento e acción política

X. R. Barreiro Fernández

1. INTRODUCCIÓN

Topeime con José Ojea hai moitos anos cando preparaba a tese de doutoramento sobre o campesiñado galego. A visión do caciquismo que dá no seu libro *El mundo rural* (1890) abriume novos horizontes para afondar nun tema capital na comprensión do atraso económico de Galicia. Fíxenme entón a promesa de recuperar esta singular personalidade, que só mereceu ata o momento unha esvaída atención. Agora, e grazas á información que nos procura a súa biblioteca depositada na Real Academia Galega, cumprimos esta promesa.

E certo que hai historiadores para os que

debruzarnos hoxe sobre o papel histórico, os valores e as figuras senlleiras do republicanismo xa non ten actualmente o valor vindicador dun cambio de réxime que tivo no pasado [...] Parece claro que hoxe existe un consenso político sobre o réxime político español, monárquico e constitucional, que por esta razón goza de fortaleza e non demanda mudanza (Villares 2001: 54).

Á parte do excesivo optimismo que sobre a permanencia en España do réxime monárquico manifesta o parágrafo anterior, reconece o autor, noutro lugar, que se algún sentido ten esta mirada sobre o pasado é para recuperar a vixencia de moitos valores que foron bandeira principal de toda a tradición republicana.

Tanto este ilustre historiador coma outros, aínda reconecendo o peso das *ideas* en todo proceso histórico, manifestan decotío unha especie de *horror personae* coma se a individualización remitise necesariamente a unha concepción elitista e, por conseguinte, idealista da historia.

Tanto neste coma noutros traballos reivindicamos a recuperación das individualidades e non só como unha imaxe reflectida no espello dunha estrutura histórica senón como un axente social capaz de situarse ante o seu tempo, analizando e intentando ás veces cambialo.

Desta maneira, o historiador actúa sobre a memoria colectiva recuperando nomes e feitos, impedindo que a máquina trituradora do tempo faga a súa brutal selección, condenando ao silencio e ao esquecemento a quen loitou por causas nobres, antepoñendo sempre aos seus intereses á defensa da liberdade, da democracia e da patria. E todo iso atopámolo na biografía do farmacéutico de Cortegada José Ojea Otero¹.

2. A XERACIÓN REPUBLICANA OURENSÁ DE 1868

José Ojea tiña 24 anos cando en setembro de 1868 caía a monarquía isabelina e con ela o sistema de partidos. Xorde en Galicia unha nova xeración disposta a implantar un réxime republicano². Un dos grupos máis activos é o da cidade e provincia de Ourense formado por mozos entre 20 e 35 anos, moitos deles con formación universitaria, dedicados a profesións liberais e destacados na sociedade ourensá polo peso social das familias ás que pertencían ou polas profesións e cargos que ocupaban.

Socialmente inqedos, radicalmente opostos á vella política, apostaron pola república no albor da nova conxuntura que se abría en España.

Dende o momento en que os grandes líderes do republicanismo español (Castelar, Figueras, Salmerón, Pi i Margall, Eduardo Chao) asumen a doutrina federalista³, o Partido Republicano Federal domina en toda a provincia de Ourense⁴, na que Eduardo Chao exerce unha decisiva influencia. Porén, o fundador do partido republicano ourensán foi D. Juan Manuel Pereira, o señor de Reboredo,

1 Os distintos erros biográficos sobre Ojea aparecen corrixidos por Ricardo Axeitos Valiño nesta obra.

2 O profesor Xan Moreno iniciou o estudo do republicanismo galego deste período na súa tese de licenciatura *El federalismo gallego en el sexenio 1868-1874*, defendida en 1978 e pro ms. Un resumo da mesma en Moreno (1974-2009). Sobre a Xunta Revolucionaria de 1868, vid. Suárez 1980.

3 Aínda que Pi i Margall se atribuíu sempre a paternidade do ideario federalista que, segundo el, xa profesaba no ano 1854, parece ser que foi durante o seu exilio en Francia, e cando traduciu a Proudhon por encargo dun editor madrileño e máis en concreto a súa obra *El principio federativo* (1867), cando descubriu este principio que constituíu a medula da súa doutrina federal (Vera 1886: I, 910 e ss.; Juglar 1975). Para unha máis cautelosa relación entre Pi e o federalismo: Espigado 1993: 140 e ss.

4 Aínda que a cidade de Ourense concentraba a dirección do republicanismo, dende o primeiro momento foi fundamental a colaboración das comarcas: Ribadavia (Cesáreo Rivera), Valdeorras (Tiberio Ávila), Xunqueira de Ambía (Camilo Pérez de Castro), Celanova (José Ojea) etc.

que tiña casa en Ourense. Calculamos que fundou o partido entre 1860 e 1865, como demostramos no libro en preparación *Os incómodos sociais*. Iso explica que Pereira fora o primeiro presidente do Comité Republicano; Paz Novoa, o segundo e Pérez Castro, o terceiro; respectando a Pereira, que quedou como Presidente Honorario, e outros destacados membros.

Colaboraron activamente no republicanismo Paz Novoa, licenciado en Dereito, catedrático do Instituto de Ourense, colaborador e fundador de varios xornais republicanos e persoa de gran prestixio entre a sociedade ourensá. Colaboraron de maneira activa, baixo a súa dirección, Alejandro Quereizaeta, Francisco Casanova, Camilo Meruéndano, José Casal, José Vázquez Moreiro, Xosé Manuel Amor, Guillermo Moreiro, Tiberio Ávila, Camilo Pérez de Castro, Cesáreo Rivera, José Ojea e outros.

O goberno provisional convocou eleccións municipais para o 18 de decembro de 1868, as primeiras que se celebran en España mediante sufraxio universal masculino. Como consecuencia, constitúense as primeiras Deputacións Provinciais do novo réxime. Os republicanos conseguen situar, polo menos, na Deputación Provincial a tres deputados: Gómez Munaiz, Francisco Casanova e José Ojea, que representa o distrito de Celanova⁵.

A primeira fractura dos republicanos. Os Voluntarios de la Libertad

En canto chegou a Ourense a noticia da caída da monarquía constituíuse a Milicia Nacional para defender o novo réxime. Habilmente, os republicanos conseguiron o control absoluto da Milicia, cuxo primeiro comandante era Xosé Cuanda, que levaba como segundo a Francisco Casanova. A Milicia contaba

5 Benito Fernández Alonso (1916: 174-179) fai un breve resumo biográfico de Ojea. Referíndose á súa participación na Deputación di que se negou a percibir as dietas como un exemplo de honestidade política. A realidade é algo distinta. Na sesión do 19 de marzo de 1871 o presidente da Deputación solicita a constitución dunha Comisión Provincial para axilizar os asuntos administrativos que estaban pendentes. Aprobada a moción, foron elixidos cinco membros para constituíla: Casimiro González, Manuel Enríquez Villarino, Cándido Rivero de Aguilar, José Ojea Otero e Julio Astray Caneda. Como se trataba dunha comisión da que non había precedentes, o presidente pediu que se fixara no presuposto unha cantidade para os gastos da mesma. Foi entón cando catro dos elixidos, que estaban presentes, "manifestaron que renunciaban a toda indemnización": González, Enríquez, Ojea e Astray Caneda (acta do 1 de marzo de 1871, extractada no *Boletín Oficial de la Provincia de Orense*, 18 de abril de 1871).

con cinco compañías mandadas, como capitáns delas, por Paz Novoa, Alejandro Quereizaeta, Gómez Munaiz, Juan Manuel Amor e Federico Anta, todos eles probados republicanos.

As primeiras eleccións, que se celebraron en xaneiro de 1869, foron controladas polo xeneral Prim, ministro de Gobernación, coa anuencia do presidente xeneral Serrano, significaron un rotundo fracaso para o republicanismo galego (só obtiveron un deputado dos 40 que constituían a representación galega) e para o republicanismo en xeral porque só conseguiron en toda España 85 representantes fronte aos 236 obtidos polos monárquicos-democráticos liderados por Prim.

Á vista dos resultados aparece a primeira fractura no Partido Republicano Federal español que, polo momento, non afectaba aos principios doutrinais senón ás estratexias do partido: por unha banda os *intransixentes* que defendían a imposición da república mediante un golpe militar ou por unha acción revolucionaria e pola outra os *benévolo*s que, apoiados dende a dirección xeral do partido, apostaban por unha instauración da república por vía electoral e democrática.

Cando en xuño de 1869 foi aprobada a nova Constitución, que recuperaba a monarquía como forma de goberno, os intransixentes non o dubidaron e levantáronse sediciosamente en varios puntos de España. Tamén en Ourense.

O 2 de outubro de 1869 rebeláronse os membros da Milicia autoproclamándose “Voluntarios de la Libertad”. A reacción das autoridades militares foi inmediata e a cidade permaneceu ocupada polos insurxentes só 24 horas, suficientes para deter as autoridades municipais.

Aos milicianos da capital uníronse moitos das comarcas veciñas, que foron perseguidos polo exército ata entrar en Portugal, onde atoparon refuxio.

Unha xenerosa amnistía permitiulles o retorno aínda que quedou aberto un proceso contra os principais dirixentes aos que se lles reclamaba a devolución ao tesouro público de 228.163 reais, cantidade da que se incautaran os Voluntarios de la Libertad⁶ nun primeiro momento. O proceso quedou aberto e non consta que os acusados se fixeran cargo da débeda.

6 Arquivo Provincial de Ourense, Xulgado, 1871, núm. 203. Debemos advertir que citamos pola catalogación primitiva deste arquivo e que probablemente hoxe pode ter outra signatura.

Ojea non tomou parte destes acontecementos e, xa que logo, non tivo que exiliarse a Portugal. Mentres sucedían estes acontecementos asistía regularmente ás sesións da Deputación, tal e como consta no libro de actas desta⁷. Era republicano, ás veces vehemente, pero era partidario de que a instauración da república se fixese por vía democrática e non a través dunha sedición revolucionaria. Mantería esta actitude toda a vida.

Esta primeira fractura que experimenta o Partido Republicano ourensán, aínda que só afectaba á estratexia, revela distintas sensibilidades. O sector máis activo do republicanismo, formado por Paz Novoa, Francisco Casanova, Alejandro Quereizaeta, Francisco Roca, Toribio Iscar, César Vidal, José Saborit, Martín Ferrer, Manuel Novoa González, Federico Anta e José Gómez Munaiz, demostra que pertence ao grupo dos intransixentes que se constituíu en toda España en contra das disposicións do Consello Federal liderado por Pi i Margall, e dispostos a impoñer a república por vía militar ou insurreccional.

O outro sector, no que se inclúe Ojea, molestouse, sen dubida, por este pronunciamento sedicioso que poñía en perigo a estratexia de penetración das ideas republicanas tanto na cidade coma na zona rural, que lles ofrecía aos adversarios políticos razóns e argumentos para mobilizar a poboación contra os federais e, sobre todo, daba unha imaxe pública de división interna.

Por todo iso, o partido sentiuse na necesidade de buscar a concordia entre as dúas faccións federais e, sobre todo, de recuperar a imaxe do partido ante a opinión pública.

A reorganización do Partido Republicano Federal. O manifesto de 1870

Ojea foi, sen dubida, pola súa autoridade no partido e a súa neutralidade nos pasados acontecementos, unha das persoas que máis influíron tanto na celebración da Xunta Federal da provincia de Ourense, o 12 de agosto de 1870, como na doutrina e mesmo no ton do manifesto publicado nese mesmo día, que resumimos (Adrio 1935: 151-153).

⁷ Seguimos estas actas polo extracto publicado no *Boletín Oficial de la Provincia de Orense* do ano 1869 e no que aparece Ojea asistindo puntualmente ás sesións, información que nos proporcionou Ricardo Axeitos Valiño.

Iníciase cunha declaración inequívoca:

Nuestra bandera común es la República Democrática Federal, aquella forma de gobierno en cuyas leyes fundamentales [...] se reconocen y garantizan los derechos individuales y la autonomía del municipio, de la provincia y de la nación cuya unidad se funda en los vínculos jurídicos naturales y necesarios que unen a los pueblos hijos de la misma patria.

Hai unha clara opción pola paz e a democracia para chegar ao poder: “Queremos la realización completa de nuestros principios por la paz”. Como aínda estaba tan recente o pronunciamento dos Voluntarios de la Libertad, o manifesto nunha hábil viravolta, elude as responsabilidades do pasado (moitos deles estaban aínda procesados pola sedición de outubro de 1869) e sostén que “no tienen cabida, pues, entre nosotros los elementos intolerantes y perturbadores”. Só se mantíña, porén, un compromiso para recorrer á forza: “Está dispuesto a rechazar por la fuerza a cualquier candidato regio que por la fuerza trate de imponerse a la Nación”, limitación que non afectaba ao mandato do rei Amadeo, que fora lexitimamente elixido polas Cortes, senón a unha futura restauración borbónica, como así sucedeu na persoa de Afonso XII.

O partido comprométese a defender a propiedade, a respectar a relixión e a liberar os proletarios da escravitude económica.

Para contrarrestar a propaganda dos partidos de dereitas, empeñados en acusar os federalistas de oporse á propiedade e de atacar a relixiosidade do pobo, o manifesto denuncia como “completamente falsas y calumniosas las imputaciones” contra o partido “señalándole entre las gentes sencillas como enemigo de la religión, de la propiedad y de todo otro derecho legítimamente adquirido”. O partido está disposto a liberar os campesiños das cargas onerosas e os traballadores ata conseguir a emancipación do pobo traballador.

Asinaron este manifesto Juan Manuel Paz, Camilo Pérez de Castro, Cesáreo Rivera, José Ojea, Juan Manuel Amor, Camilo Moure, José Vázquez Moreiro, Isidoro Manuel Martínez, Guillermo Moreiro etc. Non aparecen as sinaturas de Quereizaeta, Casanova, Saborit, Gómez Munaiz etc., que tanto protagonismo tiveran no levantamento de 1868.

As novas estratexias do republicanismo ourensán

Unha vez que oficialmente renunciaron á acción armada, adoptaron diversas estratexias para penetrar no tecido social: a prensa⁸ e os folletos propagandísticos⁹ nos que se expoñían as inmediatas medidas a adoptar en canto ocupasen o poder: supresión das quintas, supresión da matrícula do mar, supresión de determinados impostos, desestancado do sal e eliminación das cotas que “fraudentamente” impuxera a Igrexa para compensar a perda dos décimos e primicias.

Como é natural, esta propaganda ía dirixida preferentemente á sociedade urbana. Para achegarse ao pobo campesiño utilizaron outras estratexias máis eficaces: nas feiras e mercados que se celebraban na zona rural improvisaban mitins nos que se lles proporcionaba información aos paisanos e eran invitados a negarse a pagar tanto os impostos como determinadas rendas forais que, segundo a súa interpretación, eran restos feudais dos antigos señoríos.

O obxectivo buscado era a confrontación co Estado, que tiña as seguintes fases: negativa ao pago por parte dos paisanos, execución dos embargos por parte da autoridade, resistencia á execución mediante a concorrencia dos veciños chamados polo toque a rebato das campás da igrexa, envío da tropa ou da garda civil para facer efectivos os embargos, resistencia final do pobo e enfrontamento, producíndose en cada acción mortos e feridos, sempre dos paisanos.

Outros instrumentos de loita foron a celebración das quintas, negándose os mozos a ser sorteados e medidos, rompendo as urnas ou cántaros, queimando a “talla” e logo fuxindo para evitar as represalias. Nesta operación, os republicanos atoparon un importante apoio no clero carlista.

Finalmente tampouco desaproveitaron o acto electoral cando prevían que o goberno daría o “pucherazo” en favor dos seus candidatos.

O capitán xeneral de Galicia informaba ao goberno en marzo de 1871¹⁰ de que os republicanos de Ourense enviaban emisarios ás parroquias “induciendolos

8 O máis importante xornal federal foi *El Correo de Galicia*, fundado e dirixido por Paz Novoa (e impreso nos talleres do seu pai) en 1872 e no que colaborou Ojea. En marzo de 1873 dirixiuno Manuel de la Peña.

9 Os folletos propagandísticos máis importantes foron os escritos por Ramón Pérez Costales (1869-1873), Esteban Quet (1869), Federico G. Gallardo (1869) e Miguel López (1869).

10 Arquivo Histórico Universitario (AUS), Fondo *Blanco Cicerón*, mazo 1871.

[aos paisanos] para que no paguen por concepto alguno”, provocando motíns populares. Destaca os motíns de Cartelle, nos que os federalistas foron apoiados polo clero da comarca (1871); de San Xoán de Garabelos (Bande) en 1871; de Pintás (Calvos de Randín), onde os carabineiros tiveron que atacar “à la bayoneta”; en Viana; na Rúa, e en Celanova. Pero os motíns máis sanguentos tiveron lugar en Maceda: o 23 de marzo de 1870 reuníronse máis de 1 500 paisanos, dos que, segundo informa o capitán xeneral, 200 estaban armados, para protestar contra os embargos contra varios veciños. O gobernador militar de Ourense trasladou 200 soldados a Maceda, onde faleceron tres paisanos e un soldado e se rexistraron varios feridos¹¹.

O fracaso electoral (1871-1872)

Os federais sabían que o sistema electoral español estaba corrompido polo caciquismo, pero pensaron que a implantación do sufraxio universal masculino corruxaría estes males. Porén, o caciquismo resistiu porque estaba implantado en todas as partes. Os partidos ou o partido que sostiña o goberno sempre vencía nas eleccións.

Nas eleccións de marzo de 1871, nas que carlistas e republicanos se presentan unidos, os republicanos obteñen 52 actas e os carlistas 51, mentres que o bloque goberamental obtiña 235. O resto, ata 391 deputados, distribuíuse en pequenos partidos. Por suposto referímonos aos resultados a nivel estatal.

En Galicia, os republicanos só obtiveron unha acta (a da Coruña) e os carlistas cinco (Arzúa, Vilalba, Chantada, Sarria e Ourense capital). É dicir, a alianza cos carlistas só beneficiou a estes¹².

No ano 1872 celebráronse dúas eleccións, en abril e agosto. Nas eleccións de abril, os republicanos manteñen as 52 actas (en Galicia só conseguiron dous deputados) e os carlistas obteñen 38 deputados (só un por Lugo).

11 AUS, Fondo *Blanco Cicerón*, mazo 1870.

12 Isto era posible porque en España primeiro nomeábase o goberno e posteriormente celebrábanse as eleccións. Cando Amadeo I tomou posesión da coroa de España en xaneiro de 1871, disólvense as anteriores Cortes e fíxanse as novas eleccións para o mes de marzo. Mantense o goberno do xeneral Serrano, pero a figura principal do goberno é Sagasta que lle garante ao rei unha maioría de progresistas e unionistas que obteñen 235 deputados, é dicir, o 63% das actas.

Nas eleccións de agosto, ás que xa non se presentan os carlistas, que optaron pola vía armada (a Terceira Guerra Carlista), os republicanos obteñen 77 deputados (en Galicia só dous, na Coruña e na provincia de Pontevedra)¹³.

Quedaba claro que de non mediar algunha circunstancia extraordinaria, os republicanos nunca chegarían ao poder por vía democrática, é dicir, mediante as eleccións. Iso mobilizou o sector intransixente, disposto a organizarse á marxe do Partido Federal. Ponse á cabeza deste grupo o xeneral Contreras, que preside en Madrid o Consello Provisional da Federación Española e funda o xornal *El Tribunal del Pueblo*¹⁴, no que tanto Pi i Margall, como Castelar, Figueras e outros dirixentes federais son acusados de morneza e de falla de espírito revolucionario.

Iso, e outras circunstancias locais, explica o movemento insurreccional dos republicanos de Ferrol en outubro de 1872, dirixido polos oficiais Bartolomé Poza, Miguel Vega e Braulio Montojo¹⁵.

En plenas Cortes, Pi i Margall condena na sesión do 15 de outubro 1872 o levantamento de Ferrol e isto provocou no republicanismo galego unha forte conmoción. Que o presidente do partido se sumase ao coro dos que aproveitaron esta sedición para inculpar, sen matices, o federalismo español causou unha onda de indignación na Galicia republicana.

Autoconvocaron, sen solicitar licenza do Consello Federal Nacional, unha reunión, que se celebrou en xaneiro de 1873 na cidade de Santiago, na que se tomou o acordo de “no mandar ni delegar para la próxima Asamblea Republicana convocada en Madrid para el 18 de febrero [...] representante alguno por Galicia, desentendiéndose de semejantes Asambleas y Directorios por lo infructuosos que han sido y por la ilegalidad de su constitución”.

Hai unha non oculta intención de reorganizar o partido en Galicia á marxe da autoridade nacional, e por iso se constitúe unha Comisión Permanente formada por cinco individuos, que representarían as catro provincias e a Santiago.

Foron nomeados para esta Comisión Marcial Moure, como presidente; Acacio Fraiz, vicepresidente; Antonio López Villar; Camilo Pérez de Castro

13 Estadísticas, en Martínez 1969.

14 Aparece o 18 de outubro de 1872, dirixido por Córdoba López.

15 A insurrección de Ferrol foi estudada polo profesor Alfonso Gomis Rodríguez (2000), obra modélica e practicamente exhaustiva.

(que representaba a provincia de Ourense), e Pablo González Munín, como secretario¹⁶.

En plena crise e cando o federalismo galego se facía máis autoxestionario, aínda que sen rachar coa organización nacional, de improviso dimitiu o rei Amadeo e pola vía rápida constitúese a Primeira República. Isto traerá como consecuencia un novo reagrupamento da organización do partido a nivel estatal e a paralización dos movementos autoxestionarios nas distintas provincias e rexións. Nada un máis que conseguir o poder.

O republicano José Ojea

Como a Paz Novoa e a tantos outros, foi Castelar quen seduciu a Ojea cando era aínda un mozo e dende ese intre foi republicano para sempre. “Él me mostrou la senda que persigue mi voluntad, desde la juventud, al final de la cual se halla la tierra, todavía remota, de la perfecta libertad”, escribe en 1899 (Ojea 1899); e prosegue: “Castelar predicó en la montaña y le seguimos ciegos y confiados [...] un día nos dejó en el camino”, pero non por iso esqueceu a débeda que con el tiña contraída: “Por mentor le tuve y por esta razón, a pesar de los dolores que nos causan sus desalientos, mírole como un numen siempre presente en los lares de mi hogar”. Fermosas palabras que honran tanto o mestre como o discípulo.

Integrado na xeración de 1868, soñou entón que os tempos eran chegados para a redención e liberdade do seu país. Viviu intensamente aqueles días nos que parecía que unha a unha se derrubaban as murallas da opresión e que un vento de liberdade que percorría o país enteiro purificaba para sempre os homes e as terras. E prestou a súa colaboración ao grupo dos amigos e compañeiros que asumiran a dirección do novo acontecer. Pero Ojea non era coma os demais. Carecía do carisma dos líderes, a súa oratoria non arrastraba as masas, non era home de acción senón de pensamento, de análise e, sobre todo, de concordia. Por iso o seu nome foi superado polos Paz Novoa, Casanova, Pérez de Castro, Cesáreo Rivera e tantos

16 Informacións sobre esta asemblea celebrada en Santiago en *La Oliva* (Vigo), 28 de xaneiro de 1873, e *Gacetilla de Santiago*, 164 e 181.

outros que incendiaban as masas e conseguían que os paisanos os seguisen como soldados da nova causa.

Cando sobreviñan os fracasos, sempre estaba Ojea disposto á intermediação ata conseguir que as dúas ás do republicanismo ourensán volvesen encontrarse, corrixisen e limasen as arestas e volvesen á racionalidade ideolóxica e política.

Por iso non participou no levantamento dos Voluntarios de la Libertad nin nos motíns organizados polos republicanos entre os paisanos nos anos 1871 e 1872.

Tampouco consta que publicara artigos de contido ideolóxico e propagandístico. Ojea era moi consciente das súas carencias neste campo e como, por outra parte, sentía unha irreprimible necesidade de publicar, o que fixo foi escribir e dar ao prelo algúns relatos literarios, un pouco sentimentais, postrománticos¹⁷ cos que se deu a coñecer entre 1870 e 1873, unhas veces co seu nome e noutras baixo un pseudónimo¹⁸.

O servizo máis importante que prestou ao seu partido dende 1868 ata 1871 foi na Deputación Provincial de Ourense. Elixido deputado provincial, asistiu exemplarmente ás sesións (faltou a moi poucas), traballou nas comisións das que foi membro e sempre o fixo con espírito construtivo pensando nos intereses da súa provincia e non antepoñendo nunca os do seu partido. Só nunha ocasión fai constar a súa oposición ao acordo da Deputación de celebrar festas con motivo da promulgación da Constitución de 1869, pola obvia razón de que a Constitución proclamaba a monarquía¹⁹.

A proba de que Ojea permanecía fiel ao ideario republicano e de que mantiña intacto o seu prestixio no republicanismo ourensán está no feito de que en 1873 ninguén dubida en ofrecerlle unha acta de deputado no Parlamento de Madrid.

17 Ojea 1870, que debeu ser a súa primeira publicación; 1872a; 1872b e 1873 (dedicado “a mi amigo Sergio Carneado” e asinado como Pepe Cortegada).

18 Ademais de José Ogea ou Ojea, asina como Aventino (os artigos máis comprometidos), Julio, Pepe Cortegada e, poucas veces, X. ou J. O.

19 No ano 1961, A. Eiras Roel publicou a súa tese de doutoramento *El partido demócrata español (1849-1868)*, antecedente inmediato do partido republicano. Nesta obra, e a pesares da plural información que había, prescindese da información arquivística e hemerográfica, utilizando exclusivamente as obras de Piralá, Pi i Margall, Lafuente e Eduardo Chao, entre outros autores, que nos deixaron unha versión moito máis completa do Partido Demócrata. Por iso, no seu conxunto estamos ante unha monografía decepcionante. Posteriormente, o autor concentrou a súa investigación na Idade Moderna, na que goza dun recoñecido prestixio.

3. INSTAURASE A REPÚBLICA EN ESPAÑA (1873)

A Primeira República

Inesperadamente, o 11 de febreiro de 1873 o rei Amadeo de Savoia renuncia á coroa de España para si e os seus fillos e sucesores. Simbolicamente devólvelles ás Cortes a coroa.

A minoría republicana, con só 77 deputados, é dicir o 20% da representación nacional, impón, no medio daquel atordamento xeral, que os representantes do Senado e os das Cortes se unisen constituíndo a Asemblea Nacional. Unha proposición de Pi i Margall, Salmerón e outros altos dirixentes republicanos presenta a seguinte moción: “La Asemblea Nacional reasume todos los poderes y declara como forma de gobierno de la nación la República, dejando a las Cortes Constituyentes la organización de esta forma de gobierno”. Debatida a proposición, foi aprobada por 258 votos a favor e 32 en contra, o que revela a enorme abstención porque ambas as cámaras xuntas contaban con 567 membros.

A continuación vótase o primeiro goberno, que, presidido por Figueras, contaba con Castelar, ministro de Estado; Pi i Margall, de Gobernación; Nicolás Salmerón, de Gracia e Xustiza; Manuel Becerra, de Fomento; J. Echegaray, de Facenda; Fernando Fernández de Córdoba, de Guerra; J. Béranger, de Mariña, e Francisco Salmerón, de Ultramar.

Así naceu a República “sin costar a su patria una gota de sangre”, escribía Curros Enríquez, que nas tribunas do Congreso e como xornalista viviu intensamente aquelas xornadas do 11 e 12 de febreiro de 1873.

Non se decataron os dirixentes republicanos de que a entrega do poder era un regalo envelenado por varias razóns, que resumimos a seguir:

- a) Porque o goberno carecía do control das Cortes e as súas reformas podían ser bloqueadas, como así sucedeu. Non se celebraron novas eleccións ata o 10-13 de maio.
- b) Porque o Partido Federal chegara ao poder tan inesperadamente que non tiña aprobado un proxecto de constitución federal e polo tanto tivo que consensuar o modelo entre os distintos grupos federais e cando o conseguiron xa non houbo tempo nin para discutir o proxecto de constitución.

c) O Partido Federal priorizara nas súas campañas dous obxectivos inaprazables: a supresión das quintas e a redución dos impostos. Pero ao facerse cargo do poder, ademais da guerra en Cuba que reclamaba novos investimentos e soldados, abríronselle outros dous focos: a Terceira Guerra Carlista no norte e a guerra cantonal no leste. É dicir, precisábanse máis efectivos, máis soldados e máis presión tributaria.

O tesouro estaba extenuado porque tivera que recorrer á débeda internacional e para iso hipotecara as súas rendas.

Aquela República que pretendía actuar en todo momento democráticamente (sen recorrer á revolución, sen negarse a pagar os créditos, sen buscar fórmulas propicias no panorama internacional) estaba condenada prematuramente á morte. E así sucedeu.

O control electoral na provincia de Ourense

Dos 391 deputados a elixir, 344 foron republicanos. É dicir, os electores votaban, por principio, sempre en favor do goberno constituído.

Unha vez instaurada a República, o goberno nomea gobernador civil de Ourense a Alejandro Quereizaeta, que se encargou de preparar candidaturas e obtivo o 100% dos deputados propostos.

Foron os seguintes:

- a) Distrito da capital (Ourense): Alejandro Quereizaeta.
- b) Distrito de Bande: José Ojea Otero²⁰.
- c) Distrito do Carballiño: Eduardo Chao²¹.
- d) Distrito de Celanova: Eduardo Méndez Brandón.
- e) Distrito da Pobra de Trives: Juan Manuel Paz Novoa.
- f) Distrito de Ribadavia: Cesáreo Rivera.
- g) Distrito de Valdeorras: Tiberio Ávila Rodríguez.
- h) Distrito de Verín: Isidoro Manuel Martínez.

20 Aceptou presentarse por Bande e non por Celanova para deixarlle a acta a Méndez Brandón.

21 Chao resultou elixido polos distritos do Carballiño (Ourense), Pontearcas (Pontevedra), Vigo (Pontevedra), Xiróna e Alacant, deixando constancia da súa popularidade e prestixio entre os republicanos.

Como pode observarse, todos os deputados elixidos, agás Eduardo Chao, forman parte da xeración republicana de 1868. Quereizaeta aínda conseguiu que outro membro desta xeración, Gómez Munaiz, para o que non se atopara un distrito en Ourense, puidera ser elixido por Cambados, da provincia de Pontevedra.

A actuación máis importante do republicanismo ourensán e galego foi a presentación, discusión e aprobación da lei de redención de foros de agosto de 1873, que, de proseguir a República, podería ser o inicio dunha auténtica reforma agraria en España (Lacomba 1973: 44). Foi Paz Novoa o protagonista principal da aprobación desta lei. Xa participara no ano 1864 no Congreso Agrícola de Santiago no que se discutiu esta cuestión, aliñándose co grupo dos que solicitaron a supresión do sistema foral mediante a redención ou pago fixado por lei. Nomeado en 1868 secretario da Xunta Revolucionaria de Ourense, introduciu esta temática na serie de cuestións a discutir no futuro Congreso²².

Paz Novoa publica no ano 1872 a obra *Los foros gallegos. Apuntes sobre la actual organización de la propiedad territorial en estas cuatro provincias y necesidad de su reforma*.

Xa como deputado presentou nas Cortes o 15 de xuño de 1873 o proxecto que foi avalado por Eduardo Chao, Cesareo Rivera, José Gómez Munaiz, José Vázquez Moreiro (deputado por Quiroga, Lugo), Tiberio Ávila e José Ojea.

Paz Novoa defende o 4 de xullo de 1873 o seu proxecto e, con inhabitual premura, a Comisión designada acéptao o 28 de xullo de 1873 con pequenas correccións. Defenderon o proxecto os deputados galegos Moreno Barcia, por Ribadeo, e Salustio V. Alvarado, deputado por Viveiro, ambos republicanos, e o 29 de agosto de 1873 foi promulgada a lei, cunha adicional que aparece o 16 de outubro de 1873.

En todo este proceso, Ojea non participa con ningún discurso, o que nos fai pensar da súa timidez ou escasa confianza na forza da súa argumentación.

Caída a República, unha das primeiras medidas adoptadas polo goberno executivo que presidía Serrano foi suspender esta lei, por decreto do 20 de febreiro de 1874, como consecuencia da presión exercida polos propietarios.

22 Estuda en forma pormenorizada este proceso a profesora Pilar López Rodríguez (1985).

A caída da República e a represión contra os republicanos

O novo réxime, no que destacan Cánovas e Sagasta como eixo do sistema político, iníciase cunha durísima represión. Era preciso asustar e atemorizar a carlistas e republicanos, que constituían as únicas ameazas organizadas politicamente. Os catro gobernadores das provincias galegas recibiron instrucións para actuar sen contemplacións, o mesmo que sucedía en Madrid, onde unicamente se salvou Castelar e o seu reducido grupo logo de ofrecer suficientes garantías da súa tolerancia co novo réxime, o que causou escándalo no resto dos líderes republicanos.

Estaba Sagasta ben informado do que politicamente sucedía en Galicia porque para iso dispuña dos informes que lle enviaba o seu irmán Pedro Mateo Sagasta, enxeñeiro xefe da provincia de Pontevedra, que tamén se pasou do radicalismo ao novo réxime. Foi probablemente el quen recomendou a Becerra Armesto para gobernador da provincia de Ourense, de xa longa tradición federal e revolucionaria²³.

Advertidos os republicanos da política represiva do Goberno, probablemente non dubidaron en exiliarse en Portugal ata que amainara a tormenta. E foron principalmente os exdeputados da República os primeiros en exiliarse evitando que o gobernador tomara cartas no asunto.

Descoñecemos as circunstancias do seu exilio, pero se facemos caso a Fernández Alonso (1916: 174-179), Ojea foi “perseguido”, pasando en Portugal “larga temporada con peligro de su vida”. Probablemente Fernández Alonso esaxerou porque Ojea non consta que participara nunca e que outros dirixentes federais, como Paz Novoa, que foran moito máis belixerantes, aos poucos meses xa estaban en Galicia.

O exilio de Ojea en Portugal debeu suceder en 1872, a consecuencia das actividades republicanas contra o gobernador Armesto. Aínda que tamén pode acontecer que esteamos ante dous exilios.

23 Becerra Armesto formaba parte dun grupo de políticos especializados na xestión administrativa do Estado. Medianos propietarios, foi a súa dedicación ao Estado o seu principal medio de vida. Xa o seu avó, o progresista Xosé Becerra, que era segundón e por conseguinte non titular do vínculo e das terras deste, dedicouse á administración do Estado como gobernador e o mesmo sucedeu con outros antepasados. Becerra Armesto tamén se dedicou á administración e, en canto tal, estiveron sempre sometidos ao ministro ao mando secundando a política que lle impartía o goberno.

O fusionismo e a desintegración do federalismo²⁴

A estratexia do fusionismo (eliminar contrarios para facelos socios) foi a principal estratexia de Cánovas e Sagasta para consolidar o novo réxime. O grupo inicial está constituído por unionistas e moderados. A este grupo vincúlanse Nocedal e Segismundo Moret, un vello progresista. Co tempo únense outros líderes, como Silvela, Martínez Campos, Cristino Martos e Romero Robledo, do que se dicía que nunca estaba cos perdedores e que, por iso, era o político talismán polo seu saber, experiencia e, sobre todo, pola falta de escrúpulos. Incluso o republicano Castelar sucumbe tamén.

Mentres que o carlismo decide, unha vez máis, optar pola confrontación o Partido Republicano experimenta distintas fraccións: os federalistas de Pi i Margall, os reformistas de Salmerón, os orgánicos de Figueras, os posibilistas de Castelar e os zorrillistas de Ruiz Zorrilla, que permanece no exilio.

Estas divisións, ás veces só fraccionarias doutras correntes, debilitan de tal maneira os republicanos que o resultado electoral non pode ser máis catastrófico.

- a) Eleccións de 1876: Só unha acta en toda España.
- b) Eleccións de 1877: 14 actas en España.
- c) Eleccións de 1881: 32 en toda España.
- d) Eleccións de 1884: 5 actas.
- e) Eleccións de 1886: 22 actas.

Agardaban os republicanos pola imposición do sufraxio universal masculino, pero consolidouse o fracaso.

- a) Eleccións de 1891: 31 deputados.
- b) Eleccións de 1893: 33 deputados.
- c) Eleccións de 1896: Só un deputado en España.
- d) Eleccións de 1898: 14 deputados.
- e) Eleccións de 1899: 18 deputados.
- f) Eleccións de 1901: 19 deputados.

O republicanismo organizado era só unha forza residual.

²⁴ Para coñecer as estratexias de Restauración é imprescindible Artola (1977: 279-553) e Duarte/Perc (2000).

Isto é verdade, pero non toda a verdade. Nas cidades e vilas importantes os republicanos dispoñían de xornais que mantiñan informados os republicanos e os grupos politicamente máis sensibilizados. Nas vilas e cidades hai casinos republicanos nos que se representan obras teatrais, se dan conferencias e posiblemente hai unha actividade coa que ningunha outra institución pode competir. E procuran facerse presentes nas rúas por medio de folletos, e con manifestacións preferentemente antieclesiásticas e opostas á monarquía. Mantiñan, pois, a súa utopía mentres que a maior parte do pobo lles daba as costas.

Os republicanos eran como soldados sen mans, sen bandeiras e sen exército.

A situación do republicanismo en España non podía ser máis confusa. Ademais da presión do goberno sobre os líderes republicanos, hai un corrememento dos líderes cara ás novas fórmulas asociativas. No ano 1881 Martos Echegaray, Becerra e Montero Ríos pasan *de facto* a colaborar co réxime monárquico, poñendo en práctica a estratexia fusionista do sistema político (Vera 1886: especialmente o t. II). Intuíndo a desbandada, o sector federal, liderado por Pi i Margall, procura conter a hemorraxia celebrando en maio de 1882 unha Asemblea Federal. Un ano despois, en maio de 1883, celébrase en Zaragoza a II Asemblea, na que estaban 44 provincias representadas.

De acordo coas conclusións das súas asembleas hai outro intento de reorganizar o federalismo. Iso explica a celebración da I Asemblea Federal Galega (A Coruña 16, 19 de decembro de 1886) na que se toma o acordo de elaborar unha constitución rexional, que foi aprobada en Lugo no ano 1887²⁵. Logo outra vez o silencio, síntoma da confusión do partido ante as anómalas circunstancias políticas. Só na cidade da Coruña se mantén o pulo republicano grazas á incorporación dunha nova xeración (Casares Paz, Moreno Barcia e outros amparados polo Casino Republicano da Coruña e polas loxas [Brigantina, Fraternidad VIII, Emancipación etc.]; Barreiro 2001: 56-80; Valín 1990).

25 Asamblea Federal de la Región Gallega, A Coruña 1887.

O observatorio de Cortegada. Republicano pero na retagarda

Nunca saberemos a que se deben as grandes decisións na vida das minorías, nin sequer cando estas decisións foron racionalizadas porque poden ocultar obsesións, medos que a mente repele pero que aniñan na nosa personalidade. Por iso, máis que intentar explicar as razóns é preferible analizar o que sucedeu.

Despois de exercer de deputado, de sufrir a caída da República, probablemente fuxindo de Madrid xa que descoñecía cal era a decisión de Pavía, o home forte e líder da conxura contra a República, Ojea parece ser que toma unha decisión que manterá ata a súa morte: fiel a unha solución republicana, cede o protagonismo a favor doutros máis capaces ou con menos escrúpulos: Paz Novoa, Quereizaeta, ou o propio Curros.

Faise cargo da farmacia que o pai tiña en Cortegada, atende máis tarde o Balneario desta vila, administra os seus bens e casa no ano 1879 con Sofía Domínguez Cedrón.

A nova vida afástao da organización republicana, pero sen que iso signifique a renuncia á militancia política. Por iso e aínda que perde protagonismo, mantén intacta a súa fidelidade e segue a suspirar por aquel Castelar que “me mostrou la senda que persigue mi voluntad desde la juventud al final de la cual se halla la tierra, todavía remota, de la perfecta libertad”. El nunca esquecerá este seu mestre porque “Castelar predicó en la montaña y le seguimos ciegos y confiados” (Ojea 1899).

A retirada da primeira liña política favorece a súa dedicación á literatura con artigos que aparecen nos xornais e posteriormente nos libros. Aínda que moitos destes artigos e libros teñen unha intención política, outros só amosan unha finalidade literaria²⁶.

A través da prensa podemos testemuñar que se mantén intacto o compromiso co republicanismo, co que ocasionalmente colabora.

Parece ser que representando aos republicanos de Ourense, asiste en Zaragoza á II Asamblea Federal convocada por Pi i Margall para sentar as bases dunha

26 A retirada da vangarda política do partido explica a súa ausencia na redacción do proxecto de Constitución do Estado Galaico, que representa por Ourense Camilo Pérez de Castro (*La Oliva*, Vigo, 28 de maio de 1873).

reorganización do partido²⁷, asistencia probablemente mal atribuída por confusión con Telesforo Ojea, que non só asistiu senón que tivo unha moi importante participación no congreso²⁸.

No ano 1897²⁹ asiste a un mitin republicano en Ourense no que participan Gumersindo Azcárate, o ex ministro Pérez Costales, o médico da Coruña Rodríguez Martínez, o coronel retirado Hervella e outros destacados republicanos. Preside Ojea.

Envía adhesións ao banquete republicano celebrado na Coruña en 1881, na homenaxe ao republicano Martínez Salazar, ao mitin da Coruña de 1897, ao banquete republicano de Lugo en 1881.

Na crónica que envía o republicano Cesáreo Rivera ao xornal *La Unión Republicana*, de Pontevedra, dando conta do mitin celebrado en Ourense en 1887 pode lerse o seguinte:

¡Milagro viviente de la fusión! El señor Ojea vivía retirado de la vida activa allá en las soledades de Cortegada y parecía entregado al sueño del olvido, pero el llamamiento de la fusión le despertó, sintió los antiguos fuegos de la juventud y vedle otra vez en el teatro de su antigua historia, entusiasmado y entusiasmado con su actividad de otro tiempo y con su agradable oratoria. A pesar de la nieve que ya cayó sobre sus antes negros cabellos aún conserva algo de la elegancia y gallardía de sus juveniles años. Con una salva de aplausos premió su discurso el anfiteatro.

Os seus correligionarios respectaron a súa decisión de illarse, aínda que dende o observatorio de Cortegada seguiu atentamente a evolución dos acontecementos a través da prensa, preferentemente republicana.

27 Dá a información *La Concordia* (Vigo), 1 de xuño de 1883, da seguinte forma: “La sesión preparatoria de la Asamblea Federal se ratificó ayer en Zaragoza. Dio principio a las tres de la tarde ocupando la presidencia de edad el Sr. Sorní y como secretario el representante por Orense D. José Ojea”. Recóllese tamén na *Gaceta de Galicia*, 3 de xuño de 1883.

28 Natural da parroquia de Mosteiro, concello de Cervantes (Lugo), licenciado en Dereito pola Universidade Central, colaborou moi activamente cos federalistas de Pi, que tiñan depositada nel a súa confianza. Participou na Asemblea de Zaragoza como secretario. Elaborou por encargo de Pi un proxecto constitucional. Considerado por Enrique Vera y González (1886: II, 1006), como “una de las más brillantes esperanzas de nuestro partido”, morre en 1890, aos 32 anos, en Fontei (Valdeorras). Polo que todo parece indicar que este Ojea nada ten que ver con José Ojea.

29 *La Unión Republicana* (Pontevedra), 2 de setembro de 1887. Pouco favorable ao fusionismo, Cesáreo Rivera, de Ribadavia, e autor da crónica citada, salienta a ausencia neste mitin de Amoeiro, Adolfo Rodríguez e Quintáns, entre outros, o que non deixa de ser curioso que se insista tanto nos ausentes, por opostos ao fusionismo.

A morte ía segando a vida dos amigos máis íntimos e Ojea dedícalles a súa lembranza, ás veces moi emotiva. Chora a morte dos amigos Paz Novoa (que morre en 1895), do que di que era un “talento claro y potente”; de Telesforo Ojea y Somoza, que morreu en 1890; de Eduardo Chao, que morre en 1887; aínda que as palabras máis sentidas escríbeas cando morre Curros (Ojea 1909). Por certo, cando morreu Curros ten unha lembranza para o seu pai, que interesa recoller como testemuño directo e persoal nun momento, como o actual, no que todo parece que se revisa. Despois de lembrar que conserva todas as cartas de Curros “pedazos de corazón sangrante que él se complacía en arrojar a la callada confianza de la amistad”, fai unha descrición do temperamento do seu pai: “férreo, selvático, ignorante, supersticioso, terrible, indómito [que] puso en dispersión a todos sus hijos varones” (Ojea 1909: 28). Engade que os mortos coma Curros non desaparecen porque “la materia se transforma sin dejar de vivir, florece y fructifica en primaveras y otoños sempiternos”. Tamén di que na vida pasou malos momentos e necesidades, pero foi incapaz de mendigar –“los dioses no mendigan”– sufrindo a súa pobreza con estoicismo (Ojea 1909: 27).

A medida que foron morrendo os da súa xeración, séntese máis só e con ganas de ir ao seu encontro³⁰. Agora, nesta soidade, atopa a harmonía da natureza, as “diminutas avecillas” soan como órganos nas agrestes alturas, escoita “el leve suspiro de la selva” e as linguas vivas da natureza. Pepe, o farmacéutico de Cortegada, empezaba xa a fundirse coa natureza.

A defensa dos labregos

A medida que se foi achicando o seu compromiso coa sociedade urbana, como unha instintiva decisión propia, xorde un maior compromiso coa sociedade labrega na que vivía. Hai un proceso de inmersión nesta sociedade que lle permite captar as liñas de forza que estruturan e producen en cada parroquia ou comarca unha unidade de poder. É así como Ojea se atopa co caciquismo.

En realidade, o caciquismo forma parte da estrutura social da Galicia rural. Non interesa que o cacique teña ou non importantes propiedades, que

30 Por vez primeira escribe esta confesión: “Cuanta dicha encierra la oportunidad de morir”.

perciba anualmente altos dividendos ou rendas. O que interesa é que o cacique sexa reconecido como tal, que se bote man del nas relacións sociais, en definitiva, que se asuma que nesa reducida comunidade o cacique é o eixo que vertebra as relacións sociais.

Á parte pode haber tamén abusos (sobre todo durante a fase de constitución do cacicado, que debe ter exteriormente o arraigo que só pode posibilitar a riqueza), exercicio despótico do poder para reforzar a singularidade, apropiacións indebidas, pero isto é sempre ocasional e só os “urbanitas” están convencidos de que o caciquismo só se apoia nun aparato coactivo, o que explica a simplicidade do seu discurso anticaciquil. Ningunha situación dura tantos anos se só se apoia na coacción.

Ojea non incorre nestas interpretacións maximalistas, pero máis aló da situación de cada familia e, ás veces, de cada persoa, debe reconecer a situación dos labregos, da emigración, do despoboamento etc. Nesta análise, Ojea utiliza todos os efectivos para proxectar algo de luz nun tema tan complexo³¹.

Na análise do caciquismo detense especialmente nos xornaleiros, un grupo social moi sensible ás conxunturas económicas porque ou son carne de emigración (Ojea 1906a e 1906b) ou teñen que loitar como soldados na defensa da españolidade na illa de Cuba nunha guerra deseñada, querida e apoiada polos demais³².

Ademais de denunciar os matrimonios de conveniencia³³ e de delatar aos que se aproveitan dos paisanos, favorecendo os embargos por impago de rendas ou por presión fiscal³⁴, deixa a salvo a mediación da Igrexa na constitución do entramado caciquil. O que si denuncia é a doutrina pastoral dirixida polos bispos que en vez de intervir na cuestión social invita aos diocesanos a rezar³⁵.

O labrador galego, considerado como un can “sarnoso”, é como un novo Cristo que ten tamén que subir diariamente pola rúa da Amargura³⁶.

31 Como se sabe, ademais de *El mundo rural* (1890) escribiu dúcias de artigos sobre o caciquismo.

32 *La Unión de la República*, 22 de abril de 1898.

33 *La Concordia*, 14 de abril de 1903.

34 *Extracto de Literatura*, 4 de febreiro de 1893.

35 *Unión Popular*, maio de 1898.

36 Son continuas as referencias ao labrego, como outro Cristo (Ojea 1900).

Tamén o campesiño ten a súa responsabilidade por someterse sen protestar, sen rebeldía, aos usos e costumes dunha cristiandade escasamente liberadora³⁷.

Ojea e Galicia

Agás algunha composición de creación literaria, toda a súa obra se centra no pasado ou no presente de Galicia. “Defendiste tu pueblo”, escribe del Murguía cando se cumpriu o primeiro aniversario da súa morte³⁸, representou a Galicia no Parlamento e cos seus votos aprobouse a primeira lei de redención dos foros que presentara o grande amigo Paz Novoa. Logo xa no retiro que el mesmo se impuxera seguía defendendo os paisanos, corrixindo as súas debilidades, lamentando a emigración e doéndose dos abusos dos da vila contra os da aldea. Nada escribiu, pois, alleo a Galicia. Nesto coincidían todos. Pero había outra visión de Galicia da que interesa falar. Do proxecto republicano sobre esta terra. Interesa non confundir esta interpretación coa visión rexionalista de Murguía, Brañas e outros contemporáneos.

Os republicanos, e moi especialmente os federalistas, nunca permitiron ser confundidos cos rexionalistas. O federalismo defendía unha concepción na que a partir da soberanía do individuo se organizaba socialmente para mellor defender esta soberanía a través dun proceso social. A proba da incompatibilidade entre os dous proxectos políticosponse de manifesto en 1869 cando os federalistas se presentan xunto cos asturianos e elaboran e publicitan o discurso federal no que Galicia, como entidade propia, non ten espazo ningún. Haberá que agardar a 1887, cun federalismo xa máis maduro, para que Galicia apareza como un cantón propio na construción da gran España.

Se o obxectivo do federalismo era a liberación da persoa a través dun proceso no que o individuo asume todo o poder que precisa e que pode realizar por si mesmo o que determina unha nova configuración da sociabilidade (familia, concello, provincia, rexión e Estado), non se entende, máis que en razón das

37 Asistindo á celebración do precepto e vendo o comportamento do pobo, dicía deste que parecían reses aprisionadas nun estreito redil. Nas casas, nos días de precepto, había olor a fritanga, canela e azucre como protagonizando unha gran celebración (Ojea 1902).

38 *El Eco de Galicia* (Buenos Aires), 30 de decembro de 1910.

estratexias partidistas, que entre rexionalistas e federais non se establecera un estreito pacto ou unha confluencia ideolóxica. Quen lea a Paz Novoa ou a Martínez Salazar, dous federalistas en estado puro, nunca entenderá a aversión que manifestan polo rexionalismo³⁹.

Mentres Murguía reconece que a nacionalidade está vencida pero non morta, e iso dálle azos para loitar contra esa derrota que considera non definitiva, para os federais é preciso poñer as bases filosóficas doutro modelo para Galicia, porque é esta quen garante os dereitos individuais e colectivos.

No caso de Ojea atopamos comprensión e non pretende erguer novas fronteiras entre movementos tan próximos e nos que coincidían amigos comúns como Curros e Murguía.

Polo que respecta ao idioma galego sabemos que era o idioma que Ojea utilizaba e non podía ser doutra forma vivindo como vivía en Cortegada. Pero fora porque era consciente das súas limitacións para escribilo, ou ben porque temera aos seus correligionarios, abstívose en escribilo. Aínda que só a medias, porque por unha folla solta que apareceu no seu arquivo, sabemos que el e algún outro, en forma anónima, publicaban de vez en cando unhas follas integramente escritas en galego⁴⁰.

4. O FINAL

En agosto de 1907 varios amigos visítano en Cortegada⁴¹: Nan de Allariz, pai e fillo de Manuel Lezón, Méndez Brandón, Fernández Alonso, Gil Mejuto e Neira Cancela entre outros. Aquela visita converteuse nunha homenaxe a Ojea.

Xantaron no hotel Lira de Cortegada.

Ten unha casa, Villa Octavia, que leva o nome da filla, dedicada á produción agrícola, aínda que el habita noutra casa en Cortegada. Nela, a onde se dirixa a

39 Para a comprensión da dialéctica entre os rexionalistas e os federais é imprescindible o traballo de Justo Beramendi (2000), todo centrado en Galicia.

40 Refírese a estes escritos o médico de Cortegada Ladislao Castro Carpintero, obxecto dalgúns ataques anónimos que el atribúe a Ojea por cobrar excesivamente aos paisanos e nos que nos di que estaban redactados en galego. O exemplar que coñecemos é de setembro de 1910, tres meses antes de morrer Ojea.

41 Apareceu a crónica en *El Miño* o 22 de xaneiro de 1909.

vista, atopará libros por todas as partes: “Parécese aquilo a una biblioteca sin fin”. Cando estaba cos amigos, un mancebo pídelle unha determinada fórmula, “aparece el farmacéutico”. Aínda que o cualifican de “anacoreta científico”, que polo seu talento e dotes oratorias podería brillar “como astro de primera magnitud en la política”, el séntese feliz, aínda que o desbordan os sentimentos como cando fala de Curros que chora, “es un hombre con corazón de niño”⁴².

Tardou aínda dous anos en morrer, o que sucedeu o 3 de decembro de 1909 (nacera en agosto de 1841), deixando a súa esposa, dona Sofía Domínguez, e a tres fillos, Herminio, Octavia e Sara.

No xornal *La Concordia*⁴³ dicíase del que era farmacéutico en Cortegada e “uno de los literatos más distinguidos de esta región, hombre de gran cultura e ilustración y alma bondadosa”. Recluído en Cortegada viaxaba con certa frecuencia á cidade de Vigo, cidade moi querida por el.

O Padre Eiján na súa *Historia de Ribadavia* (1920: 620) di que “curado de sus ideales juveniles y acogido al asilo de refugio de las católicas creencias falleció en Cortegada abrazado a un Crucifijo”. Nada teríamos que comentar se non coñecéramos a propensión clerical a “rescatar” *in articulo mortis* aos que xa non poden testemuñar o que pensaban e crían. Por outra parte, na páxina que lle dedica a Ojea, aparecen varios erros que mesmo fan pensar que unha conversión de Ojea ao final da súa vida podería ser un erro máis. Sobre esta cuestión menor interesa dicir: que en ningún dos escritos que coñecemos de Ojea aparece un ataque contra o dogma católico, nin por conseguinte ningunha retractación tivo que facer en forma solemne ou privada. É natural que ao estudar o tema do caciquismo acuse ás veces silencios culposos dos cregos que non queren atacar os abusos do cacique, pero tamén debemos dicir que non aparece xeneralizada a conduta destes cregos. Cando personaliza o poder dos caciques acusa ao pobo, á garda civil, aos xuíces e tamén a algúns cregos. O caciquismo, pois, non é un produto clerical.

42 Como atacado por certa envexa, Murguía no prólogo a *Céltigos* dilles que o illamento non é bo porque “la soledad cansa y gasta” e da soidade non se sae só por ter grandes bibliotecas como non bastan os museos para os artistas. Ojea, en troques, valora a obra de Murguía como “severa, magestuosa y bella que levanta con un esfuerzo gigante una pirámide”.

43 *La Concordia*, 4 de decembro de 1909.

Nunha carta que escribe a Murguía, que lle solicitara información sobre romances en galego, escrituras de foros etc. Ojea refírese aos cregos así: “¡O los curas! Si señor los hay ilustrados. Pero si en esto se diferencian de la gran turba de sotanas, el sentimiento del más incomprensible egoísmo, los une a todos como una cadena de infamia”.

Por quen sente devoción e entusiasmo é por Xesús de Nazaret, do que escribe con paixón porque era o símbolo da liberdade da humanidade, porque foi capaz de darlle á xente traballadora o sentido da liberdade e de igualar a todos. E por iso o mataron (*La Unión Republicana*, 11 de abril de 1898). É certo que prescinde de todo fundamento teolóxico, nin nunca se refire a unha liberación mediante a redención e nese senso non atopamos no seu discurso unha soa referencia á fe, como elemento imprescindible para unha pertenza á Igrexa, cuestión que, opinamos, lle interesaba moi pouco. Por todo iso, a versión do Padre Eiján parécenos que carece de fundamento a non ser que alguén colocara nas súas mans un crucifixo, que é algo moi distinto da intención do frade franciscano.

Lembranzas e recoñecementos

En Buenos Aires, Castro López programou unha homenaxe na que participaron diversas personalidades⁴⁴. Castro López di que foi “amigo leal y caballero, jamás cometió una deslealtad”. Máis sentida foi a necrolóxica que lle dedicou Murguía⁴⁵ pola que sabemos que se coñeceron na xuventude⁴⁶ e que disentiron con “contrarias opiniones” en materia política, pero que amaba e defendía a Galicia coma “un viejo soldado”. Logo, lei de vida, foise apagando a admiración por unha biografía que hoxe recuperamos contando co valemto da Deputación de Ourense.

⁴⁴ *El Eco de Galicia*, 10 de outubro de 1909.

⁴⁵ “Necrología”, *Boletín de la Real Academia Gallega* 31(1909), 166-167.

⁴⁶ Sen dúbida se coñeceron facendo o preparatorio de Farmacia.

BIBLIOGRAFÍA

- Adrio Menéndez, José (1935): *Del Orense antiguo: 1830-1900*. Ourense: La Popular.
- Artola, Miguel (1977): *Partidos y programas políticos 1808-1936. T. I. Los partidos políticos*. Madrid: Aguilar.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (2001): “El republicanismo coruñés del siglo XIX. Mito y realidad histórica”, en Emilio Grandío Seoane, Ana Romero Masiá, Ana e Xosé Ramón Barreiro Fernández (coords.), *El republicanismo coruñés en la historia*. A Coruña: Ayuntamiento.
- Beramendi, Justo (2000): “Republicanism and nationalism substate in Spain (1875-1923)”, *Ayer* 39, 135-161
- Duarte, Ángel; Gabriel, Pere (coords.) (2000): “El republicanismo español”, *Ayer* 39.
- Eiján, Samuel (1920): *Historia de Ribadavia y sus alrededores*, Madrid: Est. Tip. de San Bernardo.
- Espigado Tocino, Gloria (1993): *La Primera República en Cádiz*. Sevilla: Caja de Ahorros de San Fernando.
- Fernández Alonso, Benito (1916): *Orensanos ilustres*. Ourense: Deputación Provincial.
- Fuente Monge, Gregorio de la (2000): *Los revolucionarios de 1868: élites y poder en la España liberal*. Madrid: Marcial Pons.
- Gallardo, Federico G. (1869): *La república democrática federal*. Pontevedra: [s.n.].
- Gomis Rodríguez, Alfonso (2000): *La insurrección de Ferrol de 1872*. A Coruña: Deputación Provincial.
- Jutglar, Antoni (1975): *Pi y Margall y el federalismo español*. Madrid: Taurus.
- Lacomba, Juan Antonio (1973): *La Primera República: el trasfondo de una revolución fallida*. Madrid: Guadiana de Publicaciones.
- López, Miguel (1869): *Índice de la razón democrática*. A Coruña: Imp. del Hospicio.
- López Rodríguez, Pilar (1985): *Campesinos propietarios. La redención de foros en la provincia de Lugo durante la I República*. Lugo: Deputación Provincial.
- Martínez Cuadrado, Miguel (1969): *Elecciones y partidos políticos de España (1868-1931)*. Madrid: Taurus.

- Moreno González, Xan (1974-2009): “Federalismo”, en *Gran enciclopedia gallega*. Santiago de Compostela: Silverio Cañada, t. XI, 200-205.
- Ojea, José (1899): “Homenaje a Castelar”, *El Miño* 182, 31/v/1899, 1.
- (1870): “La Tigresa”, *La Concordia* 572, 14/vIII/1876, 1.
- (1872a): “Cartas de Julia á Luisa”, *El Eco del Miño* 9, 17/xII/1872, 1-2 (asinado como Luisa).
- (1872b): “Carta a Luisa”, *El Eco del Miño* 28/xII/1872.
- (1873): “Variedades”, *El Correo de Galicia: periódico democrático* 21, 15/I/1873, 3-4 (asinado como Pepe Cortegada).
- (1900): “De colaboración. El vino nuevo”, *La Concordia* 7659, 22/I/1900, 1-2.
- (1902): “De colaboración. El precepto”, *La Concordia* 8281, 17/II/1902, 1-2.
- (1906a): “Vida rústica. Los jornaleros”, *El Eco de Galicia: órgano de la prensa gallega de América* 527, 10/vI/1906, 1-2. (asinado como Aventino).
- (1906b): “Vida rústica. Los señores”, *El Eco de Galicia: órgano de la prensa gallega de América* 528, 20/vI/1906, 1-3. (asinado como Aventino).
- Pérez Costales, Ramón (1869-1873): *La verdad a las aldeas: folleto republicano*. A Coruña: Tip. Galaica.
- Quet, Esteban (1869): *Conferencias populares dedicada a los obreros y aldeanos de Galicia*. Santiago de Compostela: Miras y Álvarez.
- Suárez Pazos, Mercedes (1980): “Actividades da Xunta Revolucionaria”, *Boletín Auriense* 10, 121-130.
- Valín Fernández, Alberto (1990): *Galicia y la masonería en el siglo XIX*. Sada: Edicións do Castro.
- Vera y González, Enrique (1886): *Pi i Margall y la política contemporánea*. Barcelona: Tipografía “La Academia” de Evaristo Ullastres.
- Villares Paz, Ramón (2001): “Republicanismismo en España contemporánea”, en Emilio Grandío Seoane, Ana Romero Masiá, Ana e Xosé Ramón Barreiro Fernández (coords.), *El republicanismo coruñés en la historia*. A Coruña: Ayuntamiento.

III. A obra literaria de José Ojea Otero, á luz do seu legado

Santiago Díaz Lage

A obra de José Ojea Otero é asemade singular e característica dun tempo e dun lugar. Sería tentador consideralo, reproducindo tópicos da historia literaria tradicional, coma un dos moitos escritores que poboaron a retagarda artística do seu tempo, ou coma outro cidadán que consumiu o seu lecer cultivando a literatura por amor á arte. Mais nin a súa constancia nin a centralidade das súas canles de publicación dentro do sistema editorial galego da altura autorizan esas lecturas; tampouco a súa evidente esixencia estética, empeñada case sempre en proxectos de grande extensión e alcance. “Convivían dentro de él”, di a necrolóxica que lle consagrou o diario madrileño *El Liberal*, do que era redactor xefe o santiagués Alfredo Vicenti, “un demócrata y un gran señor, de refinados gustos artísticos, un enamorado de las cosas pasadas y un vidente de las cosas futuras” (Anónimo 1909: 2). A súa produción literaria ilustra o vigor do romanticismo histórico, cívico e social, que non desapareceu na segunda metade do século XIX, senón que perdurou, até certo punto alleo ao pulo das novas tendencias literarias, no gusto do público lector e tamén no discurso cultural do republicanismo español.

A diferenza de moitos contemporáneos, Ojea parece non terse conducido nunca polo desexo de conquistar un lugar na cultura hexemónica do seu tempo, nin na política nin na literatura. Non se coñecen rastros publicados dos seus anos de estudante en Santiago, entre 1857 e 1863, nin do seu paso por Madrid no curso 1859-1960, malia terse movido posibelmente nos mesmos círculos que alentaron e canalizaron, entre outras, a vocación literaria de Manuel Martínez Murguía. Tampouco sabemos das súas actividades no lustro que transcorreu entre a fin dos seus estudos e a Revolución de Setembro de 1868, na que interveu desde a vangarda do movemento democrático e republicano da provincia de Ourense. No tempo que pasou en Madrid durante a Primeira República, como deputado ás Cortes constituíntes polo distrito de Bande, a súa presenza na prensa do día límitase a cuestións relacionadas co exercicio do seu cargo, e as revistas e xornais de

Madrid e de Galicia que puiden consultar non conteñen, neses anos, obra literaria súa. O xornal, o libro e a tribuna eran, aínda entón, vías complementarias que se lle ofrecían a quen quixera conseguir unha notoriedade pública, pero no caso de Ojea non se confirma esa interdependencia ascensional que tan claramente marca a traxectoria doutros escritores, non só españois, do século XIX. Se callar, nin as súas ideas nin os seus proxectos literarios eran dos que daban réditos, e tampouco debeu de ser a ambición de medrar un trazo do seu carácter. Segundo algunhas fontes, despois do pronunciamento que acabou coa República, Ojea foi perseguido e debeu exiliarse en Portugal; pero as datas e as circunstancias dese exilio, como sinala Ricardo Axeitos Valiño na súa biografía, non están claras; e desde a Restauración borbónica, está instalado en Cortegada.

O seu labor literario colle pulo co retorno, e desde o seu recanto Ojea diríxese ao público, como escritor, con máis frecuencia do que cando interviña directamente na *res publica*. Voluntario ou non, o retiro non lle impediu colaborar en xornais e revistas tan importantes como *El Heraldo Gallego*, a *Gaceta de Santiago*, *La Ilustración Gallega y Asturiana* e *La Tierra Gallega*, e sacar os seus libros con editores, como Andrés Martínez Salazar, que foron fundamentais na historia da cultura galega. O propósito deste traballo é ofrecer unha primeira visión de conxunto, forzosamente incompleta e superficial, da produción literaria de Ojea: dada a súa extensión, non poderei determe en cada un dos textos que xa coñecemos, nin sequera nos moitos que, nunha análise máis demorada, merecerían o coidado da crítica; procurarei sinalar os trazos e os asuntos que nas miñas lecturas me pareceron máis interesantes, máis característicos ou máis atraentes, coa esperanza de que o percorrido poida esbozar un retrato do escritor.

1. O SOLITARIO DE CORTEGADA

En parte –só en parte– a excepcionalidade da figura de Ojea susténtase sobre a calidade das relacións persoais, literarias e políticas que encadran a súa traxectoria: sabemos que Rosalía de Castro lle dedicou o primeiro exemplar da mínima tirada de *A mi madre*, en 1863, xesto que traduce afecto e recoñecemento; que foi íntimo amigo de Manuel Curros Enríquez, e autor do prólogo de *Aires d'a miña terra*; e

que dun dos seus amigos máis admirados escribiu en 1876, recordando a loanza de Augustin Thierry por Victor Hugo, que se un día rematase a súa magna obra cumpriría dicir que “la Historia de Galicia tiene, en el señor Murguía, su Homero” (Ojea 1876b: 293). Así e todo, no prólogo que antepuxo a unha das obras máis interesantes de Ojea, aparecida en 1883, lamentaba Murguía “el aislamiento en que vive su autor” (1883: XVIII). Referíase, sen dúbida, ás distancias que o afastaban do mundo literario e ao escaso interese que manifestaba polas súas glorias, mais tamén, nun plano máis concreto, á súa falla de contacto frecuente con outros escritores consagrados a estudos e proxectos afíns, que puideran acompañar dalgunha maneira, con conversas, emendas ou intercambios, o seu calado labor estético. Estas consideracións dan pé a un excursio onde Murguía denuncia as dificultades que debía afrontar o home de letras en España:

La literatura necesita también sus pensionados en Roma. No bastan las grandes bibliotecas, las más sanas lecturas, el mejor gusto en el que lee y escribe, como no bastan los museos para el artista. La vista de los lugares habla en ocasiones, al historiador, más que una crónica. El trato de los Pares, es más fructífero que la lectura de sus obras. En ellas no se dice todo: siempre queda algo oscuro, que flota en lo indeciso, a lo cual sólo la palabra y la inspiración del momento, da el color, la esencia, la medida. Después de cantar la felicidad de vivir y morir bajo un mismo cielo y no abandonar el pedazo de tierra en que crecieron con nosotros plantas y árboles, añade el poeta, que de repente, la carta que recibe de la ciudad, trayéndole el perfume y el recuerdo de las cosas del alma, le obliga a abandonar su retiro y a partir de nuevo. ¡Y adiós! ¡La grata soledad y los aires puros y cuanto hace amable y risueña la casa paterna! La poesía, el arte, la música que incita a los sueños, las mismas tempestades del amor o de la ambición que tan dolorosamente nos conmueven y hacen que el más indeciso se arriesgue, todo, todo esto estaba vivo en aquellas líneas tentadoras. ¡Y marchó y renunció a los sencillos goces que le rodeaban, corriendo en pos de las engañosas esperanzas del triunfo y de la gloria, que jamás hallaría en el oscuro rincón de la provincia! (Murguía 1883: XVIII-XIX).

Sentiría algunha vez o de Cortegada tan vivas saudades de Santiago e de Madrid? Á marxe da alusión aos “pensionados en Roma”, que é clara abondo, parece que Murguía le no retiro de Ojea a través das súas propias aspiracións e experiencias, asimilando as necesidades do artista ás do literato e o historiador, consonte unha concepción ampla da arte literaria que non era rara no seu tempo.

Como demostra a súa traxectoria, Murguía consideraba a literatura coma un oficio que non se circunscibía á actividade íntima de ler e escribir, senón que incluía a negociación e a administración da presenza editorial dos seus froitos, e o trato coas persoas que, ademais de cultivar as letras, exercían un certo poder sobre as súas institucións; desde este punto de vista, o illamento de Ojea podía parecer un atranco para a súa *carreira*, porque lle impedía alternar cos outros axentes que contaban no mundo literario, e porque, restrinxindo o seu ámbito de observación, tamén podía limitar o alcance da invención.

Non todos os contemporáneos de Ojea compartiron esa lectura de Murguía. Na súa recensión de *Célticos*, publicada en *El Eco de Galicia* en 1885, Curros rebateuna apoiándose “en los mejores sonetos del solitario de Valclusa, en las mejores *lieder* del solitario de Weimar y en esa soberbia concepción, *Eurico*, del solitario de Valdelobos” (1885b: 4), epítetos nos que recoñecemos a Francesco Petrarca, Johann-Wolfgang von Goethe (ou Friedrich Schiller) e Alexandre Herculano –aínda que, se non me equivoco, a aparición de *Eurico* é bastante anterior ao retiro do autor en Vale de Lobos. Curros aínda aduce outro exemplo, moi oportuno:

El voluntario retiro en que vive el autor de *Célticos*, tan semejante a Pereda en esto y en haber sido también diputado de la revolución, si bien representando ideas completamente opuestas a las suyas[,] hace que, como éste, localice toda la acción de sus obras dentro del estrecho horizonte de una aldea (1885b. 4).

Con todas as diferenzas que os separaban, resulta evidente que Pereda e Ojea tampouco eran os únicos autores que daquela escribían desde as provincias. O paralelismo que establece Curros suxire unha afinidade máis profunda, que alcanza o ámbito da invención e da proxección pública da obra: se en principio a condición periférica depende de factores xeográficos, a alusión ao pasado político dos dous autores introduce outra nota de exterioridade, se non de exclusión, pois tanto o carlismo coma o republicanismo federal constituían o verdadeiro *exterior* do sistema político da Restauración, época que fica contraposta simbolicamente á da Revolución. Como incidindo máis ben na singularidade dos usos dominantes en Madrid, Curros recorda os exemplos doutros escritores, estritamente contemporáneos, que vivían lonxe dos círculos literarios:

Portugal, que ofrece hoy el espectáculo de una poesía rica, original, cargada de aromas campestres, de creencias sanas, de oxígeno y de amor como ninguna otra, tiene a Antero de Quental, a João de Deus, a Guerra Junqueiro, a António Feijó, a Luís de Magalhães y otra porción de esclarecidos escritores que huyen de las grandes capitales al suburbio, para inspirarse en la naturaleza y producir obras magistrales (1885b:4).

A énfase inicial de Curros nas referencias non españolas do solitario de Cortegada dá paso agora á afirmación doutra afinidade máis concreta, que o liga cunha figura do escritor público que tiña representantes senlleiros na outra beira do Miño. A súa tese é que *Célticos* “no es un libro a la moda”, porque “no trae un escándalo en la portada” (1885a: 1) e porque Ojea non pertence á “prole congregada en torno del autor de *L’Assommoir*, por el procedimiento de aquel condenado del Dante, que llamaba a sus huestes haciendo del ano trompeta” (1885b: 3). Malia as acusacións de ateísmo ou escepticismo en materia relixiosa, de determinismo en filosofía, de pesimismo en materia social e de socialismo na política, argumenta Curros, ningún dos trazos que escandalizaron os detractores do naturalismo era unha innovación de Émile Zola nin dos seus seguidores: se a novidade era de índole relixiosa, xa Evémero de Mesina negara a divindade de todos os deuses pagáns; se de carácter político, xa con Eugène Sue “traducido por Aiguals de Izco” morrera, en España, “la escuela socialista”; se o naturalismo era orixinal en canto procedemento artístico, “ninguno superior al de nuestros novelistas clásicos” (1885b: 3). As últimas apreciacións de Curros xa parecen conter unha alusión á máis conspicua divulgadora galega da nova escola literaria, Emilia Pardo Bazán:

Únase a esto la circunstancia de aparecer el naturalismo reinante en España hostil a la libertad de la experimentación y enemigo de la democracia política, con la sola excepción de Galdós que por fortuna no ha hecho profesión de fe dentro de la nueva secta, y dígasenos si el señor Ojea, idealista, libre-observador y republicano, podría aceptarlo sin discusión como elemento esencial de su libro (1885b: 3).

Vemos que a independencia de Ojea respecto das tendencias dominantes no seu tempo tiña, para Curros, un fondo significado histórico, plasmado nun

xuízo lapidario: “*Célticos* resume toda una literatura en su periodo de sazón y de madurez” (1885a: 1). A afirmación non deixa claro se ese período de sazón e madurez é o presente, compendiado dalgunha maneira no libro de Ojea, ou o pasado no que se ambientan algúns dos textos recolleitos nel: o tramado narrativo de *La niebla*, con Macías e Elvira, Juan Rodríguez de Padrón e Enrique de Villena por protagonistas, xa concilia a interpretación transcendental da paisaxe e as afeccións esotéricas do autor –en parte mediante a figura do Villena nigromante e tradutor temperán de Dante Alighieri– coa vontade de reconstruír o pasado literario galego, dando da famosa historia de Macías unha visión diferente das que atopamos en *El doncel de don Enrique el Doliente* e no *Macías* de Mariano José de Larra. Porque a literatura que *Célticos* compendiaba era a literatura galega, que empezaba a realizar, no presente, o grande movemento intelectual e artístico de épocas anteriores; e seguramente esa realización dependía da imaxinación historicista e dun hipérbato histórico.

2. UN TEXTO DE 1872

Así vían a Ojea dous amigos ilustres e ben informados contra 1883 e 1885. Non era entón un escritor descoñecido: a súa traxectoria comezara uns dez anos antes, na prensa, e pasara por varios dos xornais e revistas máis relevantes do país antes de publicar o seu primeiro libro, *La visión dantesca*, na Biblioteca de *La Concordia* en 1882. O traballo literario seu máis antigo que coñecemos, titulado “Cartas de Julia a Luisa”, aparece no folletín de *El Eco del Miño* de Ourense en decembro de 1872, nun período en que Ojea segue moi implicado na acción política local e provincial. Case parece un exercicio de estilo, porque imita un modelo de ficción epistolar breve, de traza ás veces escolar, que era moi frecuente entón nas revistas dedicadas ao *bello sexo* e nos rodapés dos xornais: unha muller, xeralmente moza, escíbelle a unha amiga, ás veces parente, e evoca con doce nostalxia un tempo que pasaron xuntas, as conversas que mantiveron, as paisaxes que percorreron, os libros que leron ou comentaron, e a música que escoitaron ou tocaron. No caso que nos ocupa, o recordo ten moito de vindicación, non inequivocamente irónica, do retiro:

Preocupada por las infinitas reflexiones a que me lleva la comparación de esta soledad y de esta calma con la vida siempre agitada que otros días hacía contigo en las sociedades elegantes consultando a cada instante la última ondulación en la falda de la Moda, o el capricho más moderno para coronar nuestras frentes con pirámides de prestados cabellos, o ensortijar sus trenzas alrededor de nuestras gargantas como aquellos bustos romanos en que los antiguos nos dejaron la idea modelada de la hermosura de Cesonia o de la bella Faustina (1872: 1-2).

Como requirían as convencións do xénero, o texto ía asinado co nome da emisora da carta, Julia, e só sabemos que é obra do noso autor porque entre os seus papeis está o recorte desta peza, que leva ao pé, da súa propia man, o nome de José Ojea. Se a carta non se axusta aos estilos que despois caracterizarán a súa prosa, a tendencia a acumular no texto as alusións literarias e artísticas é un trazo común ao autor e ao xénero que aquí está cultivando: na breve carta de Julia a Luisa atopamos referencias explícitas ao “libro de *armoniosos gemidos*, como yo le llamaba, exhalados por el alma tierna, dulce y dolorida” de Nicomedes Pastor Díaz, ao *Faust* de Goethe, á coñecida novela *Picciola* de Joseph-Xavier Boniface, chamado *Saintine*, ás prisións de Silvio Pellico e á súa traxedia *Francesca da Rimini* (con eco, tamén, do canto v da *Divina commedia*), á *Uncle Tom’s Cabin* de Harriet Beecher-Stowe, ás *Confidences intimes* de Alphonse de Lamartine, e á *Norma* de Vincenzo Bellini e Felice Romani, baseada na traxedia *Norma ou l’infanticide*, de Louis Belmontet e Alexandre Soumet. A mención de Giulietta Capuleto e Romeo Montesco pode remitir tanto á célebre traxedia de William Shakespeare como ás óperas do propio Bellini (*I Capuleti e i Montecchi*) e de Nicola Vaccai (*Giulietta e Romeo*), ambas con libreto de Felice Romani, aínda que a orde dos nomes dos namorados na carta suxire que Ojea debía de pensar nesta última.

Ademais de caracterizar os gustos dun lector e espectador, tal copia de referencias describe un repertorio cultural e político que Ojea compartía con outros liberais do seu tempo. Pero unha lectura atenta, ou suspicaz, suxire que “estas páxinas, tan pobres de interés para todo el mundo, menos para nosotras que vivimos con la dulce y mutua correspondencia de nuestros corazones”, sen formar unha alegoría política coherente, si sinalaban asuntos de relativa actualidade nos últimos meses do reinado de Amadeo I, axitados ademais, no norte, pola Terceira Guerra Carlista. A mención da obra máis coñecida de Pellico, *Le*

mie prigionii, entronca coa cuestión penitenciaria, na que tamén incide a fermosa novela *Picciola*, de *Saintine*, publicada en 1836 e adoito reeditada en Francia nos anos seguintes, e traducida ao castelán en 1839. As dúas obras tratan da vida en prisión de dous conspiradores: o propio Pellico, carbonario, preso polas súas actividades contra os austríacos despois das insurreccións de Nápoles, Sicilia e o Piemonte, e Charles Vèramont, conde de Charney, detido pola policía imperial de Napoleón I e confinado, coma numerosos presos piemonteses e napolitanos, na prisión de Fenestrelle, “accusé d’avoir voulu renverser le gouvernement régulier et légal de son pays, pour y substituer un régime de désordre et de terreur” (Boniface 1843: 21). A clave piemontesa que comparten estes textos podería conter un augurio sobre as perspectivas do reinado de Amadeo I.

Cabe interpretar a alusión á novela de Beecher-Stowe segundo a mesma lóxica indutiva. O 24 de decembro de 1872, apenas unha semana despois de publicarse a carta de Julia a Luisa, leuse nas Cortes constituíntes o proxecto de lei que abolía a escravitude na illa de Porto Rico, presentado polo ministro de Ultramar, o ourensán Tomás María Mosquera, entón deputado polo distrito de Quebradillas, Porto Rico¹. Á marxe das súas probábeis ramificacións locais, este texto continuaba a longa marcha do abolicionismo español, que xa durante a década de 1860 se convertera nunha das claves da política liberal tanto na metrópole como nas colonias de ultramar, e que tiña importantes implicacións nos círculos republicanos e democráticos galegos (Davies 2014). Ao longo do Sexenio, a cuestión colonial e a cuestión da escravitude chegaron a ser, como demostrou Christopher Schmidt-Nowara, “a dividing and defining issue” entre os revolucionarios metropolitanos “as the initial revolutionary coalition broke apart” (1999: 128). Os republicanos federais, os radicais de Manuel Ruiz Zorrilla e a Sociedad Abolicionista viñan operando nunha mesma dirección desde a decepción que representara a chamada Lei Moret, aprobada en 1870: “in the heated political atmosphere of the early 1870s”, escribe o propio Schmidt-Nowara, “abolitionism became equated with support for the September Revolution, while opposition to abolition became a rallying point for the counterrevolutionary, pro-Bourbon

1 Segundo a súa ficha no Arquivo Histórico de Deputados, que pode consultarse desde <http://www.congreso.es>. [Última consulta: 25 de febreiro de 2016].

right”; e tanto os radicais coma os federalistas “turned to abolitionism as a concrete method for breaking the political and economic dominance of the Hispano-Antillean right and consolidating the democratic revolution” (Schmidt-Nowara 1999: 139-140). Non é este o lugar para elucidar cal das fraccións implicadas na banda metropolitana da cuestión abolicionista, se algunha, podería desempeñar entón, na realidade, o papel da pequena Evangeline St. Clare.

É certo que moitas das obras mencionadas eran entón ben coñecidas, pero algunhas delas terán especial incidencia na obra ulterior de Ojea. A mención da aria máis famosa de *Norma* é interesante, non só pola presenza dos cultos druídicos na obra, ambientada na Galia durante a ocupación romana, senón tamén pola significación trágica da figura da protagonista, filla do arquidruída Oroveso, sacerdotisa do culto de Irminsul e amante de Polión, procónsul de Roma nas Galias, con quen tivera dous fillos. No seu contexto orixinal, no primeiro acto da ópera, a aria tiña un fondo sentido profético, que quizais Ojea traspuxo ao presente de decembro de 1872: a soberbia Roma caerá, vaticina Norma, mais non pola man do pobo galo, senón consumida polos seus propios vicios; a sacerdotisa apouvinga os ánimos guerreiros dos druídas, dos bardos e do seu pobo, e pídelles á lúa que espalle sobre a terra a mesma paz que fai reinar no ceo. No acto segundo, descuberta a traizón de Polión, Norma chega a pensar no infanticidio, e chama á guerra e á destrución de Roma, antes de confesar: “una spergiura / sacerdotessa i sacri voti infranse, / tradì la patria, il Dio degli avi offese” (*Norma*, acto II, escena 3ª; Romani s.d.: 29).

A figura da sacerdotisa ou “druidesa” aparece con certa frecuencia na obra de Ojea. Os protagonistas da segunda das súas *Leyendas del Conde*, Tameobriego e a súa filla Iberina, teñen claras concomitancias con Oroveso e Norma, e alí mesmo presenta Ojea unha escena moi similar á das ofrendas que aparece no acto primeiro da ópera de Bellini e Romani, escena á que pertencía, xustamente, a aria “Casta diva” (1883: 334-335). Sen alusión a *Norma*, a figura da “druidesa” cobra maior consistencia no artigo “Honra y pan”, publicado en 1888 na revista *Galicia* da Coruña, onde fala Ojea da tendencia histórica ao menosprezo das cousas de Galicia e das vindicacións que tentaran contrarrestar os seus efectos:

Mas habló Murguía, y Rosalía dio al viento las cadencias de su canto. Y como de un mismo nido, suspendido en los viejos robledales de la patria gallega, brotaron acentos graves que hicieron meditar la inteligencia, sorprendida en el error, y notas de delicioso timbre, que produjeron admiración e irresistible encanto; las gentes a nuestras cosas del todo extrañas se dijeron suspensas. La druidesa despierta, y en el altar de siglos evócanse los recuerdos de generaciones pasadas, para nosotros desconocidas; y comenzaron a reconocer que Galicia no era lo mismo que Hircania, ni un país productor exclusivo de mozos de cordel (1888:11).

Non resulta fácil saber a que ou quen alude exactamente a imaxe da “druidesa”; pero é significativo que esa figura volva ser un símbolo da transmisión cultural, dos seus límites e das súas fallas e, xa nun plano simbólico, da complexa relación que coa patria manteñen os seus fillos. O respecto polo labor dos seus amigos, e doutros contemporáneos significados na defensa da lingua e da cultura de Galicia, non lle impide a Ojea recordar que varios devanceiros ilustres prepararan o terreo para aqueles acadaren un certo eco social. Pero, malia os seus efectos positivos, aquel movemento de promoción dera lugar, ao espallarse na sociedade, a unha certa moleza compracente:

Después del estremecimiento producido en las inteligencias, favorable a nuestro país, el cantar a tontas y a locas excelencias de la tierra fue manía que llegó a perturbarnos la razón; y no hubo calificativo que a los países todos del orbe no arrancáramos para colgarle a nuestra Galicia (1888:13).

No arranque da *peroratio* do artigo, Ojea reitera unha advertencia que traspasa toda a súa obra: “pero ya vamos llegando al punto en que nuestros intereses reclaman, cada día con mayor urgencia, algo más que cantigas” (1888:13).

Non me detiven naquela carta de 1872 polo seu alto valor artístico, senón pola súa posíbel significación histórica e literaria. Léndoa podemos intuír a existencia dun código e quizais reconecer algúns dos seus elementos, pero para descifralo por completo cumpriría, como mínimo, un coñecemento profundo da historia miúda do período e non pouca sorte. Outros textos de Ojea ofrecen problemas semellantes: penso, por exemplo, na *Epístola al padre Calabazas, dirigida por conducto de Celedonio, su paje*, asinada co pseudónimo de *El Hijo de Esculapio* e impresa por Paz Novoa, en Ourense, en 1869, que se conserva no seu

legado². Pero é interesante constatar que na carta de Julia a Luisa xa aparecían, supeditados a un modelo xenérico, algúns dos asuntos e recursos que despois marcarán a produción do noso autor: o sentido da cita e da referencia, que amplifican o discurso propio e estenden o seu alcance, para acadar unhas notas de universalidade, ou de transcendencia, que doutra maneira poderían faltar; a consciencia escrupulosa das fontes da escrita e da súa incidencia nos textos; e a fidelidade a uns modelos estéticos, éticos e políticos, non só teóricos ou doutrinarios, senón tamén prácticos, ligados á acción en situacións históricas concretas.

3. RECOLLER E ESCRIBIR

O 3 de xuño de 1875 comeza a colaboración de Ojea en *El Heraldo Gallego*, onde publicará, ao longo do verán e do outono, o seu relato “Enide”, que inauguraba a serie *Las leyendas del Conde*, despois recollida en *Célticos*. A serie non tivo continuidade no xornal de Valentín Lamas Carvajal: por unha carta de Ojea a Murguía datada en Ourense o 30 de decembro de 1879 sabemos que a segunda das lendas, “Iberina”, seguía inédita naquela altura, e non parece que se imprimise antes da publicación de *Célticos*, onde leva a data de setembro de 1879³. Nos primeiros parágrafos de “Enide”, o autor declaraba que tomara dun dos *Idylls of the King*, de Alfred Tennyson, “un nombre y una idea” (1875: 170): refírese ao extenso poema narrativo “Enid”, impreso por primeira vez en 1857, dentro dun texto máis amplo chamado *Enid and Nimue: the True and the False*; incluído dous anos máis tarde, xa co nome da protagonista por título, na primeira edición de catro dos idilios, feita en Londres por Edward Moxon; e subdividido, en versións sucesivas, en dúas partes tituladas “The Marriage of Geraint” e “Geraint and Enid”. A complexa historia textual do poema de Tennyson impón certa cautela, e non hai indicios de que “Enide” sexa, en sentido estrito, unha adaptación del nin das súas fontes; pero é revelador que para volver sobre esta historia, de rica tradición na

2 Fondo José Ojea Otero, Arquivo da Real Academia Galega (ARAG), C 536.06.

3 Fondo Manuel Murguía, ARAG, C 528.01.02. A carta foi editada por Xosé Ramón Barreiro Fernández e Xosé Luís Axeitos (2005: 359-360).

materia de Bretaña, Ojea recorre ao texto de Tennyson, baseado no *Mabinogion* galés, e non ás versións continentais, entre as que ocupa un lugar senlleiro *Erec et Enide*, de Chrétien de Troyes (Rider 2011). Quizais o imaxinario céltico estaba máis presente, e parecía menos sometido á influencia cristiá, na tradición galesa da historia de Geraint, fillo de Erbin, e quizais o propio proceso de transmisión do texto medieval recollido no *Mabinogion*, que Tennyson puido coñecer a través da autora da versión inglesa máis difundida no seu tempo, Lady Charlotte Elizabeth Guest, concordaba mellor coa inscrición histórica e cultural que Ojea quería darlle aos seus textos (Cross 1921). Na idea de titular os textos cos nomes das súas protagonistas podería verse unha influencia da primeira configuración do ciclo dos idilios de Tennyson, plasmada na edición londiniense de Moxon⁴.

Na súa recensión de *Célticos*, gababa Curros o esforzo de Ojea por “oponer a las mujeres de cieno de los libros que expele nuestra imprenta, creaciones como *Enide* e *Iberina*, resplandecientes de castidad y de belleza, que si no existieron debieran –y por eso valen más– debieran haber existido” (1885b: 3). En efecto, a representación das mulleres na obra de Ojea merecería unha análise demorada: se resulta evidente que neste respecto foi menos avanzado ca noutras cuestións políticas e sociais, no seu celtismo as figuras da virilidade guerreira ocupan un lugar menos importante, ou menos determinante, cás figuras femininas que adoitan encarnar as continxencias da transmisión do herdo cultural. Nun texto de 1880 que se citará máis adiante Ojea establece unha contraposición entre “los hijos de Galicia” que oíron os cantos ancestrais “en medio de las batallas y se sintieron embelesados por el ardor bélico que coronó su frente con el laurel de las victorias”, que “lo escuchan embelesados cuando celebran la fiesta de sus santos tutelares, y en su corazón se aviva la santa llama de la fe que llevó a sus mayores a la adoración del misterioso aparecido en Compostela”, e as mulleres que transmitiron e transmiten eses cantares:

4 O máis probábel é que Ojea coñecese a segunda versión do poema, a recollida nesta edición dos catro idilios. Aínda que non é seguro que a lese, dáse a coincidencia de que cando sae en *El Heraldo Gallego* a primeira entrega de “Enide”, na *Revista Europea* de Madrid está publicándose o idilio de Tennyson na tradución castelá en verso de Lope Gisbert (Tennyson 1875). Non localiceí a tradución ao castelán dunhas *Leyendas de la reina* do poeta inglés que menciona, entre outras fontes, Benito Fernández Alonso (1916: 176).

Repítelo la campesina en medio de sus faenas, la joven madre haciendo girar la rueda donde tuerce el vellón suspendido de la rueca que sujeta a la cintura, y repítelo la abuela que, a su lado mueve la cuna donde ríe como un ángel el gracioso niño: forman con él alegres coros las mozas que vuelve *por la luna* de la romería, y resuena en las *hiladas* durante las frías noches de enero y de diciembre (1880: 18-19).

Nesta interpretación estaba influíndo a tendencia de Ojea a asimilar a condición feminina coa maternidade, e a propia densidade da presenza da nai nos seus textos, sobre todo nos posteriores a 1880, parece avalar esta lectura. O único poema seu en galego que coñezo, titulado “Non cantes” e publicado en 1904 na *Revista Gallega* que dirixía na Coruña o seu amigo Galo Salinas, reúne en apenas oito versos unha constelación de motivos que na súa obra adoitan ir asociados coa figura da nai, e especialmente coa experiencia da súa morte: “rousíñol que cantas / entre o sabugueiro, / ao claror da luna / preto do rigueiro; / cerra o pico e cala, / que me fas pesar... / ¡miña nai é morta / e vouna a empañar!” (1904). Pero non sempre a figura da nai é idealizada, pois na relación con ela enfócanse as ansiedades da individuación: en “Flamen”, conto que Curros describiu como “una autobiografía” (1885b: 3), a relación do protagonista coa súa nai é a orixe e a cerna do seu conflito ético, escindido como está entre as ideas novas do racionalismo e do libre exame, asumidas como propias na vida elixida, e os vellos valores, en grande medida relixiosos, aprendidos na súa educación, valores que a súa nai, arrastrada polos temores da fe, velará por lle impor até a súa morte.

A inscrición do poeta individual na tradición transmitida era un dos eixes da poética e da estética de Ojea naquela altura, e ao longo das páxinas que seguen veremos que foi un factor determinante na súa evolución. As mesmas refraccións traspasan os seus xuízos sobre a poesía de Castro, na que loa sobre todo a sinxeleza e a transparencia coas que “tradujo” “la poesía de su tierra”, sen ceder ás tentacións das escolas poéticas do seu século, é dicir, até certo punto, sen ceder ás tentacións artísticas, no sentido etimolóxico do termo:

El canto de Rosalía fue ingenuo, de una gracia espontánea y virginal, de una pureza perfecta, todo impregnado de la frescura, aromas y sonoridad de nuestras montañas, de nuestras florestas y de nuestras playas; canto conmovedor e inolvidable,

raudal de sentimento poético de toda una raza, a un solo cerebro fluyendo, cual al limpio lago fluyen multitud de arroyos de cristalinas aguas, y por un solo labio vertido en torrente de gallardas inspiraciones. No desfiguró las pesadumbres de su entraña, de imponderable sensibilidad, con amaneramientos clásicos, ni con exageraciones de alambicado romanticismo, ni mucho menos manchó su numen con las inmundicias y obscenidades naturalistas. Tradujo la poesía de su tierra con imposible sencillez, y en este sentido fue realista. ¡Ah! pero fue el suyo un realismo que mitiga, como el dicitado, las heridas del alma y eleva el corazón a las alturas del cielo, y no aquel naturalismo de secta que deja, como heces del talento más esclarecido corrosiva ponzoña que pervierte el corazón y pervierte la conciencia (1888: 12-13).

Son, coma os de Curros, xuízos que deberan incorporarse á historia do naturalismo en España, e caracterizan o horizonte estético e político dos dous escritores. O propio Ojea consideraba o seu labor como un esforzo por conservar un patrimonio material e inmaterial, e nalgúns momentos da súa traxectoria, sobre todo a finais da década de 1870, case parece interesarse máis pola fixación fidedigna e a conservación dese herdo ca pola súa reelaboración literaria ulterior. Nun artigo publicado en *La Ilustración Gallega y Asturiana* en marzo de 1881 reproduce Murguía unha “preciosa reliquia de nuestra poesía popular” que Ojea copiara “de un foro del convento de Celanova, en cuyos claros, y en letra del siglo pasado, se halla escrita” (Murguía 1881). Por unha das súas cartas a Murguía, que non é posíbel datar con precisión, pero que debe de ser anterior a 1880, sabemos que recolleu cantares, cantigas e *entremeses* da súa bisbarra, e algúns documentos do seu legado, como o identificado coa referencia C 559.18, conteñen transcricións de pezas tradicionais e/ou populares (“¿D’onde vés, María?”)⁵. Nesa mesma carta pódense apreciar as dificultades que ofrecía a tarefa: dun informante di que “también nos proporcionará buena cosecha; pero, desgraciadamente, de cantigas, nada más”; outro deles, “el gaitero-hijo”, só é quen de lle ditar uns cantares, pero recorda que seu pai, finado tempo atrás, “poseía gran riqueza de estas cosas en su memoria”, que ninguén se preocupara en fixar por escrito; Ojea ofrécese a seguir coa investigación, pero advírtelle a Murguía que non deberan tardar porque o

5 Fondo José Ojea Otero, ARAG, C 559.18.

gaiteiro “anda a voltas con la idea de irse al Brasil”⁶. Hai varios elementos significativos nesa pasaxe, pero o parágrafo máis importante da carta, ao meu xuízo, é outro: “va de varias veces”, escribe Ojea, “que creo haber encontrado *el hilo* del romance del Conde de Ribadavia; mas siempre mis esperanzas se estrellan en la dura roca del olvido que parece guardar para siempre las mejores cosas de nuestro pasado”.

Ojea inspírase con frecuencia na tradición oral ou no que hoxe chamariamos observación etnográfica, así como no estudo de documentos, monumentos e pezas arqueolóxicas. Así lle explica a Murguía, na carta do 30 de decembro de 1879, xa citada, o proxecto da súa serie de lendas:

Hay muy cerca de mi pueblo, y camino de Portugal, un extenso monte que llaman *del Conde*. Cuentan que allí tuvo su castillo *ese conde*; y un manantial que brota en su ladera occidental dicen también que era la fuente de la fortaleza. Próximo a este lugar hay una aldeíta, llamada Vilanova, cuyas casas arguyen estar hechas con los despojos del citado castillo. En el monte, sin embargo, no existe señal ninguna de antigua edificación, y en cuanto a la aldea de Vilanova, solamente pude ver una piedra colocada de dintel en una puerta con señales de haber ostentado una inscripción ya del todo ilegible. A unos diez quilómetros del monte *del Conde* se encuentra, en la margen izquierda del Miño, un bosque que crece en un seno de la montaña. Lugar encantador donde vi yo cien veces, cuando niño, una piedra sepulcral en cuyo hueco mortuorio, lleno de tierra, brotaban malezas y rosales silvestres. Esta piedra, decían también, que pertenecía *al Conde*. Pero ¿qué conde? Quizás alguno de los de Ribadavia. Y, por último, a dos o tres quilómetros de este sitio, corriente abajo, se hiergue misma [sic] de las tumultuosas olas del río una mole colosal de granito conocida en el país con el nombre de *Coto da Pena*, donde aseguran que cierta *hermosa mora* suele aparecer, que se oye suspirar y rugir y los gemidos *del Conde*. ¿Qué drama encierra esta incoherente tradición? Los siglos se llevaron el secreto que yo (torpemente, por supuesto) traté de arrancárselo creando la endeble *Enide*⁷.

Esa forma de ler nos fragmentos e nas palabras dos seus paisanos é un trazo que se manterá en toda a obra de Ojea. Na propia carta do 30 de decembro de 1879

6 Fondo Manuel Murguía, ARAG, C 532.5.

7 Fondo Manuel Murguía, ARAG, C 528.01.02. Editada en Barreiro/Axeitos 2005: 359-360.

daba algunhas explicacións verbo da orixe da segunda lenda, “Iberina”, baseada tamén no que “los lugareños de esta comarca refieren”; pero o texto publicado en *Célticos*, máis prolixo en notas ao pé có de “Enide”, parece reflectir un cambio, se non poético, si de procedemento artístico: a conciencia dos problemas que ofrece a lenda, como forma textual que quere someterse ás evidencias, descubertas con grande esforzo, dunha historia que perdura esmorecendo, resólvese aquí mediante referencias externas que indican a procedencia das noticias e avalan a verosimilitude das licenzas poéticas que o autor se permite. Se en “Enide” a confrontación entre cristiáns e musulmáns era un dos eixos do relato, o tramado referencial de “Iberina” é moito máis amplo e complexo, e resulta máis patente a vontade de darlle á anécdota unha proxección histórica que pase constantemente do local ao universal, para pór de manifesto até que punto persiste no presente un pasado propio e diferenciado, negado na historiografía e na política.

As angueiras do compilador e do poeta, no sentido máis lato do nome, quedan intimamente ligadas na materialidade da escrita. Dentro da tese celtista, esta operación é fundamental, tanto pola vontade de conter o traballo do tempo, como sobre todo pola necesidade de elaborar un discurso escrito que produza un pasado partindo de trazos que o autor parecía considerar non só fragmentarios, senón parciais. Tendo en conta que nas culturas célticas tradicionais a escrita ficaba reservada para as funcións máis utilitarias, nun fenómeno que Claude Sterckx denomina “o tabú da escrita”, a vontade de encher aqueles ocos da historia fixando os textos nobres que sobreviviran era un xesto ambivalente, pero significativo (2009: 59-62). No designio estético e poético de Ojea, a escrita é un medio para fixar o fuxidío e un instrumento para elaborar, a partir dos restos e das ruínas, un discurso que debe ser coherente, pero tamén elevado e agradábel:

No será escasa mi fortuna si consigo, con idea y nombre ajenos [refírese a “Enide”], hacer agradable un asunto desconocido para todos, y casi moribundo en la memoria de estos pueblos que apenas se refieren entre las chispas y el humo del hogar, cuando el helado viento arranca voces pavorosas a los mismos lugares de mi cuento, –y al recuerdo suscitado algunas veces por la erguida piedra que sostiene la techumbre, despojada a las ruinas del castillo por los descendientes de aquellos que temblaron al poder señorial de sus moradores de otros días– trozos adulterados e incoherentes como ambarinas cuentas esparcidas de un collar, perdidas para siempre casi todas, rotos y desfiguradas los que la leyenda recogió (1875: 170).

A dupla dimensión do traballo da escrita, fixación e estilo, explica a tendencia á amplificación que caracteriza a obra de Ojea: as descrições minuciosas e a acumulación de detalles observados, lidos ou regalados por algún erudito amigo acreditan con *auctoritates* a veracidade do texto; e as fabulacións e as expansións estilísticas, que seguen o “libre volar sin tino de la imaginación”, permiten transcender e aliviar, tamén por medio da escrita, a aridez da precisión documental, enchendo ademais baleiros que parecen abertos polo tempo (Ojea 1883: 321). O traballo do escritor anticuario concilia dúas tendencias até certo punto diverxentes: por unha banda, a incuria das autoridades en materia de patrimonio móveo ao esforzo individual, ou realizado cun grupo informal de particulares, e á denuncia; e por outra, unha certa tendencia a idealizar as “sencillas gentes” que levantarán aqueles monumentos xa case desaparecidos –cabe supor, aquí, que se trataba dos enterramentos en urnas– acaba por proxectarse sobre o presente:

Acordéme entonces de aquel pueblo misterioso, Judío errante de las humanas razas, que, desde el centro del continente asiático, llegaba a esta tierra, tal vez sin huella de humana planta, y, haciendo templos de sus bosques, le confiaba las cenizas de ignorados caudillos, sobre las que, la piedad y el respeto de aquellas sencillas gentes, levantaban monumentos que la fiel depositaria ocultó, durante largos siglos, a la profanación de otros tiempos más doctos e ilustrados (1883: 321).

Algúns comentarios contidos nas cartas a Murguía suxerían que, fóra do texto, as relacións entre o escritor que vindica o pasado común diferencial e as xentes sinxelas do presente eran complexas, ou mellor, que o intento estético e histórico daquel non se correspondía coas actitudes e as ideas comúns entre as xentes que podían transmitir o herdo compartido. A pasaxe que veño de citar do prólogo de “Iberina”, lenda que en certa medida trata da duración e do esquecemento, da conservación do común mediante o segredo compartido, vai seguida dunha nota de denuncia que tamén avanza o asunto da narración ulterior:

Aprovecho la ocasión para lamentarme, de la manera más solemne, de la desaparición de un monumento céltico de inestimable valor, cuya pérdida aumenta considerablemente la suma de los gloriosos timbres de nuestra tierra destrozados por la torpe mano de la más crasa ignorancia al amparo del vergonzoso abandono

de nuestros gobiernos. Me refero al *tumulus* descubierto en el término de Valdohome, ayuntamiento de Melón, partido judicial de Ribadavia, en setiembre de 1873; cuyas piedras grabadas y signos pintados de rojo y negro, ayudó a deshacer, para emplear en el afirmado de la carretera de Orense a Vigo, la Comisión de Monumentos de la provincia con su *luminoso* informe (1883: 321).

O traballo documental do escritor vai encamiñado a contrarrestar os efectos daquelas actitudes, con todos os recursos de que dispuña un amador ben informado da arqueoloxía e a historiografía. Entre as fontes citadas en “Iberina” están a *Historia general de España* de Modesto Lafuente e a *Storia universale* de Cesare Cantù, verdadeiros clásicos do momento, pero tamén a *Historia de Galicia* de Murguía e *La mythologie du Rhin et les contes de la mère-grand*, do propio Xavier Boniface, chamado *Saintine*, obra que, ilustrada por Gustave Doré, contribuíra a divulgar en toda Europa unha visión xeral da mitoloxía celta e dos cultos druídicos. Tamén aduce como autoridade Ojea, para xustificar un xiro e un detalle discutíbel do relato, o antecedente do *Eurico*: como xa indicou Curros, en Ojea (e noutros escritores do seu tempo) tivo unha grande influencia o modelo de Herculano, erudito capaz de engrenar a historia de Portugal en amenos relatos de ficción.

4. INVENCION E FANTASÍA

Na segunda metade da década de 1870, a presenza de Ojea na prensa de Galicia é importante, quizais axudada polas súas relacións con Murguía, cos irmáns Chao, con Curros e con Alfredo Vicenti. A colaboración en *El Heraldo Gallego* é frecuente ao longo de 1876, interrómpeuse en novembro daquel ano e repítese, moi ocasional, nos anos de 1879 e 1880, poucos meses antes do cese do xornal: aínda que non sempre é así, as publicacións de Ojea tenden a coincidir cos meses de primavera e verán, coma se fosen os froitos do duro inverno de Cortegada. En 1876 parece que os lapsos de tempo transcorridos entre a redacción e a publicación diminúen un pouco, e Ojea proba distintas modalidades do xornalismo: exerce de boticario e de publicista, nos dous sentidos do termo, no seu artigo “En los baños de Cortegada” (1876c), oportunamente publicado a comezos de xullo, co que celebra a chegada de Eduardo Moreno Zancudo como director e propietario

do balneario da súa vila; e a comezos de novembro conságralle outra peza a un pintor amigo que concorrera, sen éxito, ao certame de homenaxe a Benito Jerónimo Feijoo (1876d). Xa non se limita ás narracións de tipo histórico: nos seus textos, datados nos meses inmediatos, seguimos recoñecendo ao “enamorado de las cosas pasadas”, se cadra máis interesado agora na arte e na filosofía ca na arqueoloxía; pero xa empeza a manifestarse tamén o poeta movido pola fantasía e o “vidente de las cosas futuras”.

En “Yo hablaba”, evocación da intensa comunión espiritual do narrador cunha muller innominada, recoñecemos unha certa evolución estética e poética, máis aberta a aquilo que o narrador, cunha escolla léxica moi significativa, denomina “lo maravilloso”: “negar lo maravilloso”, escribe, “es renegar de los goces más espirituales que elevan el alma humana al creador; es negar la poesía y todo impulso divino que levanta al cielo el espíritu desprendido de las impurezas de la tierra” (1876a: 124-125). Na contención relixiosa do alcance do maravilloso podería recoñecerse a “impronta ideológica y afectiva” das poéticas de Charles Nodier e, quizais máis directamente, de François-René de Chateaubriand, que deberon de contribuír a formalizar e plasmar os conflitos espirituais recorrentes na obra de Ojea (Romero 1997: 225). Unhas liñas antes, para caracterizar a singular beleza da muller en cuestión, evocara tamén a frase de Francis Bacon, lord Verulam, que cita Edgar Allan Poe ao comezo do seu relato “Ligeia”, publicado por primeira vez na revista *The American Museum* en 1838⁸. Anunciando xa as precaucións racionais que ha buscar máis adiante, aludía entón o narrador, a propósito deste “poeta del Nuevo-Mundo”, ao “frenético vuelo de una mente descarriada” e aos “*extraordinarios* delirios de su imaginación” (1876a: 124). O intento estético de Ojea mantense máis acó do *descarrío*: a excitación da fantasía, froito das expansións do coloquio, produce no narrador efectos sorprendentes, que a escrita e a vontade artística parecen embridar: “yo hablaba... y mis palabras se desvanecían en los ángulos de la estancia, como los rumores del viento al atravesar, de la lámpara, el tubo de cristal”. Record a conversa coma nun sonho, ou nun transo:

8 Non é este o lugar para nos deter na fortuna da obra de Poe en España, xa analizada por David Roas Deus (2000: 185-193, 263-283 e *passim*) cunha completa relación das traducións aparecidas na prensa española. A énfase de Ojea no adxectivo *extraordinarios*, unhas liñas máis adiante, debe interpretarse á luz do éxito das coleccións de historias de Poe, a miúdo traducidas do francés.

Elevábase tan alta, en el vuelo de la exaltación más deliciosa, mi ardiente fantasía, que desaparecía por completo de la realidad, y muchas veces vagó por mis labios una pregunta –que el mismo brillo de su luz, dulce y apacible, como no tiene semejante el poder del día– detuvo en ellos próxima a saltar (1876a: 125).

A formulación da pregunta, no parágrafo seguinte, ten moito de glosa, de paráfrase ou de circunloquio: a natureza do encontro que transfigura o narrador exprésase cunha enxurrada de alusións mitolóxicas, literarias e artísticas que, ademais de probar as capacidades dos seus lectores e lectoras, intensifican o simbolismo da escena, afastando a experiencia nas súas resonancias, máis artísticas ca estéticas, como para conxurala. Na segunda entrega do relato, publicada poucos días despois, descríbese en detalle a reunión onde se encontran esta misteriosa muller e o narrador:

El aroma de té huyendo del esmaltado vaso delante de la incrustada chimenea, y entre amigos que hablan con ingenio y de una manera espiritual, revelando la aristocracia del talento, al compás de rimas anacreónticas, elegías de Lebrun, Tibulo y de Parny, o de orientales de Arolas y Victor Hugo; y escuchando algunas notas del *Freischütz* o del *Guillermo*, y versos de Romani revestidos por las adorables melodías de Bellini: todo este encanto del placer refinado en el aticismo de las ciencias y las artes, lo encontraba yo en aquella mujer que era aroma, melodía, luz, espíritu y esplendente realidad (1876a: 132-133).

O “ardor de la palabra” é o signo máis evidente do “misticismo de los sentidos” que embarga o narrador, que se compara entón co señor Vankirk, o suxeito hipnotizado polo narrador de “A Mesmeric Revelation”, de Poe (1876a: 133). O conto, publicado en 1844, xa se traducira para o castelán no xornal *La América* en 1858, nun momento, por certo, en que os espectáculos de magnetizadores gozaban de certo éxito, non sempre exento de polémica, nas grandes vilas de España (Roas 2000: 775): “yo era el sonámbulo”, di o narrador de Ojea, “ella el misterioso foco que me atraía al poder de irresistible fascinación” (1876a: 133). A idea de que a palabra puidera ter un poder físico e transmitir un fluxo que percorría os corpos seguiu cobrando novo significado nos anos que median entre o relato de Poe e o de Ojea, que ven a extensión mundial dos tendidos eléctricos e das redes telegráficas. En “Yo hablaba”, igual ca noutros textos ben coñecidos, a

comunicación entre os dous personaxes parece situalos nun espazo liminar entre a vida e a morte: a interrogación que fechaba a primeira entrega – “si era sombra o era luz, ¿quién podría descifrarlo?” – parece resolverse contra o final, cando di o narrador que aínda “la buscan mis ojos en las inciertas sombras que la lámpara produce entre los diferentes objetos de mi estudio”; e o paradoxo aparente de que as sombras iluminen a súa escura vida volve incidir nun significado arcano que a alusión final á “alquimia de mi alma” fai aínda máis explícito (1876a: 133). Tamén cabe interpretar a escena coma unha sesión de espiritismo, e nesa lectura o feito de que a muller-esfinxe non fale, absorbida polas palabras do narrador, volve acentuar a ambigüidade do relato: quizais era que o narrador falaba posuído por un espírito.

O arranque de “Paseando por Atenas” retoma varios tópicos da literatura fantástica: unha noite, despois dunha reunión con varios amigos, entre eles o dedicatario do relato, que celebraban unha despedida de solteiro, o narrador, en quen cabe recoñecer ao propio Ojea, fica só na súa casa; despois de tomar un café e prender un habano, di o narrador,

me quedé con una de esas ideas vagas en la cabeza, de esas que son como el polvo que flota constantemente en la atmósfera del pensamiento y se adhiere a todas las mentales operaciones del alma, así como a mi vestido, y a los muebles de mi casa, se pega ese otro fastidioso y sucio polvo, eternamente viajero en las invisibles alas de esa otra [a atmosfera] envuelta de la tierra (1876b: 181).

Absorto, colle un exemplar do xornal satírico republicano *El Solfeo*, no que daquela empezaba a destacar un redactor chamado Leopoldo Alas:

Cogí un número del *Solfeo*; leí una sátira tallada por Sánchez Pérez en el molde del más exquisito gusto, e imaginando el vuelo gracioso con que aquel dardo dorado en el vapor de bien cultivado entendimiento, iría a desgarrar algún pecho adormecido al blando rumor de las desvanecedoras plumas de la fama, miraba el humo del tabaco –otro símil de la fama– que subía al techo recostándose en el aire muellemente, cual otra Rogelana sobre felpas de pérsico tapiz (1876b: 181).

A teor desa paráfrase, do asunto do texto de Ojea e da referencia temporal que o encabeza, pode ser que se refira ao artigo que publicara Antonio Sánchez

Pérez, na sección de “Preludios” de *El Solfeo*, o 29 de agosto de 1875. A *rêverie* do narrador de Ojea –por manter o seu galicismo– dá pé a unha extensa e lograda sátira de fasquía menipea, na que percorre a Atenas da época clásica, a Academia, o Areópago, a Ágora e o porto do Pireu, conducido por unha sorte de “dandy heleno” con aires e xestos de Tenorio; polo seu comportamento, cre recoñecer nel a un descendente de Alcibíades, “un tunante que alguna vez supo ser virtuoso por conveniencia” (1876b: 262); pero o seu Virxilio, desleigado e sardónico, resulta ser Faón, “el amante desdeñoso de Safo”, como o describe Ojea recordando a Ovidio (*Heroidas*, xv) (1876b: 180). “Lo que no ofrece duda”, dille o narrador ao dedicatario do seu relato, “es el desquiciado orden en que se me presentaban hombres y sucesos ante los ojos, en tan lamentable anacrónica certeza que la incoherencia de este embrollo puedes tenerla por un postulado de verdad” (1876b: 189). Naquela Atenas debemos de atopar a máis dun contemporáneo do autor, coma os “jóvenes poetas que iban a leer sus versos”, dos que di o narrador que “me pareció que los nombres de algunos de ellos los había leído ya en la *Concordia*” (1876b: 222); e as xentes que percorren o porto do Pireu resultan ser de Vigo, daquel porto que tanto ocupara aos distintos bandos do liberalismo, non só vigués, en polémicas nas que Eduardo Chao tivera un papel moi destacado desde mediados da década de 1850 (Chao 1883; Curros 1893).

Lendo estas “extravagancias soñolientas” que Ojea lle dedica ao seu amigo o militar carlista Manuel María Puga Feijoo, volvemos intuír que o texto contén alusións cifradas que sen dúbida os seus primeiros lectores, ou varios círculos deles, souberon interpretar perfectamente. Esta incerteza é unha lección importante para estudar a prensa daquela época, e un signo da ironía que caracteriza a algunhas das mellores prosas do noso autor, non sempre tan literal como pode parecer nas súas expansións: desde as distancias, sobre todo temporais, que nos separan del non resulta fácil decidir se os dardos de Ojea van dirixidos, como parece, a algunhas figuras senlleiras do liberalismo *transaccionista* da Restauración, que pouco tempo despois pactaron, a costa de concesións que moitos republicanos consecuentes xulgaron inaceptábeis, o comezo das quendas de goberno.

5. LER NO MUNDO CONTEMPORÁNEO

Entre 1879 e 1881 publica Ojea en distintos xornais, entre outros textos, polo menos catro das prosas que dez anos despois reuniría no seu libro *El mundo rural*, editado por Andrés Martínez Salazar e dedicado á memoria de Eduardo Chao. Só en 1879 saca “La canción de la miseria” en *El Lérez*, “La flor del lino” na *Gaceta de Galicia*, e “¡Solo!” case simultaneamente en *El Heraldo Gallego* e *La Ilustración Gallega y Asturiana*, onde tamén aparecerá, en 1881, “La revelación de Psiquis”. Estes dous últimos relatos e outro dos publicados na revista madrileña, “Lo que me contó el alcalde”, preséntanse explicitamente como “cuadros rurales”, detalle que os conecta entre si e augura o título do libro publicado por Martínez Salazar, que á súa vez leva o rótulo, nunca continuado, de “primera serie”. Unha nota ao pé inserida ao comezo de “La aceña”, publicado na revista *Galicia* en 1887, indica que o texto formaba parte “del libro inédito *El mundo rural*, próximo a publicarse en la «Biblioteca Gallega»” (Ojea 1887b: 95); porén, o libro non inclúe ese relato, que puido quedar reservado para as series posteriores que anunciaba o seu subtítulo, nunca publicadas. Parece, pois, que Ojea concibía e deseñaba a súa obra estruturándoa en ciclos e series identificados con títulos que, ademais de axudar a memoria, permitían ordenar as ideas e canalizar a invención: a función mnemotécnica do título, proxección ilusionada dun libro, transcende as contingencias inmediatas da escrita, fixando o seu resultado e diluíndoo na dupla temporalidade do deseño inicial e da súa inscrición noutro texto maior, aínda non escrito. Os de Ojea son, polo xeral, proxectos de longo alento, realizados paseniño.

A nota ao pé inserida ao comezo de “La flor del lino”, en 1879, indicaba que posibelmente existisen outras empresas, seguramente de autoría colectiva, nas que Ojea estaba chamado a colaborar: “este juguete, completamente desprovisto de mérito”, escribe alí, “fue escrito para un libro que, sobre Galicia, pensaba publicar el señor don Eduardo Abuín.- Hoy sale a luz un tanto variado” (Ojea 1879a). É evidente que o libro imaxinado por Abuín Valín, moi activo nos últimos anos da década, non chegou a publicarse: o comentario de Ojea non di moito sobre as súas características, e non hai datos que permitan identificalo nin reconstruír o seu deseño; pero quizais fose unha colección de cadros de costumes semellante á que por aqueles anos quixera publicar Jesús Muruais, en Madrid, co título de *Los*

gallegos pintados por sí mismos (Durán 2004: 114-116). Malia aparecer en 1879, “La flor de lino” vai datado en Cortegada no mes de maio de 1877; e o feito de que o texto empece e remate cunha alusión aos labores e os cantares do maio, ademais de remitir aos ciclos do cultivo do liño, suxire que quizais o libro de Abuín Valín, como algúns almanagues, ía ter unha estrutura cronolóxica.

Querería determe un momento nestes relatos, nos que xa está decantada a estética de madurez do noso autor. Unha sorte de ambivalencia temporal e histórica recorrente pon de manifesto o carácter nada superficial do costumismo de Ojea, sempre consciente dos trazos sociais e culturais que definen como enclave o territorio onde escribe, e moi dado a buscar a transcendencia, non só espiritual, mediante a amplificación. Lucía, a protagonista de “La flor del lino”, parece representar a contextura social e humana da cultura tradicional que Ojea reivindica: se el se sitúa, como vimos, nunha posición liminar entre a oralidade e a escrita, Lucía é unha figura da pura oralidade, a orixe dunha desas voces que tantas veces, na ficción de Ojea, lle chegan de lonxe, confundidas co vento, ao camiñante ou o viaxeiro que percorre, créndose só, os montes e as veigas. As súas cancións son “de un sentimiento vago y melancólico como las baladas escocesas”, e “cuando repite el estribillo de sus cantares”, di o narrador, “el corazón se siente oprimido por el peso de una pena que no se acierta a dar razón si es ajena o propia”; “escuchándola créese oír la misma Poesía hiriendo suavemente las cuerdas del arpa de Ossian o los suspiros de Ofelia que recoge el bardo para hacer llorar a la humanidad entera” (1879a:4). Como vemos, as categorías fundamentais da estética de Ojea, en música e en literatura, son a empatía e a identificación, e a emoción é case sempre tristeza; non hai oposición entre a música e a poesía, senón entre o cantar e a escrita, que é un dos trazos que diferencian a Lucía do seu namorado:

Quién compuso aquella canción nadie lo sabe, quién le dio notas y compases tan adecuados tampoco es conocido. Luis hace cantares muy bonitos que Lucía sabe de memoria. Mas Lucía prefiere esa música y esas canciones que vuelan en el aire y que ella recoge según al estado de su alma encuentra más apropiados prestándoles luego el hechizo de su voz, y el sentimiento de su pecho (1879a: 9).

Na pureza atávica de Lucía encárnase unha imaxe certamente idealizada da vida rural e, sobre todo, dos roles tradicionais da muller, pero tamén un es-

traño paradoxo: esta moza pobre e fermosa, que é toda comuñón coa natureza, depósito vivente do herdo dos devanceiros, vive completamente soa, cultivando a leira que ten arrendada, sen familia nin compañía. Porén, está exposta e rodeada: na entrega do trece de xullo, un coro de voces do seu lugar descóbrelle a quen lea, describindo uns peculiares *signa amoris*, que Lucía está namorada de Luis, o fillo do alcalde, quen por afastalo destes amores desiguais decide non comprarlle substituto nin arranxar, contra o seu costume, o sorteo das quintas. Se desde o principio vivía sen compañía, cando Luis marcha, levando en prenda unha flor de liño que recollen xuntos na noite da súa despedida, Lucía fica xa nunha soidade diferente, a tecer soa a súa tea, como diría a poeta; o cambio de situación resulta claro, pero a duración e os traballos da vida aos que se refería tan especificamente o poema de Castro están elididos do texto de Ojea (1880: 224). Cando Luis regresa, catro anos despois, e corre á casa da súa namorada, antes de ir á de seu pai, atópaa pechada e baleira; unha veciña anúncialle entón que Lucía morrera había un mes:

Y no lo tome usted a mal, pero su padre tuvo la culpa [que] hasta que la vio muerta no la dejó en paz. Es verdad, eso sí, que le pagó el entierro por caridad. Buena caridad te dé Dios. Lo que él quería era enterrarla porque le hacía pesar ahí aún de muerta. Dio [sic] me lo perdone: valiente caritativo está él. Así se lo han de pagar en el otro mundo porque Dios lo sabe todo. Si no fuera así estábamos frescos (1879a: 17-18).

Luis desaparece para sempre, pero “sobre la tierra que guarda los restos de Lucía apareció una mañana una verja de madera toscamente labrada, y nadie pudo averiguar quién allí la había colocado” (1879a: 18): nesa terra medrará a flor de liño cada ano, contra o mes de maio. O pai de Luis non aparece no conto: a bondade enxebre de Lucía ten o seu contrapeso na maldade enxebre del, que prolonga na esfera íntima, en precisa correspondencia, os abusos e as arbitrariedades que ten costume de exercer na vida pública; a súa corrupción autoritaria chega a tanto, que non dubida en facer cumprir a lei, por unha vez, para lles impor a súa vontade aos dous namorados. Non é difícil ver en Lucía unha encarnación simbólica da Galicia “desheredada de la Historia” que gabara Ojea, entre outros lugares, nos parágrafos finais de “Paseando por Atenas” (1876b: 293).

Aínda que a súa trama sentimental pode distinguilo dentro da serie, até certo punto “La flor del lino” é complementario doutros relatos que Ojea foi publicando naqueles anos. En “Lo que me contó el alcalde”, publicado en *La Ilustración Gallega y Asturiana* uns meses despois, expón dunha maneira máis específica, con maior pouso biográfico, a estrutura do servilismo e do clientelismo, confirmando implicitamente o vello dito dos liberais revolucionarios de que “se non houberse escravos non habería tiranos”: nos textos de Ojea parece que a fascinación polo poder, por exercelo e por participar del, ou da ramificación de pequenas prebendas e vantaxes que concede, alcanza a tódalas fraccións sociais; a estupidez e a brutalidade, a arbitrariedade e o abuso parecen ser trazos de moitos dos seus personaxes, con frecuencia revirados por ambición, como de certo cría o autor que eran moitos dos seus contemporáneos. Non é esaxerado afirmar, seguindo a suxestión de Curros, que os modos de observación de Ojea, pola súa capacidade para adiviñar e atribuír intencións, recordan aos de Pereda; e creo que tanto as súas descrições como a súa maneira de plasmar a expresión dos personaxes prefiguran técnicas e recursos que reaparecerán nas narracións rurais de Pardo Bazán durante as décadas de 1880 e 1890.

Malia a compostura moral dos xuízos de Ojea, nin neste nin nos outros relatos da serie están as forzas e as paixóns que describe desconectadas da lóxica da política e da economía da época (Liñares 1987: XXIII-XXXI). Tendo en conta a súa traxectoria, non parece fortuíto que explique con exactitude a incardinación biográfica dos poderes conseguidos, e o complexo de dependencias que empata, na concatenación do Estado restaurado, o poder co favor: o cronista retraído, pero tamén excluído das canles de participación política da Restauración, estaba ben situado para comprender a complexa arte de *parvenir*. O alcalde do relato, elevado “por el favor del cacique al *ministerio* de la alcaldía”, e ensoberbiado polo rosario de abusos e corruptelas que o fora levantando por riba do nivel dos “*papanatas*” (1879-1880: 408, 440), é con todo consciente da escuridade das súas orixes:

Por más que los hombres de su fuste no tienen la peligrosa cualidad de volver la cara al llegar a la cima del monte para mirar el punto, escondido *allá en lo hondo*, desde donde han emprendido el viaje, nuestro personaje comenzó su caminata con bien menesteroso viático, y la razón le sobra para tener muy presente en la memoria el horripilante caso de la mujer de Lot (1879-1880: 408).

Neste e noutros textos de Ojea está ben retratada a sutil combinación de servilismo e arbitrariedade, de adulación e brutalidade, de abxección e fachenda, que caracteriza os poderes apenas conquistados:

De estos buscadores de las golosinas que ofrece el poder, hay especies diferentes: unos cambian, como la aguja de los vientos, resuelta y decididamente a merced de las circunstancias; otros, más deplorables todavía, sin dejar de llamar hacia sí la atención del primer partido en que se afiliaron sin reparar en los medios más ridículos, se pasan al enemigo con cautela, y para tapar los cabos sueltos que haya podido denunciar su felonía escupen con insolencia a la cara de los que siguen pacientemente el sendero harto difícil y penoso de las arraigadas doctrinas civilizadoras (1879-1880: 49).

Sen dúbida por motivos ideolóxicos, e polo propio funcionamento da política do seu tempo, hai formas de corrupción que Ojea asocia sobre todo coa masculinidade, depósito da vontade de poder e das ambicións de ascensión social, que conducen á venalidade e ao oportunismo.

Nestes anos, a visión histórica de Ojea, de marcada dimensión mítica, vaisevolvendo cada vez máis complexa: xa non recorre con tanta frecuencia ás nostalxias medievais nin á retrospección de longo alcance, senón que parece contemplar o presente como nó que liga, ou intrica, o pasado e o futuro. En “¡Solo!”, que se publicou case asemade en *La Ilustración Gallega y Asturiana* e en *El Heraldillo Gallego*, en Madrid e en Ourense, o fío condutor do relato é a historia, ou mellor a biografía, da militancia carlista dun personaxe chamado Aparicio: o público doutras rexións podería ver nel un tipo pintoresco do carlismo bélico, pero na bisbarra do autor, e se callar tamén noutras partes de Galicia, o nome do personaxe traería á memoria o do xefe dunha partida que polo outono de 1874 seguía activa no concello de Cortegada (Barreiro 2008: 215). A diferenza doutros escritores contemporáneos, Ojea elude calquera maniqueísmo, e a propia estrutura do relato, que inscribe a historia no seu tramado biográfico, chega aos seus aspectos menos gloriosos sen restarlle dignidade ao vello guerrilleiro, carlista por reacción ás corruptelas do poder instituído. Un veciño del, chamado Liborio, erixírase “señor de horca y cuchillo” do seu lugar, e ao longo dos anos fora ampliando misteriosamente as súas propiedades e o número dos seus empregados e servos; acollérase ao bando

crístico, e en nome da liberdade exercía unha rendíbel tiranía local mediante un sistema de control baseado na delación: “a una indicación del señor”, explica o narrador, “el esclavo”, o seu esbirro *Culebrón*, “denunciaba a Zutano o a Mengano de faccioso”, e só o pago “de algunos maravedises, que siempre ascendían a una suma suficiente para arruinar al desdichado, arreglaba el asunto” (1879b: 188):

El muy alto y poderoso señor Liborio se labraba de esta suerte una pingüe fortuna, si bien muy merecida, puesto que de algún modo había de compensar el que le llamasen negro y sus importantísimos servicios a la causa de la libertad. Así hubo muchos liberales. ¡Qué tiempos y qué cosas!

Y mientras tanto muchas fueron las casas que se vieron con nuevos propietarios, lanzándose los primitivos al campo carlista, por odio al señor Liborio en primer lugar, y luego por ineludible recurso, pues no tenían donde guarecerse (1879b: 188).

A orixe última da militancia carlista de Aparicio está nun abuso de poder de Liborio, que, acubillado na situación, “le dispensó la honra de hacerle soldado en lugar de otro que debía serlo” (1879b: 188): como Aparicio non ten cartos para librar, *Culebrón* delátalo como faccioso, e el reacciona pasando ao campo carlista. A mentira acaba por converter a acusación, de entrada falsa, en realidade.

Ojea aduba o relato, que non parece falsear os feitos, coa intervención de axentes sobrenaturais, que confirman que, como dicía o narrador de “La flor del lino”, “el diablo de la Edad Media vive todavía en estos lugares y con él las ricas fantasías de los inventos de Oriente” (1879a: 7-8)⁹. Nestes anos, moitos dos personaxes de Ojea actúan movidos por visións e fantasías: Liborio fala co “fantasma de sus desmedidas ambiciones”, que polo día

9 A referencia a Oriente non sempre ten un sentido inequívoco, pero é recorrente nos cadros rurais de Ojea, como demostra, por non citar máis ca un exemplo, a descrición do río Avia que atopamos en “La aceña”: “y el viajero va siguiendo el blando voltear de las limpias aguas de aquel cauce –asiática odalisca que se oculta de los ardores del sol bajo la fresca sombra de los jardines de Estambul– y su labio va diciendo nombres que no fueran menos armoniosos al oído de un ático que los de Hélide, Castalia y del Himeto: Gomariz, Leiro, la aldea incomparable, Levosende, San Clodio, que posee una astilla del leño donde fue crucificado el Redentor; Esposende, Pazos... y así hasta llegar a la antigua reina del Avia, residencia, en otros tiempos, de reyes y de condes que reinaban más que aquellos, hoy andrajosa altiva que remienda los jirones de su brial con mezuquinos y abigarrados harapos, sin desarrugar el ceño de feudal dominadora” (1887b: 97).

le acompañaba a todas partes, y de noche se le aparecía en una forma vaporosa, fosforescente, colosal, coronada la medrosa cabeza con un círculo de hierro, ademán audaz y solapado al propio tiempo, en la diestra un espadón tremendo y pendientes de la zurda unas tenazas, una ratonera y unas disciplinas ensangrentadas que daban miedo (1879b: 188).

A Aparicio, xa vello e só, achégaselle un frade que lle borboriña á orella, reprochándolle que deixara as armas e apurrándoo para que se volva botar ao monte. Non fica claro canto hai de realidade e canto de aprehensión ou fantasía na conversa:

El fraile había perdido para el antiguo guerrillero toda realidad material, y, en medio del desvanecimiento en que había caído, le veía crecer, como a un ser sobrenatural, hasta tocar con el siniestro capillo en las nubes; sentía caer rebotando sobre su pecho el torrente de fuego que brotaba en dos chorros de las irritadas pupilas del fraile debajo de aquella espantosa negrura; oía el chirrido de sus carnes devoradas ya por el infierno; su garganta seca no respiraba ya más que vapores abrasados, y sin alientos desplomóse sobre el suelo.

—¡Solo!...—gritó entonces con voz atronadora el vampiro (1879b: 197).

Esta pasaxe non chocaría aos seus primeiros lectores, nin sorprenderá a quen coñeza a complexidade das representacións contemporáneas do carlismo, marcadas por unha violencia lúgubre e polo fanatismo católico, sempre baixo o signo do escurantismo. Se no caso de Liborio parece claro que o diálogo coa súa “visión” é froito dun desdoblamento, da extraposición simbólica das súas ambicións, o diálogo de Aparicio co frade ten unha dimensión diferente porque, ademais de amosar o apoio que sectores importantes do clero lle prestaron ao carlismo, tamén pon de manifesto o medo do vello guerrilleiro a vivir e morrer na escura soidade do esquecemento, da derrota. Seguramente fosen estes trazos, así como as invectivas do noso autor contra a conivencia do poder político e relixioso co caciquismo, os que suscitaron as recriminacións de Ramón Segade Campoamor e Gumersindo Laverde Ruiz que recorda Axeitos Valiño na súa biografía de Ojea.

Varios detalles da historia, como as loitas de poder no seo da partida de Aparicio ou a dura escena da súa morte –nunha emboscada que provoca a indigna desbandada dos seus homes– ilustran a alianza das forzas ancestrais coas

modernas formas de dominio que sustentaban a política do Estado liberal. A cadea de transmisión do poder chegaba até moi lonxe e até moi preto: moitos dos textos de Ojea suxiren que o sometemento das “gentes sencillas”, tan fáciles de idealizar na distancia, non dependía só da opresión e do medo, senón tamén dun complexo de formas de participación que non funcionaba sen a intervención, consciente se non sempre voluntaria, de moitos poderes intermedios. A lectura dos seus cadros rurais deixa a impresión de que a serie, inconclusa e quizais non sempre conseguida, aspiraba a ser exhaustiva polo menos na representación das contexturas da inxustiza, inseparábeis dunhas relacións sociais que o autor coñecía ben, por vivir naquel “territorio extenso que no oye la locomotora, que apenas cuenta con malos senderos para caminar, que vive misérricamente, devorado por expoliador caciquismo, en el completo abandono de todos los gobiernos” (1888: 13-14). A vontade de denuncia traspasa a meirande parte dos textos breves que publicou Ojea na década de 1880: no seu primeiro artigo na revista *Galicia da Coruña*, titulado “Querer es poder”, parafraseaba a diagnose social que conducía os mozos á emigración:

Aquí estoy mal, tan mal que las aventuras descabelladas no han de ponerme peor. Aquí no tengo quien me dé pan ofreciéndole mi juventud, mi salud y mis fuerzas e inteligencia para trabajar. Por un tesoro que yo poseo, que en otros países tesoro es la juventud, la salud, la fuerza y la inteligencia, por ese tesoro nadie me da con qué subsistir. Por otro lado, ¿qué me importa que mis padres me hayan dejado una choza para pasar las noches bajo tejado, un campo para sembrar maíz o una viña que cultivar? Llegada la época de la colecta otros son los que siegan y vendimian mi campo y mi viña. Las cargas del Estado, de la provincia y del ayuntamiento, y otras de que no rezan papeles pero de que se aprovechan a su gusto caciques insaciables y curiales sin conciencia, me figuro yo que son otros tantos monstruos cual este sobre cuyos lomos voy a entregar mi suerte y quizá mi vida (Ojea 1887a: 2-3).

Se tende a falar sobre todo dos abusos políticos e económicos, non esquece Ojea os outros privilexios que se arrogaban os señores e os *señoritos*: en “La aceña”, por exemplo, os avances de Fabián sobre Carmela, a prometida de Blas, son unha mostra dos dereitos que reclamaba en virtude do seu status, e non pode ser fortuíto que a escena na que trata de seducila vaia seguida doutra na que uns mozos defenden o seu dereito a esixiren o pago da *patente* a outro que acudía á acea por primeira

vez, invocando “las costumbres”, “las prácticas seculares” e “las antiguas leyes y venerandas tradiciones del molino” (1887b: 246). A irónica redención da patente, grazas á astucia de Blas, non borra a ambivalencia do culto das tradicións e dos dereitos consuetudinarios que uns e outros invocan para xustificar os seus abusos.

O lugar que nese mundo ocupa o herdo dun pasado idealizado non é doado de acoutar, mais ás veces parece que a conciencia da grandeza pasada, silenciada pero non desaparecida, debера conter un certo potencial redentor. Como veño apuntando nestas páxinas, a obra literaria de Ojea caracterízase por un trazo que non era común no seu tempo: a conciencia do pasado e da súa persistencia, a vontade de ligar o instante coa longa duración, o desexo de recoñecer nos seus contemporáneos o herdo dun pasado común, non son incompatíbeis coa reflexión sobre as tensións e os conflitos que latén no seu presente. Quizais porque consideraba a historia desde unha situación que vivía como unha derrota, por veces insiste máis nas continxencias e os artificios da transmisión do que no seu devir natural ou espontáneo: de certo, tende a naturalizar o proceso polo que ese herdo se incorpora á vivencia, que parece emanación dun ser e dun carácter compartidos, que el tamén relaciona, como era habitual no seu tempo, coa influencia da paisaxe, do clima, da xeografía e a xeoloxía do país; pero, ao meu xuízo, non define a pertenza como esencia nin como impulso, senón como reacción, emoción e recoñecemento nos outros.

6. TRANSMISIÓN, TÉCNICA E TRANSCENDENCIA

Toda a obra de Ojea pode interpretarse como elaboración dunha poética da transmisión, tomando o termo no seu sentido menos especializado. A figura recorrente da “druidesa”, que coñece os arcanos da súa cultura, e pode transmitilos sen fixalos por escrito, debería interpretarse dentro desa problemática, na que a tentación do infanticidio podería ter, tamén, un significado relevante. Porque a cadea da transmisión, segundo a presenta Ojea nos seus momentos máis optimistas, até certo punto exclúe, se non nega, a conciencia e a experiencia da interrupción, da desaparición, da morte. A expresión máis concreta dos dilemas que lle ofrecía o patrimonio inmaterial a unha mentalidade historicista como a súa é a imaxe do

“libro de mil cantos que guardan páginas de gas, movibles e inseguras como los tiempos”, que está escrito “en el aire fugaz”, pero que é “eterno” e “inmortal” e “está unido con lazos esenciales a esta tierra y a sus moradores” (Ojea 1880: 17 e 26). Aparece nun artigo publicado en *El Heraldo Gallego* a comezos de 1880 e titulado “Escrito en el aire”, que en certa medida contradí, a forza de lirismo, outras declaracións de Ojea verbo do traballo do tempo e o poder do esquecemento: a afirmación de que ese libro é asemade subxectivo e obxectivo, igual que é fugaz e eterno, porque non está fixado, implica que depende, para a súa conservación, da propia transmisión. A metáfora do libro escrito no aire expresa de forma moi gráfica a dualidade dos cantos que tantas veces, na ficción de Ojea, parecen formar parte da paisaxe e da natureza, igual que os seres que os transmiten, figuras femininas dun mito adánico: o carácter obxectivo e subxectivo dese libro, que *vive* fóra das contingencias da vida dun autor e recolle as achegas sucesivas de “todos los que pasaron” e de “todos los que vamos caminando”, vese reforzado polo seu modo de existencia que, en principio, non depende da escrita (1880: 18).

Pero a necrolóxica de *El Liberal* que citei ao comezo destas páxinas tamén presentaba a Ojea como un “vidente de las cosas futuras”, e a caracterización é xusta. As súas descrições dos fluxos da transmisión e dos elementos que ligan a comunidade baséanse a miúdo en comparacións e metáforas técnicas, científicas ou paracientíficas: a electricidade e o magnetismo serán durante anos metáforas de conexións e transmisións que tocan no extraordinario e no sobrenatural, nunha asimilación que, aínda que desde parámetros actuais poida parecer estraña, era moi corrente naquela altura. Ojea seguiu con atención os avances científicos e tecnolóxicos do seu tempo, e fixo deles, e das transformacións que traían consigo, unha interpretación entre alegórica e esotérica: lonxe de limitarse a gabar as novidades por si mesmas, tendeu a consideralas como dispositivos que condicionaban as formas de vida e de experiencia, transformando, entre outras cousas, a percepción do tempo e do espazo e quizais a conciencia da propia fugacidade da vida humana.

Onde mellor se manifesta esa dimensión da súa obra é na novela *La visión dantesca*, publicada en 1882 en *La Ilustración Cantábrica* e na Biblioteca de *La Concordia*, edición en libro posibelmente formada con folletíns compaxinados do xornal vigués. O punto de partida desta estraña ficción é o reencontro de dous irmáns xemelgos, Rómulo e Remo, “después de largos años de no interrumpida ausencia” (1882: 20-21): Remo marchara aos Estados Unidos

formando parte de una comisión científica que, como era pagada... miserablemente por el Gobierno, había alcanzado gran provecho para la ciencia zoológica, pues que de las conchas fósiles que yacen en los mares del Pacífico había pescado un inestimable ejemplar del *marsuppia horridus melenifera* [sic];

Rómulo, en troque, non saíra de Europa, “cuyas principales capitales había recorrido, siempre pagado, como la lapa a la roca, a las embajadas y plenipotencias”:

Como le pagaban bien y no le exigían otra cosa que saludar con gracia, vestir con donaire, darse humos de gran cosa y disfrazar con sorna o con descaro –según los casos– las verdades todas, no había tenido tiempo disponible para sospechar que aquella brillante molicie era una verdadera esclavitud (1882: 9-10).

No comezo da novela, os dous irmáns saúdanse con efusión chamándose romano e hugonote: a dualidade presenta, ademais da súa evidente significación relixiosa, un contraste máis xeral entre a ortodoxia e a heterodoxia, ou quizais entre dúas correntes dunha mesma fraternidade que non se nomea directamente. A adhesión de Rómulo á situación, como liberal ministerial, contrasta coas ideas democráticas e quizais republicanas de Remo, que, sen ser un aventureiro, expresa as calidades que Ojea, coma outros federais, asociaba cos estados da Unión: un certo contacto coa natureza salvaxe, fronte á moleza que vían na vida europea; unha certa liberdade de criterio e de análise que, se non excluía a espiritualidade, si tendía a suxeitala ás forzas antitéticas da razón; unha certa vontade de progreso, en sentido xeral, que no plano individual se identificaba co mérito e co traballo; e unha rica cultura técnica e científica, impulsada pola figura do inventor. Entre eles destaca a figura de Thomas Alva Edison, de quen por estes anos trata Ojea con frecuencia (cfr. os parágrafos finais de “Lo que me contó el alcalde”).

Toda a acción de *La visión dantesca* transcorre nun único espazo interior, transfigurado por un fonógrafo e unha caixa óptica, que parece remitir á representación simbólica dos anfiteatros da eterna sabedoría. Ocupa o seu centro unha sorte de mesa coroada por un busto de Edison e decorada con retratos de grandes homes que destacaran no estudo do magnetismo, da electricidade e da galvanoplastia, de Tales a Plinio, de William Gilbert a George Milton Hopkins, pasando por Aloisio Galvani, Augusto Volta e Alexander Graham Bell:

Todos los que han dado impulso a esa hermana prodigiosa de las ciencias, cuyos portentosos resultados suspenden el ánimo maravillado, allí tenían su lugar en los medallones que adornaban el rico e interesante pedestal sobre el que erguía su cabeza el ilustre inventor del fonógrafo (1882: 23).

O narrador déixase levar pola impresión de que o moble parece un reloxo, pero pronto sinala que “para ser reloj le falta el horario” e que “en el sitio que debiera ocupar la muestra, si fuera reloj, estaba colocada una lente” (1882: 18); e ese reloxo eterno, sen horas nin horario, será o foco da visión que lle dá título á obra: do seu lente saen as imaxes que lles permiten aos dous irmáns ver os pasados máis remotos, e do seu interior chegan as voces dos mortos ilustres e dos espíritos que moran nas rexións do éter.

Cando, despois das primeiras visións, Remo apaga as luces e fecha as cortinas, no interior do cuarto, transfigurado pola atmosfera sufocante das imaxes, maniféstase o cosmos enteiro, rexido polos catro elementos, desde o caos primixenio. Un lóstrego tráelles a imaxe imponente dun deus que domina a cólera dos elementos e que resulta ser Benjamin Franklin, “el virtuoso ciudadano, gloria de su patria y honra de la humanidad”, que “no fue conquistador de hombres, ni tirano de pueblos; pero domeñó el rayo que aquellos se afanan por igualar para quedarse solos en el mundo” (1882: 42). Resoa entón a voz de Franklin, que exclama: “¡he vencido al Júpiter... humillémonos a Dios”. Abraiado e aterrizado, Rómulo pregúntalle ao seu irmán como pode convocar as forzas da natureza e traer ante eles aquelas visións liberadas do tempo e do espazo, quen lle deu “la mágica varita de la Pitonisa”, e Remo respóndelle: “la Libertad”:

—Sí —añadió Remo— esa maga ante quien las pitonisas se desvanecen, y surgen a su conjuro los encantados secretos de la ignorancia; la Sibila que traduce los enigmas del pensamiento y corre el velo que oculta a los ojos del hombre las maravillas de la madre Naturaleza; la antorcha brilladora que se inflamó en medio de las pesadas nieblas del fanatismo, y prendió fuego en el aire que ahora respiramos todos; el infatigable arquitecto que derribó los templos del enigmático Egipto, y levantó las universidades, las escuelas y los institutos modernos; el ángel que llora sobre la tumba de los héroes del 27 de Julio, de los que escribieron con su sangre, durante los primeros días de diciembre de 1851, la sentencia cumplida en Sedan, y sonríe en los talleres, en los ateneos y en medio de los frondosos campos que el cultivo inteligente llena con los dones de Amaltea.

–Quisiera oírla –dijo Rómulo.

–Pronto volverá a decirnos mil cosas sorprendentes por medio del fonógrafo, cuyos primeros sonidos te han traído el acento del inmortal Franklin (1882: 43).

Como xa vimos máis arriba, o interese de Ojea por estes asuntos non era novo, e a concepción da Liberdade como principio fecundador do mundo seguía sendo un elemento central na filosofía do republicanismo español. Se algunhas das referencias que atopamos en *La visión dantesca* remiten de maneira específica á tradición hermética, por veces a vaga combinación de motivos e símbolos que contén parece debedora dos imaxinarios da francmasonaría, que Ojea, pola súa militancia política e polas súas amizades, puido coñecer de primeira man. Malia non resultar moi clara a súa procedencia, os elementos científicos e paracientíficos que manexa están relativamente ben integrados no relato, que transcende tanto as visións idealizadas do folclore e das tradicións herdadas como a celebración acrítica da técnica e do progreso: neste sentido, o solitario de Cortegada vólvese distinguir da meirande parte dos seus contemporáneos. Ojea considera os novos obxectos técnicos tamén como obxectos estéticos, porque tende a ligar as súas utilidades coas formas de apropiación, e de experiencia, que permiten; máis en concreto, parece relacionar as posibilidades do fonógrafo coa memoria, co recordo dos mortos e, en última instancia, co alén: no seu relato “El fonógrafo”, publicado en *La Tierra Gallega* en 1894, rememora o día en que un profesor convidara a “algunos curiosos” “para ver el interesante aparato que acababa de recibirse en la escuela compostelana”; en principio, a escena parécese bastante a outros testemuños das primeiras exhibicións públicas do fonógrafo; pero entre o coro dos curiosos que escoitan con reverencia a voz que sae do aparello –que repite a mesma frase evocada en *La visión dantesca*– o narrador é o único que afirma: “yo conozco otro fonógrafo más antiguo y más perfecto que el de Edison”. É a memoria, o recordo da voz da súa nai, finada moito tempo atrás, que o chamaba desde lonxe un día en que el debía deixar a casa para ir á capital a “arreglar el mundo” con outros correligionarios, atendendo sobre todo aos intereses, “sagrados, por supuesto”, “del gran partido a que estaba afiliado” (1894a). De novo o desencanto ou a reticencia ante a política práctica; de novo o recordo dunha voz de muller que para no ar.

Igual có grande inventor de Menlo Park, Ojea sentiu unha fonda fascinación polo mundo do alén, e probabelmente tivo contacto, ao longo da súa vida, con círculos espiritistas: as súas visións e fantasías poden traer á memoria a maxia empática da tradición hermética, pero tamén as intuicións de Edison verbo das chamadas forzas etéricas. Como xa ficou claro máis arriba, a conexión entre a tecnoloxía e as chamadas ciencias ocultas non era allea ás inquiredanzas de Ojea, nin tampouco ás investigacións de Edison, que durante décadas traballou nun aparello, derivado dos seus estudos acústicos, que había permitir a comunicación cos espíritos (Woolworth 2011). O famoso capítulo perdido do seu diario, titulado “The realms beyond”, presentaba os principios que habían guiar o estudo científico da cuestión: a través dun instrumento que describe metaforicamente coma unha válvula, sería posíbel amplificar drasticamente os sons gravados, descubriendo así neles os fenómenos que hai no fondo do aparente, os ecos e as resonancias do alén, sen depender da intervención dun medium ou dun charlatán de feira (Edison 1948: 205-244). Malia terse editado postumamente, en 1948, o diario estaba formado con extractos dos cadernos de Edison e de artigos e entrevistas publicados durante a súa vida, e non é imposible que Ojea coñecese pola prensa algún daqueles textos onde o inventor explicaba a transcendencia, en todos os sentidos do termo, das súas pesquisas. Oxalá outros estudos poidan, nun futuro, elaborar estas cuestións.

7. EPÍLOGOS

Vemos que durante as décadas de 1870 e 1880 Ojea colaborou con regularidade na prensa galega ou producida en enclaves galegos de Madrid, e publicou un número considerábel de textos, sobre todo narrativos, só en parte compilados en libro. Nas décadas que seguiron á aparición de *El mundo rural* parece que as súas publicacións se van reducindo e espazando, quizais por desconexión cos círculos literarios máis activos, quizais por declive das empresas colectivas ás que o ligaran afinidades persoais. Se tendeu a concentrar a súa produción baixo unha única cabeceira, ou en poucas, coma se procurase identificarse con elas, todo indica que despois de 1890 non volveu atopar unha tribuna axeitada; e con todo, estes

anos de escasa presenza pública forman un epílogo importante na traxectoria do solitario de Cortegada.

Aínda que hai bastantes colaboracións súas noutros xornais, case sempre galegos, onde máis escribe Ojea na década de 1890 é en *La Tierra Gallega*, “denodado paladín de nuestros intereses” que publicaba na Habana “mi querido e illustre Curros Enríquez” (1894b: 1): ademais doutros textos máis breves, nela aparece, na primavera de 1895, a súa novela *Regalo de la vida*, na que incorpora a unha trama máis ampla e ambiciosa, centrada na figura do retornado, moitos dos elementos que xa atopabamos nos seus cadros rurais. Aquí é un tal Ramón del Colmenar quen regresa á súa aldea após unha longa ausencia e entabla conversa co abade da parroquia, a quen coñecía ben desde a infancia: o contraste entre o aparente conformismo do relixioso, que de entrada parece reducir a súa fe á lexitimación do estado de cousas presente, e os ideais de liberdade, xustiza e igualdade que trae o retornado pode recordar a outros textos anteriores de Ojea, tamén traspassados polos conflitos de conciencia. Mais na novela aparecerán despois outros vellos coñecidos de Ramón, o mestre e o alcalde, e a tensión inicial entre o crego e o retornado irá mudando de forma: o autor manexa con habilidade a tentación da empatía, e non sempre parece a tépeda resignación do crego máis humana, xusta e razoábel cós exabruptos de Ramón, claramente posuído pola vontade de facerlle xustiza á memoria dos seus pais: tamén nos máis altos ideais podía latexar o desexo de vinganza, non sempre ilexítimo nin froito da cativeza moral. A cartografía das relacións sociais é a mesma que xa aparecía nos cadros rurais, e a problemática dos personaxes é aquí tan rica coma nos seus mellores momentos: a difícil encarnación dos principios e os ideais, inscritos nas continxencias das biografías, suxeitos ás incertezas que abren o medo, o silencio e o paso do tempo, volve ser o centro do relato.

Uns anos despois publica Ojea outra novela, o “estudio dramático-filosófico” titulado *Olas rugientes*: dela coñecemos só unha edición en libro, feita en 1898 na imprenta de *El Miño*, de Ourense, pero o máis verosímil, tendo en conta os usos do autor e da época, é que saíse primeiro na prensa, quizais no rodapé do xornal citado (circunstancia que explicaría, ademais, a discrepancia de datas entre a capa e a portada). É unha obra singular dentro da produción de Ojea, que escenifica, por medio dunha narración na que predominan os diálogos e os

parlamentos de personaxes, a complexa interacción entre varios tipos pintorescos, que poderían ser encarnación irónica das forzas vivas dunha vila, e un mendigo que vive recollido nun sanatorio rexentado por frades: a lucidez deste tolo aparente, escéptico en relixión e en política, pero de fondas conviccións e altos ideais, contrasta coa atonía estúpida en que viven o militar retirado, o cesante e o empregado de consumos. *Olas rugientes* difire bastante das outras narracións longas de Ojea, non só polo seu asunto e a súa ambientación, senón tamén polo uso dunha técnica narrativa que lle permite traballar mellor a incorporación da lingua corrente á novela, consonte os preceptos estéticos que desde 1882, ano da publicación de *El sabor de la tierruca*, de José María de Pereda, con prólogo de Benito Pérez Galdós, empezaran a predominar na literatura española. Ojea fixo un esforzo constante por incorporar á prosa algúns xiros e lascas da lingua coloquial, tanto no discurso dos personaxes como no dos seus narradores, case sempre máis refractario; e por un proceso paralelo, tamén moi gradual, desde comezos da década de 1880 empezamos a recoñecer nos seus textos cada vez máis léxico e máis xiros galegos, que tende a empregar –con bastante precisión, por certo– como elementos de caracterización de personaxes, sobre todo nos textos de ambientación rural.

Nun dos artigos que lle consagrou a *Guerra hispano lusitana*, de Benito Fernández Alonso, a mediados de decembro de 1894, xustificaba Ojea a súa tardanza en ler e comentar o libro explicando que nos meses anteriores estivera ocupado, “o más bien entretenido”, en escribir unha “novela de costumbres” destinada a *La Tierra Gallega*, sen dúbida *Regalo de la vida*: “a mis aficiones *sin objeto* estoy agradecido”, agrega entón, “porque me inspiraron el soberano desprecio que siento hacia las miserias de los hombres”:

Aquella circunstancia casual tenía mi espíritu en condiciones especiales para saborear con vivo deleite las páginas –muy bien impresas por cierto– que mi deferente amigo dedica a nuestros antepasados: la guerra sorda, perenne y mezquina de ser a ser, latente en esta región, parece que maldita, acababa de aumentar mis preocupaciones en la observación de las *gentes sencillas*, bajo un punto de vista casi individual; y la lucha por el hogar doméstico –sentimiento de alta nobleza, por merced divina no ahogado en la ola espesa de nuestros fangales– llevada a cabo

por esas mismas gentes, es el asunto del inestimable libro del señor Fernández Alonso. Despedir al individuo y entrar en la colectividad (1884b: 1).

A énfase nese sintagma, “gentes sencillas”, é do propio autor. Poucos días despois, o 7 de xaneiro de 1895, Fernández Alonso responde aos artigos de Ojea desde *El Eco de Orense*, e fala dos proxectos que este tiña en curso: “ninguno más autorizado” ca Ojea, escribe sen nomealo directamente,

para escudriñar los arcanos de la población rural, y seguros estamos de que en su próxima novela, que según nuestras noticias ha de intitularse *Gentes sencillas*, los que, como Max Nordau y César Lombroso, convierten al hombre en motivo de profundo estudio, hallarán sorpresas hasta hoy desconocidas (1895: 1).

Todo indica que a esta obra, chamada a ser unha sorte de testamento literario, lle consagrou grandes esforzos ao longo da década de 1890, e posibelmente tamén na seguinte, esforzos que deberon forzar a desaparición editorial do solitario de Cortegada. Non coñezo ningunha edición dela, nin na prensa nin en libro: un breve inserido no *Boletín da Real Academia Galega* en 1906 (192) anuncia que *Gentes sencillas* se estaba a publicar daquela no semanario habanero *En Marcha*; pero no fondo José Ojea Otero non hai rastro desa posíbel edición, e polo de agora non dei localizado ningunha colección do xornal, pouco coñecido e quizais efémero: polo repertorio de Jorge Domingo Cuadrillero sabemos apenas que o seu fundador foi Justo Ruiz de la Peña e o seu redactor principal Francisco Bethencourt Apolinario, e que entre os seus colaboradores estaban Nicolás Estévanez, Manuel Isidro Méndez e Serafín Domingo Franco (2002: 244). Quizais partindo destes nomes poidamos chegar a descubrir algo máis sobre o xornal e a súa historia.

Non hai constancia de que *Gentes sencillas* chegara a publicarse nunca enteira, e todo indica que ficou inconclusa e inédita. Pero entre os papeis de Ojea que agora custodia a Real Academia Galega consérvanse dúas series de cuartillas manuscritas que conteñen boa parte da obra, en dúas versións diferentes, das que unha é claramente posterior á outra¹⁰. O exame dos manuscritos, que conteñen numerosas follas duplicadas e repetidas, confirma a ambición e o alcance desta obra chamada a ser grande, o coidado que sempre puxo o noso autor na composición e a revisión dos seus textos, e a persistencia dos asuntos e as preocupacións

estéticas que lle foron queridos durante toda a súa vida. A trama xira en torno ao enclave onde escolleu vivir retirado, pero non alleo aos conflitos e as miserias do exterior contemporáneo, e creo que os primeiros capítulos da novela volven ratificar a xusteza das apreciacións de Curros verbo das afinidades do vello carlista de Polanco e o vello republicano federal de Cortegada. Pereda publicara a comezos de 1895, case ao mesmo tempo que Fernández Alonso daba en *El Eco de Orense* a primeira noticia de *Gentes sencillas*, unha das súas obras maiores, *Peñas arriba*, que contribuíu a elaborar e fixar unha imaxe mítica, xa non só pintoresca, da Montaña, imaxe moi ligada á experiencia case ascética en que devén o retorno á terra do seu protagonista (Bonet 2006: CCIV). Non é este o lugar nin o momento de pretender comparar as dúas obras, nin de insistir nos paralelismos que poden presentar as traxectorias dos dous autores: rematarei transcribindo un parágrafo de *Gentes sencillas* que recolle algunhas das cuestións analizadas nestas páxinas:

Despidiose [un cazador que percorre os montes próximos ao lugar de Cadoncos] de aqueles lugares con una mirada en que el pensar y el sentir se aglomeraron revueltos y apretados; y mientras descendía \caminaba peñas abajo/ iba discurriendo de esta manera: “¿Llegaría a aburrirme de estas soledades? La paz que reina por aquí me atrae. Estos lugares me agradan. Viviría olvidado; pero viviría tranquilo”. Luego comenzó a dialogar consigo mismo: “¿Se acordará alguien de la gente que vive en este rincón? Nadie”¹¹.

BIBLIOGRAFÍA

- Anónimo (1909): “José Ojea”, *El Liberal* 10994, 5/XII/1909, 2.
Barreiro Fernández, Xosé Ramón (2008): *O carlismo galego*. Bertamiráns: Laiovento.
Barreiro Fernández, Xosé Ramón e Xosé Luís Axeitos (eds.) (2005): *Cartas a Murguía II (1868-1885)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.

10 Fondo José Ojea Otero, ARAG, C 559 e 560.

11 Fondo José Ojea Otero, ARAG, C 560, f. 13.

- Bermúdez, Silvia (2002): “La Habana para un exiliado gallego: Manuel Curros Enríquez, *La Tierra Gallega* y la modernidad nacional transatlántica”, *Modern Language Notes* 117 (2), 331-342.
- Bonet, Laureano (2006): “Prólogo”, en José María de Pereda, *Peñas arriba*. Barcelona: Galaxia Gutenberg-Círculo de Lectores, xxvii-cxx. Ed. de Laureano Bonet.
- Boniface, Xavier [*Saintine*] (1843): *Picciola*. París: Marchant.
- Castro, Rosalía de (1880): *Follas novas*. Madrid-La Habana: La Ilustración Gallega y Asturiana-La Propaganda Literaria.
- Chao, Eduardo (1883): *El ferrocarril y el puerto de Vigo*. Madrid: Est. tip. de *El Correo*.
- Cross, Tom Peete (1921): “Alfred Tennyson as a Celtist”, *Modern Philology* 18, 9, 485-492.
- Curros Enríquez, Manuel (1885a): “Bibliografía. *Célticos, cuentos y leyendas de Galicia*, por José Ojea, con un prólogo de don Manuel Murguía. Librería de M. Murillo. Madrid Alcalá, 7”, *El Eco de Galicia: revista semanal de ciencias, artes y literatura* 163, 9/viii/1885, 1-2.
- (1885b): “Bibliografía. *Célticos, cuentos y leyendas de Galicia*, por José Ojea, con un prólogo de don Manuel Murguía. Librería de M. Murillo. Madrid Alcalá, 7 (Continuación)”, *El Eco de Galicia: revista semanal de ciencias, artes y literatura* 165, 23/viii/1885, 3-4.
- (1893): *Eduardo Chao (ex-ministro de la República): estudio biográfico-político*. Madrid: Fernando Fe.
- Davies, Catherine (2014): “Rosalía de Castro y América”, en Rosario Álvarez Blanco *et al.* (eds.), *Rosalía de Castro no século XXI. Unha nova ollada*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 117-136.
- Domingo Cuadrillero, Jorge (2002): *Los españoles en las letras cubanas durante el siglo XX: diccionario bio-bibliográfico*. Sevilla: Renacimiento.
- Durán, José Antonio (2004): *Historia e lenda dos Muruais: do folletín posromántico ó andel modernista*. Pontevedra: Deputación Provincial.
- Edison, Thomas Alva (1948): *The diary and sundry observations*. New York: Philosophical Library. Ed. de Dagobert D. Runes.

Fernández Alonso, Benito (1895): “A X. Contestación á su «Parola», al libro *Guerra hispano-lusitana*”, *El Eco de Orense: diario político* 2291, 7/I/1895, 1; 2294, 10/I/1895, 1-2; 2295, 11/I/1895, 1.

————— (1916): *Orensanos ilustres*. Ourense: Deputación Provincial.

Liñares Giraut, Xosé Amancio (1987): “Prólogo. José Ojea y el mundo rural”, en José Ojea, *El mundo rural. Primera serie* (ed. facs.). A Coruña: La Voz de Galicia, III-XXXI.

Murguía, Manuel (1881): “Poesía popular gallega”, *La Ilustracion Gallega y Asturiana* 2, 18/I/1881, 17.

————— (1883): “Prólogo”, en Ojea 1883: v-xxiv.

Ojea, José (1872): “Cartas de Julia á Luisa”, *El Eco del Miño* 9, 17/XII/1872, 1-2 (asinado como Luisa).

————— (1875): “Las leyendas del Conde. Enide”, *El Heraldo Gallego* 74, 3/vi/1875, 170-171; 75, 10/vi/1875, 176-177; 76, 17/vi/1875, 184-185; 77, 24/vi/1875, 192-193; 79, 8/vii/1875, 209-210; 80, 15/vii/1875, 217-218; 84, 5/viii/1875, 240-241; 85, 12/viii/1875, 249; 89, 9/ix/1875, 281-282; 91, 23/ix/1875, 296-297; 93, 8/x/1875, 312-313; 95, 21/x/1875, 328-329; 99, 18/xi/1875, 361-362; 100, 25/xi/1875, 368-370; 101, 9/xii/1875, 377-379.

————— (1876a): “Yo hablaba”, *El Heraldo Gallego* 119, 26/ii/1876, 124-125; 120, 1/iii/1876, 132-134.

————— (1876b): “Paseando por Athenas”, *El Heraldo Gallego* 126, 25/iii/1876, 180-181; 127, 29/iii/1876, 188-189; 131, 12/iv/1876, 222-223; 132, 15/iv/1876, 228-229; 133, 19/iv/1876, 237-238; 135, 26/iv/1876, 253-254; 136, 29/iv/1876, 261-262; 137, 3/v/1876, 270-271; 139, 10/v/1876, 284-286; 140, 13/v/1876, 292-294.

————— (1876c): “En los baños de Cortegada”, *El Heraldo Gallego* 155, 5/vii/1876, 12-13.

————— (1876d): “Mi Perugino”, *El Heraldo Gallego* 190, 4/xi/1876, 288-289.

————— (1879a): “La flor del lino”, *Gaceta de Galicia: diario de Santiago* 78, 7/iv/1879, 3; 94, 28/iv/1879, 3 (incompleta; publícase enteira, no folletín do mesmo xornal: 154, 14/vii/1879, 1-2; 155, 15/vii/1879, 1-2;

156, 16/vii/1879, 1-2; 157, 17/vii/1879, 1-2; 158, 19/vii/1879, 1-2. As citas identifícanse remitindo á paxinación do folletín).

————— (1879b): “¡Solo!: cuadros rurales”, *La Ilustracion Gallega y Asturiana* 16, 10/vi/1879, 185, 188; 17, 20/vi/1879, 197, 200; 19, 10/vii/1879, 221, 224; 22, 10/viii/1879, 268; 23, 20/viii/1879, 280-281.

————— (1879-1880): “Lo que me contó el alcalde”, *La Ilustracion Gallega y Asturiana* 34, 10/xii/1879, 407-408; 36, 30/xii/1879, 440-441; 4, 8/ii/1880, 49-50.

————— (1880): “Escrito en el aire”, *El Heraldo Gallego* 364, 30/i/1880, 17-19; 365, 5/ii/1880, 25-27.

————— (1882): “La visión dantesca (novela)”, *La Ilustracion Cantábrica* 2, 18/i/1882, 20-21; 3, 28/i/1882, 29; 4, 8/ii/1882, 44; 6, 28/ii/1882, 68-69; 7, 8/iii/1882, 77; 8, 18/iii/1882, 93; 12, 28/iv/1882, 140-141; 14, 18/v/1882, 161; 15, 28/v/1882, 173; 16, 8/vi/1882, 189 (cito pola edición publicada en Vigo: s. n. [Biblioteca de *La Concordia*, Imprenta de Manuel F. Dios]).

————— (1883): *Célticos: cuentos y leyendas de Galicia*. Ourense: s. n. (Imprenta de Antonio Otero).

————— (1887a): “Querer es poder”, *Galicia: revista regional* 1, i/1887, 1-5.

————— (1887b): “La aceña”, *Galicia: revista regional* 8, viii/1887, 95-100; 9, ix/1887, 143-145; 10, x/1887, 183-191; 11, xi/1887, 245-252; 12, xii/1887, 297-301.

————— (1888): “Honra y pan”, *Galicia: revista regional* 1, i/1888, 9-14.

————— (1890): *El mundo rural. Primera serie*. A Coruña: Andrés Martínez.

————— (1894a): “El fonógrafo”, *La Tierra Gallega: periódico bisemanal de intereses regionales* 18, 6/vi/1894, 2.

————— (1894b): “«Parola» motivada por la lectura de la «Guerra hispano lusitana»”, *La Voz de Galicia* 4047, 19/xii/1894, 1-2; 4048, 20/xii/1894, 1-2.

————— (1895): “Regalo de la vida”, *La Tierra Gallega: periódico bisemanal de intereses regionales* 60, 10/iii/1895, 5-6; 61, 17/iii/1895, 5-6;

- 62, 24/III/1895, 5-6; 63, 31/III/1895, 4-5; 64, 7/IV/1895, 5-6; 65, 14/IV/1895, 5-6; 66, 21/IV/1895, 5-6; 67, 28/IV/1895, 5-6; 68, 5/V/1895, 5-6; 69, 12/V/1895, 5-6; 70, 19/V/1895, 5-6; 71, 26/V/1895, 5-6; 72, 2/VI/1895, 5-6; 73, 9/VI/1895, 5-6.
- (1898): *Olas rugientes: estudio dramático-filosófico*. Ourense: Imprenta de *El Miño*.
- (1904): “Non cantes...”, *Revista Gallega: semanario de literatura e intereses regionales* 511, 31/XII/1904, 4.
- (s.d.): *Gentes sencillas*. Fondo José Ojea Otero, ARAG, C 559 e 560, s. d. (manuscrito).
- Rider-Bezerra, Sebastian (2011): “The Mabinogion Project: A Brief History of the Mabinogion”, en Alan Lupack e Barbara Tapa Lupack (eds.), *The Camelot Project: a Robbins Library Digital Project*. <http://d.lib.rochester.edu/camelot/text/rider-bezerra-mabinogion-project>. [Última consulta: 3/IV/2016.]
- Roas Reus, David (2000): *La recepción de la literatura fantástica en la España del siglo XIX*. Barcelona: Universitat Autònoma. Tese de doutoramento. <http://hdl.handle.net/10803/4902>. [Última consulta: 25/III/2016.]
- Romani, Felice [1832]: *Norma: tragedia lirica di Felice Romani da rappresentarsi nell’Imperiale Reggio Teatro alla Scala il carnevale dell’anno 1831-1832*. Milán: G. Truffi.
- Romero Tobar, Leonardo (1997): “Sobre la acogida del relato fantástico en la España romántica”, en Peter Fröhlicher e Georges Güntert (eds.), *Teoría e interpretación del cuento*. Berna: Peter Lang, 223-236.
- Schmidt-Nowara, Christopher (1999): *Empire and Antislavery: Spain, Cuba, and Puerto Rico, 1833-1874*. Pittsburgh: University.
- Sterckx, Claude (2009): *La mythologie du monde celte*. París: Marabout.
- Tennyson, Alfred, lord (1875): “Enid. Idilio de A. Tennyson , puesto en verso castellano por Lope Gisbert”, *Revista Europea* 60, 18/IV/1875, 256- 264; 64, 16/V/1875, 429-438; 69, 20/VI/1875, 616-621.
- Woolworth, Tim (2011): “Thomas Edison and His Mysterious Telephone to the Dead”, en *ITC Voices. Ghost Box Communications* 6/II/2011. <http://itcvoices.org/thomas-edisons-telephone-to-the-dead-myth-or-fact/>. [Última consulta: 25/IV/2016.]

IV. A biblioteca de Ojea

Ana María Menéndez Rodríguez

Achegarse a unha biblioteca particular convértese moitas veces nunha viaxe fascinante que nos transmite no só o valor individual de cada peza, senón tamén o seu valor colectivo como conxunto bibliográfico. Ademais, como valor engadido, axúdanos a coñecer a personalidade do propietario, que como ente intanxible habita en cada un dos seus libros, delatando aspectos da súa biografía, como a época en que viviu, a súa profesión, a ideoloxía, o nivel socioeconómico e cultural, as afeccións e temas predilectos e ata certos aspectos do seu carácter. Tal acontece, como noutros moitos casos, coa biblioteca de José Ojea.

Esta biblioteca ingresou na Real Academia Galega, xunto con outros materiais como publicacións periódicas, documentos e fotografías, por mediación de Annunciata Rey Ruiz e Fabio Alonso Rey, filla e neto de Enrique Rey Lorenzo, propietario legal deste fondo tras a morte do seu dono. Sen dúbida constitúe un feito de especial importancia, tendo en conta que José Ojea foi académico numerario desta institución dende 1905, ano da súa fundación, ata o seu pasamento en 1909.

A colección está formada por unhas 1060 obras, que o seu dono foi reunindo ao longo da súa vida. Algunhas foron obtidas grazas á amizade con numerosos intelectuais do seu medio, que lle enviaban as súas obras dedicadas, como veremos máis adiante; outras, a maioría, foron adquiridas por el. Lembremos que a partir da segunda metade do século XIX as clases medias e altas con certa cultura comezaban a ter as súas propias bibliotecas particulares. Neste caso estamos a falar dun intelectual polifacético con inquedanzas políticas, que foi, entre outras cousas, deputado nas Cortes Constituíntes de 1873; ademais de literarias, como escritor preocupado polas cuestións sociais e defensor da súa terra; e tamén científicas, pola súa formación académica no ámbito da farmacia. Isto dá lugar, por tanto, a que a súa biblioteca sexa multitemática, abarcando, por exemplo, obras de historia, literatura nacional e internacional, filosofía, química ou agricultura.

Dende o punto de vista cronolóxico, a maior parte da colección data do século XIX, o cal é lóxico tendo en conta que a vida do seu propietario transcorreu, sobre todo, na segunda metade deste século. Con todo, cómpre mencionar a presenza de tres obras do século XVIII, editadas entre 1780 e 1796, e dunha pequena parte editada con posteridade a 1909, data do seu pasamento, que puido pertencer aos seus descendentes. Así o confirman algunhas dedicatorias, como por exemplo a do libro escrito por Francisco Tettamancy titulado *Victor Said Armesto* (A Coruña, 1918), dedicado polo autor á filla de José Ojea en 1919 coas seguintes palabras: “A miña boa amiguiña Octavia Ojea. Lembranza fonda de F. Tettamancy”.

Segundo o lugar de edición das obras, podemos dividir a colección en tres grandes grupos: fondo editado en Galicia, fondo editado no resto de España e fondo editado no estranxeiro. Intentaremos, a continuación, achegarnos a cada un deles para facérmonos unha idea do que significa este importante conxunto bibliográfico.

Comezamos polo fondo editado en Galicia, que, aínda que non sexa o grupo máis numeroso dentro da colección, para a biblioteca da Real Academia Galega ten, loxicamente, un enorme interese. A cidade da Coruña destaca notablemente como principal lugar de publicación con 81 títulos, seguida de Ourense con 29, Pontevedra con sete, Lugo, Santiago e Vigo con cinco títulos cada unha e Ferrol e Ribadavia con dous títulos tamén cada unha delas, o que suma un total de 136 obras.

Grazas aos selos estampados nalgúns libros pertencentes a este fondo galego, sabemos que os mercaba en lugares como a librería de José Álvarez Vázquez, en Ourense, ou na famosa librería de Carré, na Coruña.

Unha parte importante destes libros, seguramente os máis apreciados por el, desvélanos a grande amizade con algúns escritores galegos da época, que lle enviaban dedicadas as súas propias obras, como o matrimonio Murguía-Castro.

O *Boletín da Real Academia Galega* recolle, no número 31, as palabras que Murguía dedica a José Ojea tras o pasamento deste, referíndose a el como un home leal, bondadoso, intelixente e sabio, que foi amigo seu durante máis de corenta anos, e a quen estaba unido por dous grandes sentimentos, a literatura e o amor pola súa terra. Non en van o patriarca prologou a obra de Ojea titulada *Célticos: cuentos y leyendas de Galicia*.

1. Rosalia Castro de Murguia. a su affmo.
amigo J.º Jose de Ojea. M

A mi madre, de Rosalía de Castro (Vigo, 1863). Exemplar núm. 1.

A mi muy querido amigo José
Ojea en prueba de la consideracion
q. le profesa
M. Murguia

EN PROSA

En prosa, de Manuel Murguía (A Coruña, 1895).

A mi querido compadre Pepe
Pea, escribo estas.
Su devotísimo

Curros Enríquez

Eduardo Chao, de Manuel Curros Enríquez
(Madrid; A Habana, 1893).

A Sr. Don. José Pea,
escribo estas cosas y elegante.
el autor

RUMORES DE LOS PINOS.

Rumores de los pinos,
de Eduardo Pondal
(Santiago de Compostela, 1877).

Non é de estrañar, polo tanto, a presenza de varias obras de Murguía na biblioteca que estamos a describir, como por exemplo: *Diego Gelmírez* (A Coruña, 1898), coa seguinte dedicatoria autógrafa: “A su siempre querido amigo José Ojea como muestra de la estimación y cariño que le profesa M. Murguía”. De similares características é a dedicatoria autógrafa da obra *En prosa* (A Coruña, 1895).

Pero se hai un libro especialmente singular e valioso, que explica definitivamente esta amizade, é, sen dúbida, o titulado *A mi madre* (Vigo, 1863) de Rosalía de Castro. A obra, cunha pequena corrección manuscrita e dedicatoria autógrafa a José Ojea, forma parte dunha edición de tan só cincuenta exemplares, que levan impreso o nome do destinatario. Precisamente o número 1, destinado á autora, rematou finalmente como agasallo nas mans de Ojea. A biblioteca da Real Academia Galega, que xa estaba en posesión doutros catro exemplares máis, acadou, con este último, o 10% da edición.

José Ojea mantivo, tamén, unha estreita relación con Manuel Curros Enríquez, a quen lle escribe o prólogo da primeira edición da súa obra *Aires d'a miña terra: colección de poesías gallegas* (Ourense, 1880), presente, como non podía ser doutro xeito, no fondo que describimos, con dedicatoria autógrafa.

Así mesmo, Curros inclúe no prólogo da súa obra *El Padre Feijoo: loa dramática en un acto y en verso* (Ourense, 1880) unha dedicatoria impresa a Ojea. Tamén esta obra forma parte da colección, con algunhas marcas a lapis no texto. A cuberta testemuña a amizade entre os dous intelectuais coa inscrición manuscrita: “Para Pepe Ojea”.

Outras moitas obras dedicadas polos seus amigos están presentes nesta biblioteca, como *Patria y región* (A Coruña, 1897), de Salvador Golpe, ou *Enredadas: poesías* (A Coruña, 1902), de F. Tettamancy Gastón.

Algunhas destas dedicatorias transmiten, incluso, xuízos críticos acerca do propietario, como a que figura na obra *Rumores de los pinos: poesías* (Santiago de Compostela, 1877), onde Eduardo Pondal cataloga a Ojea como “escritor correcto y elegante”.

Ademais, teñen cabida nesta biblioteca outros escritores galegos, como Aurelio Aguirre, Alfredo Brañas, Alberto García Ferreiro, Eladio Rodríguez González, Florencio Vaamonde, Teodosio Vesteiro Torres ou Federico Maciñeira. A

este último pertence un curioso folleto titulado *Burum* (Ferrol, 1908), exemplar fóra de venda, con correccións manuscritas e dedicatoria autógrafa a José Ojea.

Aínda que abundan nesta parte da colección os libros de temática literaria, histórica ou biográfica, atopamos tamén curiosos exemplares que revelan o interese do seu propietario pola agricultura, como o titulado *Instrucción para el cultivo de la morera y cría del gusano de seda en las cuatro provincias de Galicia* (A Coruña, 1852), de Francisco Javier de Mugartegui y Parga. De temática agraria é tamén o folletino escrito por Rafael Santoro titulado *Tratamiento del mildiú y otras enfermedades de la vid* (Ribadavia, 1894), escrito, segundo o propio autor explica no limiar, “expresamente para los labradores del Ribero de Avia y Miño”. Nesta obra danse, entre outras explicacións, as fórmulas dos distintos tratamentos coas antigas unidades de medida propias de Galicia. Ademais, como valor engadido, inclúe unha dedicatoria autógrafa na que desvela trazos da biografía do destinatario: “Al literato, químico y viticultor, D. José Ojea”.

Queremos sinalar tamén, dentro deste fondo editado en Galicia, unha pequena parte musical moi significativa. Trátase dun conxunto de partituras editadas na Coruña por Canuto Berea, con música de José Baldomir e letras de Rosalía de Castro, na súa maior parte, pero tamén de Manuel Curros Enríquez, Salvador Golpe e Urbano González. Ademais do seu valor intrínseco, hai un aspecto que singulariza este conxunto: o feito de que todas estas partituras estean encadernadas nun volume destinado a Octavia, filla de José Ojea. Así, na súa cuberta consta en tres liñas a seguinte inscrición: “Octavia, noviembre 20/1906, Cortegada”.

Por último, tendo en conta a faceta de escritor do propietario do fondo, é lóxico atopar tamén algunhas obras da súa autoría, como *Olas rugientes* (Ourense, 1898) ou *Rhela el trovador* (Vigo, 1879), ambas con correccións manuscritas, característica que incrementa o seu valor.

O seguinte grupo corresponde ao fondo editado no resto de España, o máis numeroso da colección. Destaca a cidade de Madrid con 582 títulos como principal lugar de publicación, seguido de Barcelona con 92, e xa a moita distancia lugares como Valencia, Bilbao, Burgos, Cádiz, Sevilla e un longo etcétera.

Dentro deste grupo debemos distinguir dous tipos de obras: as escritas por autores españois e as escritas por autores estranxeiros traducidas ao castelán.

Fórmula para el primer tratamiento	Medidas del país
Agua..... 100 litros Sulfato de cobre.. 1.50 kgs Cal viva en terrón. 1 kilóg.	{ Seis ollas. { 2 libras (gallegas) y 11 onzas { Una libra y 14 onzas.
Fórmula para el 2.º tratamiento	
Agua.....100 litros Sulfato de cobre.... 2 kilógs Cal viva en terrón. 1.50 kgs.	{ Seis ollas, { Tres libras y 8 onzas { Dos libras y 11 onzas
Fórmulas para el tercer tratamiento y restantes	
Agua..... 100 litros Sulfato de cobre.....3 kilógs Cal viva en terrón...2 kilógs	{ Seis ollas. { Cinco libras y 2 onzas. { Tres libras y 8 onzas.

Fórmulas para distintos tratamientos coas antigas unidades de medida propias de Galicia. Imaxe da obra de R. Santoro *Tratamiento del Mildiú y otras enfermedades de la vid* (Ribadavia, 1894).

Entre os autores españois con maior presenza atopamos a Benito Pérez Galdós, Emilio Castelar, Ventura Ruíz Aguilera, Miguel de Cervantes, Francisco de Quevedo e Francisco Pi i Margall, con quen Ojea compartía ideoloxía.

De novo encontramos autores galegos que editaron algunhas das súas obras en Madrid, como Emilia Pardo Bazán, Manuel Murguía, Rosalía de Castro, Alfredo Brañas, Enrique Labarta Posse ou Curros Enríquez. A este último pertence a obra *Eduardo Chao: estudio biográfico-político* (Madrid, 1893), con dedicatoria autógrafa. Neste caso, tanto o biografado como o autor da obra mantiveron unha estreita relación con José Ojea.

Ademais de obras de carácter literario e político atopamos tamén, nesta sección, outras de historia, agricultura ou matemáticas.

De orientación química, outro tema do seu interese, en parte pola súa profesión, son as obras de Francisco Balaguer y Primo tituladas *Tratado de la fabricación de aguardientes* e *Fabricación de jabones*, publicadas as dúas en Madrid en 1873.

De especial beleza, pola súa cuidada edición, resultan algunhas obras de historia e descrición de países ou cidades como a *Historia general de la república de Suiza...* (Barcelona, 1871), de Vicente Ortiz de la Puebla, ou *Historia de la villa y corte de Madrid* (Madrid, 1854), de José Amador de los Ríos, de gran tamaño, cortes dourados e fermosas ilustracións.

Pero non podemos esquecer que entre os libros publicados en España están presentes nesta biblioteca abundantes traducións ao castelán de autores estranxeiros, grazas ás cales o seu propietario tivo a oportunidade de ampliar os seus coñecementos e a súa visión do mundo no seu propio idioma.

Polo que se refire ás traducións, as obras de autores franceses constitúen un grupo moi numeroso, que denota o grande interese do seu dono por este tipo de bibliografía.

Destacan neste grupo François-René de Chateaubriand, Alphonse Daudet, Erckmann-Chatrian (Émile Erckmann e Alexandre Chatrian), Victor Hugo, Jules Verne e Émile Zola.

Ademais da literatura, pola que José Ojea mostra unha especial predilección, o país veciño achégalle tamén outras obras de índole máis científica, como as do astrónomo Camille Flammarion ou as dúas de Claude Louis Berthollet, de temática química, tituladas *Elementos del arte de teñir* (Madrid, 1795-1796) e *Arte del blanqueo por medio del ácido muriático oxigenado* (Madrid, 1796).

Destacamos igualmente a obra de Auguste Vitu titulada *Paris*, publicada en Madrid en 1890 por La España Editorial, que describe a capital francesa a finais do século XIX. Ademais da súa luxosa encadernación e o espectacular número e calidade dos seus gravados, o feito de estar traducida do francés por Emilia Pardo Bazán constitúe para a Real Academia Galega un valor engadido, dada a vinculación da escritora coa institución, da que foi no seu día presidenta de honra.

Ademais das traducións de autores franceses, atópanse tamén traducións de autores doutras nacionalidades, en especial ingleses e portugueses.

Do mesmo xeito, os clásicos gregos, como Aristóteles, Platón, Aristófanes, Esquilo, Eurípides, Jenofonte, ou Plutarco, e latinos, como Virgilio, Juvenal, Cicerón, Plauto ou Tácito, son temas do interese de Ojea, presentes na súa colección.

Polo que respecta ao fondo estranxeiro, último apartado desta clasificación, podemos dicir que estamos ante unha biblioteca cosmopolita, representada por

No hay faroles.

Quizá se muere de tédio algun candil encendido delante de la imágen bizantina de algun santo que, por diosea pacientemente la mezquina limosna del aceite, acurrucado en el agujero que encima del dintel de la puerta, mandó escarbar algun avaro; y solamente turba aquel sosiego, parecido al de la muerte, alguna ventana que ~~pechina~~ sobre los goznes para dar paso á una mano que vuelca en el aire el aromático vaso de los dormitorios.....

De la cabidad que forma un ángulo de antiguo torreón, destácase una sombra.....:

No le crujen las canillas como al don Pedro, tan traído y tan llevado por los contadores de romancescas nocturnas aventuras; pero bien pudiera ser algun Juan Diente.

Sigámosle.

Cabe el castillo se desliza cautelosa, y sus pasos á penas levantan un fugaz suspiro del seno de los ecos soñolientos; del alto almenado muro busca la opacidad de la sombra, y así protegido contra la indiscreta luna se pierde allá á lo lejos en un laberinto de callejuelas oscuras y llenas de inmundicia.—Una vieja que el flato tiene en vela, y en aquel momento satisface á la puerta de su morada no se que natural necesidad, al aproximársele la sombra, corre adentro y cierra con estrépito gritando: ¡Jesús me valga! ¡Virgen querida, que olor á cabrio!

El fantasma sigue su camino, sagaz como un rapuñero ó un espía asalariado; detiénese al fin delante de una iglesia—construida por gentes que hace siglos mandaron decir que ya se habian muerto;—y sin que le cause impresion la mortecina luz de la lámpara débilmente cernida por los vidrios de los tragaluces, arrima al muro

Páxina con correccións manuscritas na obra de José Ojea, *Rhela el trovador* (Vigo, 1879).

libros editados en lugares como Lisboa, Porto, Coímbra, Londres, Heidelberg, Filadelfia, Buenos Aires, A Habana, Manila ou Valparaíso. Pero o lugar de edición por excelencia dentro deste apartado é, sen lugar a dúbidas, París. Lembremos que José Ojea pertencía a esa xeración de eruditos do século XIX, con coñecementos

de francés, que buscaba o seu enriquecemento intelectual nos libros editados no país veciño, referente cultural europeo na época. Nada menos que 146 obras en 184 volumes compoñen esta parte da colección editada en París, que constitúe a maior parte do fondo estranxeiro.

Estes libros chegaban ás súas mans grazas a libeiros que distribuían en España este tipo de fondo, como a librería Bailly-Baillièrre de Madrid, encargada de achegar as últimas novidades das librerías europeas a numerosos intelectuais da época. Tamén outros libeiros madrileños como A. Durán ou Edmundo Capdeville facilitaban catálogos de publicacións estranxeiras, como os atopados na biblioteca de Ojea da parisiense Librairie Philosophique de Ladrage ou da tamén parisiense Hachette et Cie, que testemuñan novamente o seu interese pola bibliografía francesa.

No grupo de obras editadas en París son maioría as de autores franceses na súa propia lingua, como Honoré de Balzac, Victor Hugo, Alphonse de Lamartine ou Eugène de Mirecourt.

Entre elas atopamos, ademais, algunhas obras en gran formato con marabillosas ilustracións, como *La nature chez elle*, de Theophile Gautier (París, 1870), ou as publicadas pola librería Hachette et Cie tituladas *L'Italie*, de Jules Gourdault (París, 1877), ou *Rome: description et souvenirs*, de Francis Wey (París, 1873).

No grupo de obras estranxeiras debemos mencionar, igualmente, algunhas de autores portugueses como Almeida Garrett ou Guerra Junqueiro, editadas en Lisboa, como tamén a obra máis antiga desta biblioteca, o tomo segundo da *Miscellanea curiosa e proveitosa* (Lisboa, 1780). Posiblemente foran mercadas en Portugal polo propio Ojea, exiliado por motivos políticos durante un tempo nese país.

Atopamos tamén interesantes obras editadas en Valparaíso entre os anos 1872 e 1874, sobre agricultura, cría de animais domésticos e fabricación de viños.

En definitiva e para concluír, podemos afirmar que nos atopamos ante unha importante biblioteca do século XIX, cosmopolita e multitemática, propia dun intelectual con inquiredanzas culturais, que contén un importante fondo galego, ademais de pezas singulares e interesantes dedicatorias. A Real Academia Galega pon con orgullo á disposición do público esta nova fonte de información para os investigadores.

BIBLIOGRAFÍA

Martínez Martín, Jesús A. (dir.) (2001): *Historia de la edición en España (1836-1936)*, Madrid: Marcial Pons.

Murguía, Manuel (1909): “José Ojea”, *Boletín da Real Academia Galega* 31, 166-167.

Real Academia Galega (2006-): <http://www.academia.gal>

V. A hemeroteca

Fernando Pereira González

Esta parte do fondo que inclúe as publicacións periódicas está composta por un total de 180 títulos de revistas e de xornais. Porén, cómpre ter en conta que no caso de 28 destes títulos, todos os exemplares conservados son posteriores a 1909, o ano da súa morte, e por tanto deberon pertencer aos seus familiares máis próximos e aos seus descendentes. Coa excepción deses 28 títulos, podemos supoñer que os exemplares correspondentes ás 152 cabeceiras restantes si lle pertenceron, algo que queda demostrado en moitos casos grazas ás anotacións manuscritas que aparecen nas páxinas dos xornais e das revistas que compoñen este fondo. Non hai dúbida de que os exemplares que hoxe se conservan na Real Academia Galega son só unha moi pequena parte da prensa que el lía ou que gardaba na súa biblioteca. Mais, a pesar disto, unha análise das 152 cabeceiras de prensa anteriores a 1910 permítenos coñecer unha serie de feitos interesantes que sinalaremos brevemente nas liñas que seguen.

En primeiro lugar, podemos dividir as publicacións periódicas deste fondo en dous grandes grupos: o das publicacións galegas e o das publicacións non galegas. O primeiro grupo –que abrangue tamén aquelas revistas publicadas polas comunidades galegas residentes en Buenos Aires, A Habana, Madrid ou Lisboa– está composto por 70 títulos. Ao segundo grupo, dentro do que se inclúen publicacións españolas, americanas e europeas, pertencen un total de 82 cabeceiras. Observamos, pois, que a cantidade de títulos galegos presentes na súa biblioteca é elevada, malia o seu número ser algo menor que o das publicacións non galegas. E isto indícanos dous datos significativos. Por unha banda é un claro testemuño que nos fala do vizoso desenvolvemento da prensa galega durante a época contemporánea, co nacemento de centenas de cabeceiras en toda Galicia durante a segunda metade do século XIX e as primeiras décadas do XX (unha pequena mostra das cales queda recollida neste fondo). E, por outra banda, demostra a preocupación que el tiña por estar ben informado do acontecer cotián do país nos seus aspectos máis diversos (política, economía, cultura, sociedade).

Hai que ter en conta que antes da aparición da radio e da televisión, a prensa era o único medio de comunicación existente, e que a medida que pasaban os anos esta se facía cada vez máis accesible para un crecente número de persoas. De aí a grande importancia que tiña para quen desexaba estar informado da actualidade local, nacional ou internacional.

En segundo lugar, a maioría dos 152 títulos que analizamos aquí intégrase dentro dun abano temporal que vai desde 1870 ata 1909, e que por tanto ocupa un período cronolóxico de corenta anos que representa o esencial da traxectoria vital da figura que estamos a lembrar neste traballo. Emporiso hai algunhas excepcións ao límite inferior que merecen ser mencionadas. Por exemplo, os exemplares máis antigos do fondo son varios números da revista *La Periódico-Mania*, que se publicou en Madrid durante os anos 1820 e 1821, é dicir, vinte anos antes do seu nacemento. Outro título antigo é *El Museo Universal*, unha importante revista cultural e literaria que estaba ilustrada con fermosos gravados. Neste caso si podemos estar totalmente seguros de que foron seus os dous volumes conservados no fondo (os dous primeiros tomos da revista, de 1857 e 1858), xa que un deles leva o seu nome. Talvez lecturas como estas, realizadas durante a súa adolescencia, contribuíron a fomentar o interese pola literatura e pola historia que se manifestou ao longo de toda a súa vida. Tamén cómpre mencionar aquí un exemplar do xornal madrileño *La Democracia* datado do ano 1865, indicio de que xa por entón compartiría as ideas liberais e democráticas que defendeu sempre.

Se agora nos centramos especificamente no grupo de publicacións galegas, observaremos que dentro del se encontran cabeceiras ben coñecidas da prensa galega e galego-americana. Aquí están as publicacións coruñesas *La Voz de Galicia*, *Tierra Gallega* e a *Revista Gallega*; *El Miño* e *El Heraldo Gallego* de Ourense; *La Concordia* de Vigo; unha colección completa de *La Ilustracion Gallega y Asturiana*, revista publicada en Madrid e dirixida inicialmente polo seu amigo Manuel Murguía; *Nova Galicia*, *El Eco de Galicia* e o *Almanaque Gallego* de Manuel Castro López, editadas en Buenos Aires; e da Habana, *Galicia* e *La Tierra Gallega*, o periódico dirixido polo seu amigo e correlixionario Manuel Curros Enríquez. Non hai dúbida de que estes e outros títulos eran as lecturas habituais daqueles que, coma el, sentían inquedanzas políticas e culturais e querían estar ben informados do que acontecía ao seu redor e no resto do mundo (e que ademais

EL CORREO DE GALICIA.

PERIÓDICO DEMOCRÁTICO.

AÑO 1.º	SE PUBLICA LOS DIAS 5, 10, 15, 20, 25 y 30 de cada mes.	ORENSE 15 de Enero de 1873.	PREGIOS DE SUSCRICION: Un mes 4 reales.—Tres 12.— Seis 24.—Un año 40.	NUM.º 21.
	OFICINAS: calle de San Miguel, 16 A, ORENSE. Se suscribe en todas las librerías.		Fueta de Orense: 14 reales trimestre.	

EL CORREO DE GALICIA.

ORENSE 15 DE ENERO.

ELECCION

DE LA CUARTA ASAMBLEA FEDERAL.

La comision de la última Asamblea dá hoy cumplimiento al principal mandato que de ella ha recibido, convocando al partido republicano á la eleccion de la que, por acuerdo de aquella, ha de reunirse en Madrid el dia 15 de Febrero.

Antes la habria convocado, si el estado de insurreccion armada en que se pusieron muchos correligionarios por aquellos dias no hubiese aconsejado á esta comision un prudente aplazamiento, que quizá habria prolongado aún si pudiese creerse autorizada para variar la fecha de la reunion de la Asamblea. Estrechada por ambas consideraciones, la comision consigna ahora al pie de esta convocatoria las reglas á que debe ajustarse la eleccion, conforme á las bases de organizacion adoptadas por el partido.

Para que á ella concurran con unánime decision todos los republicanos, la comision no necesita recordar que solamente los partidos sin fe y los pueblos corrompidos abandonan, como inútil pasatiempo, el constante ejercicio de sus derechos y preparan así su vergonzosa disolucion. Bastarále indicar las consideraciones capitales que en esta ocasion exigen mas serena conciencia y mas religioso cumplimiento del deber.

No hay para qué negar que, no obstante los fallos de la última Asamblea, permanecen en pie, dentro del partido, dos politicas contradictorias ó diversas gentes:—Una que, á la vista de extensas y pobladas comarcas, sin un club ó un comité que señale la germinacion en ellas de la idea republicana, considera su propagacion por todos los medios constitucionales, la prensa, el club, la cátedra, la tribuna, como la mayor necesidad de nuestro ideal y el mas imperioso deber de cuantos á su realizacion aspiren; que entienden no se fabrican jamás las revoluciones fecundas, las verdaderas revoluciones, por algunos conspiradores hábiles ó perseverantes, sino que son dolorosa expresion de grandes crisis sociales y no las hacen estallar á su arbitrio los hombres ni los partidos; que, aleccionada por la historia, no tiene fe en los triunfos arrancados por la sorpresa y la violencia y sostenidos por la tirania y el terror; que protesta la legitimidad de la insurreccion donde los derechos individuales están reconocidos y en ejercicio, y procura con ahino su consolidacion, introduciendo la práctica de su defensa en las costumbres del partido, segura de alcanzar en breve por este medio la República, si son respetados; la revolucion, pero una revolucion incontestable, si no lo fueren.—Otra, que considera há tiempo como estériles ú ociosas la propaganda de las ideas, las luchas de la inteligencia y los triunfos parlamentarios, y tiene por única mission del partido la accion revolucionaria en toda ocasion y lugar; que profesa incondicionalmente el derecho de

los derechos individuales, y proclama el retraimiento electoral (bien que no en absoluto, y rechaza la legalidad mientras no conduzca directa ni seguramente á nuestros particulares fines. Una antepone el derecho al poder; otra lo pospone. Ambas politicas pueden ya ser juzgadas por sus obras; y la nueva Asamblea, elegida despues de tan solomnes debates y tan graves acontecimientos, viene sin duda á poner término á la contienda y á fijar rumbo definitivo al movimiento de nuestro partido.

La próxima Asamblea hereda además la mision que la anterior recibiera de discutir y votar las bases de una Constitucion democrático-federal, y las económico-sociales que reclama de los poderes públicos la justicia en favor de las clases obreras. No conocemos propósito mas noble, patriótico y digno de un partido previsor y honrado que este, pospuesto hasta hoy, por desgracia, en el nuestro á mezquinas cuestiones y á fugaces incidentes. Si la nueva Asamblea diese meditada solucion á estos dos problemas de toda revolucion democrática, anticiparía, de cierto, incalculablemente, el advenimiento de la República, que es aún para muchos lo desconocido, y sólo necesita disipar infundadas dudas ó injustos recelos para que se acoja á ella esta generacion descreída, ansiosa de justicia, libertad y progreso.

Finalmente, el partido republicano, al proceder á la eleccion de la próxima Asamblea no puede observar con indiferencia la sinistra agitacion que en estos momentos inquieta y perturba á la nacion entera. Cuando todas las huestes reaccionarias se conjuran pérfidamente tras el altar de la patria para librar jilulos! la última batalla á la revolucion y al espíritu del siglo, deber sagrado es del partido republicano en masa prepararse á su defensa. Si ese dia con que se nos amenaza llega, en ese debemos todos empuñar las armas en las ciudades y en los campos; en ese, vencer ó morir por la República. La reaccion nos habia de confundir á todos en los presidios, la deportacion y el patíbulo; pues que nos encuentre unidos ya para salir á su paso, y no dirá mañana la historia, si fuésemos vencidos, que merecimos nuestra desgracia.

Tan graves circunstancias y trascendentales mandatos requieren en los representantes para la próxima Asamblea juicio tranquilo, sereno valor, reconocida ilustracion y probada consecuencia. Esos son, por lo menos, los que esta comision se permite recomendar á los sufragios del partido.

Madrid 7 de Enero de 1873.—Eduardo Chao.—Agustín Quintero.—Ricardo Lopez Vazquez.—Ramon Chies Bayges.—Eustaquio Santos Manso.

REGLAS PARTICULARES DE ESTA ELECCION.

La eleccion de la Asamblea federal que ha de reunirse en Madrid el dia 15 de Febrero se verificará mediante convocatoria de los comités locales en el día ó dias que determinen dentro del corriente mes de Enero; debiendo mediar cinco por lo menos entre la convocatoria y la votacion.

Donde los comités locales no hubiesen sido renovados desde la disolucion de la anterior Asamblea, se procederá prviamente á su eleccion.

El escrutinio de las elecciones locales de la provincia se hará por el comité provincial el dia 8 de Febrero, y el

posuían os medios económicos necesarios para adquiriren todas esas publicacións). Mais dentro deste grupo descubrimos tamén revistas non tan habituais e moito menos coñecidas. É o caso de *La Pluma*, semanario literario-humorístico ourensán dirixido por Alberto García Ferreiro, e do cal só se conserva un número neste fondo. Outras rarezas hemerográficas que igualmente podemos sinalar son as seguintes: *El Obrero* (Ribadavia), *El Clamor* (Verín), *Picaraño* (Entrimo), *El Grito del Pueblo* (Pontevedra), *El Ciclón* (Santiago de Compostela), *El Combate* (A Coruña) e *Pero Grullo* (Vigo). A pesar de que son poucos os exemplares que chegaron ata nós de cada unha destas cabeceiras, o valor histórico das súas páxinas é incuestionable.

Un achegamento ao grupo de revistas galegas tendo en consideración a súa orientación ideolóxica e a súa temática revela uns resultados moi significativos. Como era de esperar, os periódicos valedores dos ideais republicanos teñen unha presenza importante e están representados por numerosas cabeceiras publicadas en diferentes vilas e cidades de Galicia durante os anos finais do XIX e o principiar do século XX. A esta categoría pertencen as seguintes publicacións do fondo: *La República* (Ferrol), *La República* (Ourense), *La Unión republicana* (Pontevedra), *El Grito del Pueblo* (Pontevedra), *La Justicia* (Vigo), *La Vanguardia* (Vigo), *Picaraño* (Entrimo), *Tierra Gallega* (A Coruña), *El Telegrama* (A Coruña) e *El Combate* (A Coruña). Tamén cómpre mencionar aquí un conxunto de títulos de tendencia liberal e democrática: *La Concordia* de Vigo, *El Progreso*, *El Eco del Miño*, *El Miño*, *El Derecho* e *El Correo de Galicia*, todos eles editados en Ourense. Fronte a isto contrasta, en troques, a escasa presenza de publicacións de carácter abertamente conservador, das que constatamos unicamente uns poucos exemplares de *El Pensamiento Galaico* (Santiago de Compostela), *El Noroeste* (A Coruña) e *El Norte de Galicia* (Lugo). Xa que logo, observando unha diferenza tan contrastada, podemos afirmar que as súas ideas políticas se ven reflectidas abertamente nestes fragmentos da prensa histórica galega chegados ata nós.

Pero a política non era o único que lle interesaba. As publicacións de carácter literario e de temática cultural en xeral –arte, historia, ciencia, filosofía– tamén están ben representadas neste fondo. Entre as revistas desta natureza publicadas en Galicia encontramos títulos como *Extracto de Literatura* (Pontevedra), *La Tribuna Literaria* (Santiago de Compostela), *Galicia Diplomática* (Santiago

de Compostela), *La Pluma* (Ourense), *El Heraldo Gallego* (Ourense), a revista coruñesa *Galicia* de Andrés Martínez Salazar, ou a *Revista Gallega* (A Coruña). A eles hai que engadir ademais as coleccións completas ou case completas de *La Ilustracion de Galicia y Asturias*, *La Ilustracion Gallega y Asturiana* e *La Ilustracion Cantábrica* que achamos no fondo. Todas estas publicacións son un bo testemuño da curiosidade que sentía polos temas culturais e en particular por aqueles que tiñan relación con Galicia. Finalmente, outro conxunto particular de cabeceiras –*El Domingo* e *El Día de Fiesta* (A Coruña), *Pero Grullo* (Vigo), *El Ciclón* (Santiago de Compostela) e *Galicia Humorística* (Santiago de Compostela)– manifesta o seu gusto polo humor e pola sátira referida a asuntos sociais e políticos.

Cando debullamos os títulos que compoñen o grupo de publicacións periódicas non galegas, comprobamos que estas seguen pautas moi semellantes ás xa indicadas verbo das revistas galegas. Aquí observamos tamén un marcado predominio de publicacións de tendencia liberal e republicana, xa se trate de periódicos madrileños como *La Democracia*, *El País*, *El Liberal*, *El Pueblo Español*, *La Unión* e *La Prensa Moderna*; ou ben de prensa española republicana editada alén mar en Argentina e Cuba (*En Marcha...*, *La República Española*, *La España Moderna*, *Nueva España*). Pola contra, cabeceiras abertamente defensoras de posicións conservadoras apenas aparecen representadas. Neste grupo achamos igualmente unha escolma dalgunhas das revistas culturais españolas máis relevantes da época. Dentro delas hai dous títulos que merecen ser destacados polo seu importante labor divulgador: *La España Moderna* (Madrid), a cal ofrecía nas súas páxinas traducións para o castelán de textos de escritores tan coñecidos como Tolstoi, Balzac, Zola ou Ibsen; e a *Revista Europea* (Madrid), que se centraba en dar a coñecer as novidades científicas e filosóficas. Grazas a estas dúas revistas, e a outras cabeceiras de temática semellante, el podía estar ben informado das últimas noticias sobre ciencia, artes e literatura a nivel español e internacional. As revistas humorísticas están tamén presentes neste segundo grupo de publicacións, aínda que porcentualmente a súa presenza é menos destacada. *El Mundo Cómico* (Madrid), *Almanaque Cómico* (Madrid), *Barcelona Cómica*, e un único exemplar do periódico portugués *O Sorvete* (Porto), son os títulos que podemos enumerar como representantes deste tipo de revistas.

Finalmente, unha categoría particular que encontramos entre as publicacións non galegas é o conxunto de revistas que podemos denominar “de actualidades”, as cales informaban desde as súas páxinas sobre acontecementos internacionais, daban noticias de sociedade, de cultura e deportes, e a miúdo incluían pezas literarias, todo iso acompañado de abondosos gravados e posteriormente de fotografías. Pertencentes a esta categoría están presentes títulos como *Blanco y Negro* (Madrid), *El Nuevo Mundo* (Madrid), *La Revista Moderna* (Madrid), *La Saeta* (Barcelona), *Caras y Caretas* (Buenos Aires) e *La Ilustracion Española y Americana* (Madrid). Esta última cabeceira, da cal se conservan un gran número de exemplares no fondo, constitúe pola calidade das súas ilustracións o máximo expoñente do xornalismo gráfico na España do século XIX e foi o modelo no que se inspiraron outras publicacións posteriores de parecida orientación, entre elas *La Ilustracion Gallega y Asturiana*. A serie de almanaques españois e franceses que conserva o fondo tamén merece mencionarse, por ser títulos que combinan información “de actualidades”, de literatura e de sátira sociopolítica.

Para rematar este informe hai que dicir que mesmo a breve avaliación levada a cabo nestas poucas páxinas abonda para comprobar o valor das publicacións periódicas conservadas neste fondo que agora se custodian na Real Academia Galega. Moitos dos seus títulos veñen completar coleccións que xa existían na nosa Biblioteca. En moitos outros casos, porén, trátase de novos títulos que chegaron a nós por primeira vez. Mais todos eles gardan nas súas páxinas importantes noticias de carácter histórico e cultural pertencentes a un período que abrangue case medio século, noticias que a Real Academia Galega pon á disposición do público investigador que visite a nosa Sala de Lectura. Pero ademais o fondo ten unha utilidade moito máis concreta, ao ser de fundamental importancia para quen quixer coñecer os escritos, o pensamento e o periplo vital do seu propietario orixinal. Para isto o fondo conserva unha cantidade considerable de exemplares de periódicos que ofrecen noticias acerca das súas actividades e do seu compromiso político, ou ben que conteñen textos escritos por el, políticos e literarios, algúns asinados co seu propio nome e outros cos pseudónimos que adoitaba empregar (por exemplo, “Julia” ou “Aventino”).

É de desexar que un estudo detallado das informacións fornecidas polas revistas e polos xornais que el posuíu, combinado cos datos que se poden extraer



Picaraño. Periódico republicano radical revolucionario (Entrimo, 1909).

dunha análise dos libros da súa biblioteca e da lectura dos documentos manuscritos que agora se conservan no Arquivo da Real Academia Galega, permita lograr un coñecemento axeitado da súa vida, do seu pensamento e actividades, das súas relacións con outros persoeiros coetáneos, e do período da historia de Galicia que a el lle tocou vivir.

VI. O fondo arquivístico José Ojea

Mercedes Fernández-Couto Tella

José Ojea foi un persoeiro destacado na sociedade galega de finais do século XIX e comezos do XX. Porén, para a Real Academia Galega (RAG) a súa figura ten un interese especial pola profunda relación que estableceu con algunhas das grandes figuras do Rexurdimento galego, entre as que destacan Manuel Murguía e Curros Enríquez, fundadores, ambos os dous, desta institución.

En marzo de 2014, os fondos do Arquivo da Real Academia Galega (ARAG) medraron grazas á doazón realizada por Enrique Rey Lorenzo da documentación que pertenceu ao político, escritor e farmacéutico de Cortegada (Ourense).

O tratamento técnico recibido polo fondo persoal de José Ojea adecúase á Norma Galega de Descrición Arquivística (NOGADA) que, á súa vez, segue a estrutura de ISAD(G). Este tratamento, que abrangue os procesos de identificación, clasificación, descrición e instalación, ten como finalidade conseguir o control intelectual e material de toda a documentación que forma o fondo, o que permitirá ofrecer uns servizos de calidade a académicos e investigadores.

A ISAD(G) ten como piares fundamentais o principio de procedencia e o de respecto da orde orixinal, o que implica unha descrición que parte do xeral ao particular, tamén denominada descrición multinivel. É dicir, realízase unha descrición de xeito xerárquico do fondo e de cada unha das partes que o integran, de maneira que a cada nivel de clasificación lle corresponda un nivel de descrición.

A unidade documental que debe ser tomada como punto de partida para a descrición é o fondo documental, cuxas áreas serán: identificación, contexto, contido, condicións de acceso e utilización, documentación asociada, notas e, por último, control da descrición.

Os elementos mínimos obrigatorios na norma internacional son: código de referencia, título, produtor, datas, extensión da unidade de descrición e nivel. Non obstante, a NOGADA require a inclusión de tres elementos máis para o nivel de fondo: historia institucional/biografía, historia arquivística e forma de ingreso; ademais de recomendar outros catro: alcance e contido, organización, condicións de acceso e instrumentos de descrición.

EPISTOLA AL PADRE CALABAZAS, dirigida por conducto de Celedonio su page.

Venia, señor Celedonio, con ánimo de ver al padre Calabaza su amo, y si me hiciera el favor de tirarle por las narices para que, sacudiendo el sueño se preparase á recibir mi visita. V. me haria en esto agasajo, y le seria grandemente agradecido.

Pero sinó déjenslo roncar, que liño pensado mejor y veugo en la enenta de que á hombres aplicados no es bueno interrumpirles en sus estudios y profundas meditaciones.

Por otro lado, tampoco tengo prisa, y así mientras el buen padre registra los libros soñando que se le han vuolto jamones, nosotros al son de sus fraulunos resoplidos, hagamos conversacion para que el tiempo no nos parezca mucho.

Además, tengo para mí que el padre Calabaza ha de necesitar largo reposo despues del largo viaje que hizo en el número 57 de la *Voz del Pais*, nada menos que alrededor de una hoja volante, como si fuera encantamiento de brujo.

Confieso, Celedonio amigo, que tanto me maravilla esto de que un fraile ande alrededor de una hoja que vuela, que sospecho que vuestro amo debe de andar muy amigalo con el diablo.

De todos modos, como los inventores acostumbra dar su nombre á sus inventos, no es cosa que dejemos ésta como si fuera hijo de cura, y le hemos de llamar Calabazada.

Lo que me ha causado grande admiracion, señor Celedonio, es aquello de *ilustrado periódico*, *benevolencia*, *pergeñados mal*, *cristerio sublime* y *acterto singular* con que V. encabeza el volteamiento á la hoja que vuela, y yo presumo que es una lista de los otros inventos del padre Calabaza.

Acométeme tambien la duda, señor Celedonio, de si el hidalgo manchego, de quien he sorprendido algunas palabras en boca de su amo, habrá resucitado en él.

Repáre V. bien.

Aquí lo tiene V., paladin de nuevo género, armado de romo en negro, con un leviton y abarcas, con calba y cana autoridad á la vez, echándosela de erudito, y desfacedor de entuerros.

Comienza su viaje aéreo alrededor de la hoja volante, hablando como un aparecido, y manda descubrir al asustado mortal que ha perdido el sombrero con el miedo de la vision.

Anda un poco mas, echa un latinorio, y dice que le pesa la moltera.—Esto hay que creérseo porque debe de ser verdad.

Pero ya divisó un papel, y como es aficionadísimo á la *papelotegia*, avalánzase á él con Esau y las lentejas. A este tiempo pasa sin duda una ama detrás de su cura y confiesa que la curiosidad le hace cosquillas.

Segun lo que dice:—amigo, yo poco peso de esto—debe de ser muy sábio, porque habla de encontrar en la calle un documento histórico, de ingenios filosóficos, de trabajos criticos y genealógicos, y despues de todo esto que me parece sublime, viene la burra de Baláu, y habla por la boca del padre Calabaza.

Sigue andando, y no recuerdo bien si dice algo de su crasa ignorancia; pero no debe de ser esto por

que cita á Moratin, y dice: si una Nayade se recnest como una criada de servir, y habla de un señor *supra dicho*, y de cierta corona de laurel; pero suda muchi y se sienta como un patriarca.

Descansa un poco, y empieza unas seguidillas en el clarín de la fama; le dan pujos, y pide perdon por la descortesia.

A todo esto no sale de sus labios una A.... que debe de ser la ingrata de sus pensamientos.

Para distraerse de las pesadumbres que le dá es: esquivia A.... trató de confeccionar un guisado, en lo que revela su aficion á llenar la andorga.

Pero en esta operacion, no sé como pilla la quimica por los cabellos y la trae arrastrando—cosa que me causó gran pesadumbre—pues esta señora segun le oi despues á ella, ni aún la conocia de vista, y solamente le puede tener tirria por haberla oido nombrar alguna vez.

Marcha despues á decir á Ciceron—de quien quizá sea tan amigo como de la señora quimica—dos palabras, y al parecer debe de haberlo oido hablar desde la calle en el Senado, porque asegura que es muy galano.

Vuelve enseguida acá y como trae los oidos acostumbrados á la sublime música de la elocuencia del foro romano, no puede oír sin escitaciones nerviosas el lenguaje bárbaro de su tierra.

Por fin,—como de *literato* á *comediante* hay poca distancia—se mete á cómico, y anuncia un segundo acto.

Ya está vestido de Momo, haciendo piruetas y sonando los cascabeles; exhala olor á vinagre, y el público aplaude de una manera muy singular.

Se lamenta despues de que A.... la señora de su codicia, no sea de un entendimiento de primer órden como el de él, y luego muda de tono para cantar con voz de ganso, y acompañado de un instrumento tan mugriento como su leviton, una sátira que tiritra de rabia por ~~canstar~~ estar fuera de su sitio, por mas que él dice que viene como de molde.

Todavía prosigue dando calabazadas, citando nombres al vuelo y haciendo alarde de agudeza con unos *textos* que yo supongo serán las tapaderas de su magin.

Y por último confiesa, que es de corteza dura—v. gr. de alcornoque—y manifiesta con sencillez y con una franqueza, que hace ver que todas las piramidales pretensiones de su viaje aéreo, era todo para componer mejor la *casualata* que regala á la ingrata A....; y entra en casa muy moleestado de tanto voltear alrededor de una hoja volante, prometiendo enristrar una penola—que dice ser propiedad suya—y aunque para el caso no es instrumento á propósito—hará con la aleva A.... un desaguisado sino ablanda su altivez á las quejas del mal ferido padre.

Y ahora, señor Celedonio amigo, figúraseme que he oido dar un vuelco y esperarse mucho allá dentro al padre Calabazas;—sin duda se levantó de sus estudios.—Hágala saber que le beso la mano y Dios le ayude.

EL HIJO DE ESCULAPIO.

Orense 2 de Julio de 1869.

—Orense 1869.—Imp. de Paz.

Epístola al padre Calabazas, dirigida por conducto de Celedonio su page, asinada co pseudónimo de *El Hijo de Esculapio* e impresa por Paz Novoa, en Ourense, en 1869.

— i Dónde ves, Maria?
— Vendo da verdade.
i dy que lindos males,
cáscalle aló,
ten un ojo cura,
i dy ero si!

— i Dónde ves, Maria?
— De verad a burla
— Mentis, trapaollina.
; cáscalle aló!
que ves d'ondó cura
i dy ero si!

— i Dónde ves, Maria?
— Vendo só d'antigos
— Gádate d'o corbo,
cáscalle aló,
que ch'anda toureira
i dy ero si!

— i Dónde ves, Maria?
— A ti que estu impure
— Ten conta ó que fas...
cáscalle aló,
— Gade a tua parte
i dy ero si!

Autógrafo de José Ojea con transcripción de pezas tradicionais galegas.

Ormaiztegui
 30 de 1879

Sr. D. Manuel Murguía

Querido amigo: Como tengo dicho a V.,
 aprovecho mi estacion, de poco tiempo, en este pue-
 blo p.^o remitirle mis pobres leyendas. Se podrian
 reunir los números del "Heraldo" en que vio la
 luz la primera, y va la otra en cuartillos, por
 esta incógnita.

Ahí van....: ¡piedad!
 Yo no sabre pagar jamás la honra que un
 ilustre pluma pretende hacer a' mi chera y
 misa puerca al frente de mi humilísimo li-
 bro el prólogo q' en amabilidad me tiene pro-
 metido. Poible es, casi seguro, que al ver el
 enterito literario q' le mando p.^o le pater-
 cione un un nombre re. en un V. pesoso
 del opusculo. Si es así, retiro mi protesta,
 sin q' un dolor, mi exigencia. Digo un dolor
 por q', un halagame que manene sea el nom-
 bre del mujer, o del insiro historiada de mis-
 tro pueblo al lado del mio, de consi- q'
 mis puntitos algunos en el mundo de los
 tetroz.

Voy a' darle a V., acerca de esas leyendas,
 algunas noticias:

Carta de José Ojea a Manuel Murguía. 30 de diciembre de 1879.

hablan de elle y de sus muradores de
 una manera tan fantástica que me
 he parecido bueno el asunto p^o dar for-
 ma al legendario Farnesbrigo y a un
 hijo Iberina. - Si acerte o no a expre-
 sar el alcance que quise dar a esta im-
 posición, a V., maestro conchado, toca de-
 cirlo.

Pero... ¡piedad!

su amigo affto
 7. 6. 11

José Ojea

De la edición no hablaré nada hasta
 q' venga Alejandro Cas. De todos modos qui-
 siera que como en esto por un amigo

La portada del libro q' me p^o le remito
 original. De esta vez no he tenido que
 luchar en virtuos.

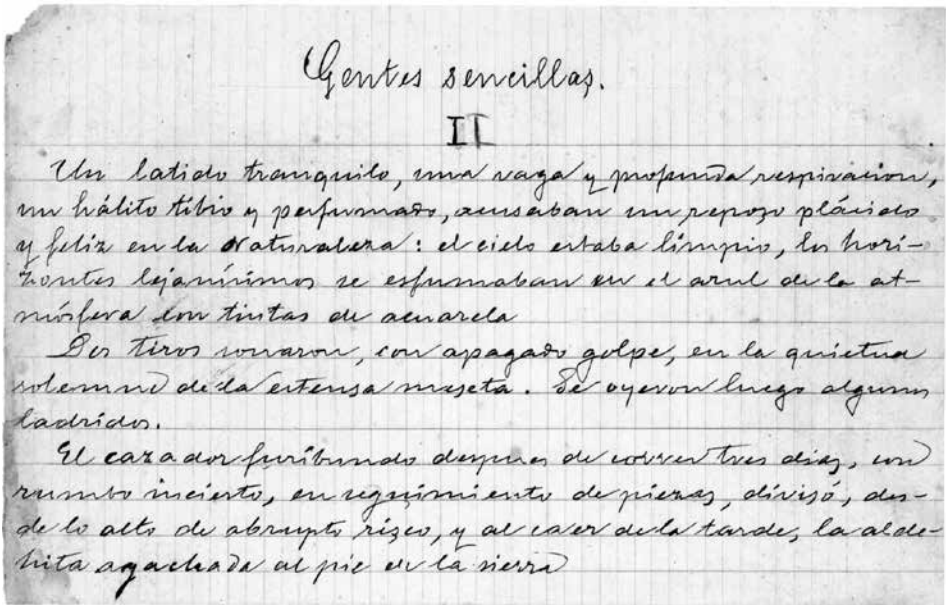
Así, de acordo coa presente normativa, e cumprindo as recomendacións da NOGADA, realizamos a descrición do Fondo José Ojea:

1. ÁREA DE IDENTIFICACIÓN

- 1.1. Código de referencia: ES.GA.15030.ARAG.02.86.
- 1.2. Título: José Ojea.
- 1.3. Datas de acumulación: 1850-1980.
- 1.4. Nivel de descrición: Fondo.
- 1.5. Volume: 8 caixas, 211 fotografías e 3 álbums fotográficos.

2. ÁREA DE CONTEXTO

- 2.1. Nome do produtor: José Ojea.
- 2.2. Biografía: José Ojea, político e escritor, naceu en Cortegada o 16 de agosto de 1841 e finou nesta mesma vila o 3 de decembro de 1909. Estudou Farmacia na Universidade de Santiago de Compostela, onde tomou contacto co republicanismo, ademais de comezar a escribir. Foi deputado provincial por Ourense e deputado a Cortes en 1873, durante a Primeira República. Perseguido polas súas ideas revolucionarias, tivo que fuxir a Portugal. Casou en 1876 con Sofía Domínguez. Desencantado da política, volve á casa familiar onde rexentará a farmacia. É neste momento cando comeza a publicar. Escritor en castelán, destaca polos seus contos, publicados en xornais e revistas ou reunidos en varias monografías. Foi membro fundador da Real Academia Galega e mantivo relacións e amizade con persoeiros como Manuel Curros, Paz Novoa, Eduardo Chao, Francisco Tettamancy, Eduardo Pondal e moitos outros. Foi o mesmo Murguía, tamén amigo seu, quen lle fixo a sentida necrolóxica publicada no *Boletín da Real Academia Galega* (BRAG).
- 2.3. Historia arquivística: Sara Ojea, a filla máis nova de José Ojea, solteira e sen fillos, viviu cos pais e foi a que gardou e conservou a biblioteca e mais o arquivo. Á súa morte deixou como testamenteira á súa afillada Sara Ruiz Rivera, casada con Enrique Rey Lorenzo, e ambos os dous



Páxina do manuscrito da novela de Ojea, *Gentes sencillas*.

conservaron o legado. A filla destes, Annunziata, e mais o seu fillo Fabio foron os doadores del á RAG.

2.4. Forma de ingreso: Doazón, en marzo de 2014.

3. ÁREA DE CONTIDO E ESTRUTURA

3.1. Alcance e contido: Comprende documentación persoal, correspondencia e os manuscritos autógrafos da súa obra, tanto literaria como profesional; recortes de prensa e follas voandeiras. Hai tamén tres álbums de *cartes de visite* e numerosas fotografías familiares.

3.2. Valoración, selección e expurgo: Polo seu carácter histórico, todos os documentos son de conservación permanente, de acordo coa Lei 16/1985, de 25 de xuño, do Patrimonio Histórico Español.

3.3. Novos ingresos: Non están previstos novos ingresos.

3.4. Organización: O fondo está organizado segundo o cadro de clasificación para fondos persoais e familiares elaborado polo Arquivo:

Persoal
Documentación biográfica
Correspondencia persoal
Fotografías
Función privada
 Manuscritos e notas
Coleccións
Pergameos
Impresos

4. ÁREA DE CONDICIÓNNS DE ACCESO E UTILIZACIÓN
 - 4.1. Condiciónns de acceso: Libre, coas restriciónns que marque a lei.
 - 4.2. Lingua dos documentos: Predominio do castelán.
 - 4.3. Instrumentos de descrición: Cadro de clasificación e inventario.

5. ÁREA DE NOTAS
A doazón comprende tamén a biblioteca.

6. ÁREA DE DOCUMENTACIÓN ASOCIADA
 - 6.1. Unidades de descrición relacionadas no ARAG: No Arquivo Parga Pondal, dúas cartas de José Ojea a Eduardo Pondal. Sign. C-68/58, C-68/77.
Na colección Impresos, un recorte dunha foto na coroación de Curros onde aparece José Ojea. Sign. FL-11/4.
Na colección Fotografías, 3 fotos da coroación de Curros nas que aparece José Ojea. Sign. FS-19/46, FXL-4/3.

7. ÁREA DE CONTROL DA DESCRICIÓN
 - 7.1. Notas do arquivreiro: Descripción documental realizada por Ricardo Axeitos Valiño e Jacobo M. Caridad Martínez (ARAG), 2014. Traballo realizado baixo a dirección de Mercedes Fernández-Couto Tella.
 - 7.2. Datas da descrición: 2014.

VII. O retrato dunha familia: a fotografía no Fondo Ojea

Jacobo M. Caridad

A fotografía e os fondos persoais teñen unha relación complexa dende unha perspectiva histórica. Se ben é certo que dende a aparición da técnica fotográfica a comezos do século XIX xa podíamos considerala como un obxecto valioso máis a atesourar dentro do patrimonio documental, non foi ata a chegada do século XX e a popularización das cámaras fotográficas, que a foto empezou a aparecer intrinsecamente vinculada á documentación persoal. Isto foi debido fundamentalmente a motivos económicos, xa que os custos para obter retratos nos comezos do XIX eran moi elevados, e tamén técnicos, pois practicamente o fotógrafo tiña que levar un carromato con todo o seu material fotográfico para realizar unha soa fotografía.

Non obstante, José Ojea, debido á súa condición burguesa, tiña os medios económicos suficientes para poder obter unha colección fotográfica que acompañase a súa documentación patrimonial. Esta colección inclúe tres álbums de *carte de visite* con 259 albuminas do XIX e ao redor dunhas 225 fotografías que se poden situar entre finais do século XIX e comezos do XX na súa maior parte.

O formato de *carte de visite* foi moi popular durante a segunda metade do século XIX, dende a obtención da súa patente, o 27 de novembro de 1854, polo fotógrafo parisiense André Disdéri ata a aparición da cámara Brownie¹ de Kodak, no 1900, que popularizou as instantáneas fotográficas. O formato da *carte de visite* permitía obter varias tomas fotográficas dunha soa placa negativa a través de cámaras que incorporaban un número variable de obxectivos (polo xeral de 4 a 8), podendo obter imaxes en papel albuminado que se adherían a unha cartolina dun tamaño semellante ao das tarxetas de visita (90 x 65 mm). Chegou ao seu cénit durante a Guerra de Secesión norteamericana, dada a comodidade do formato para

1 George Eastman (1854-1932), fundador da Kodak Company, lanza ao mercado un modelo de cámara Brownie (chamado así por uns debuxos creados por Palmer Cox) que, polo seu baixo prezo, 1 dólar, e o seu fácil manexo, todo o mundo podía adquirir, popularizando así a fotografía.

o envío de instantáneas a familiares e amigos durante o conflito. O éxito que tivo foi un certificado de celebridade decimonónica e de recoñecemento social (Lincoln chegou a dicir que grazas ao retrato que lle fixo Brady² gañou as eleccións), e animou as editoriais tanto europeas como americanas a editar recompilacións dos persoeiros dos que tivesen retratos, chegando estas a publicar compendios deles nun formato e prezo accesibles. Estes álbums foron comercializados en Europa, polo xeral con luxosas encadernacións en pel, con ferraxes e peches metálicos, cantos dourados e ornamentados, e, de cando en cando, con adobíos de prata, nácara ou marfil nas cubertas. Fabricados na maior parte dos casos en Francia ou Alemaña, as *carte de visite* introducíanse por unhas rañuras que tiñan estes, para quedaren expostas e para que se puidesen mudar con facilidade.

Isto precisamente é o que atopamos nos tres álbums que corresponden ao Fondo José Ojea. Imaxes de persoeiros da política, como Lincoln ou Castelar; da música, como Rossini ou Webber; do espectáculo, como Amedori ou Tirso de Obregón; da literatura, como Goethe ou Victor Hugo. Todos, xunto co resto deles, perfectamente colocados nos nichos dos álbums, como ben describiamos no parágrafo anterior. Moitos destes retratos proceden do estudio do fotógrafo de orixe francesa Jean Laurent, en Madrid, un dos fotógrafos oficiais da corte de Isabel II³.

No caso concreto de Galicia, ademais de familiares e amigos do propio José Ojea, tamén se atopan persoeiros da intelectualidade galega, como Curros Enríquez, Francisco Torres de Adalid, Eduardo Chao e Manuel Paz Novoa, entre outros. Por outra parte, mostra un bo índice dos fotógrafos e estudos activos en Galicia na segunda metade do século XIX, tales como Avrillon e Sellier na Coruña, Palmeiro e fillos en Santiago, Varela en Lugo, García en Ourense, Buch en Vigo e os irmáns Bocconi en Pontevedra.

No caso das fotografías soltas, poderíamos facer unha diferenciación en tres bloques claramente definidos:

2 Mathew Brady (1822-1896) é un fotógrafo neoiorquino famoso polas súas fotografías in situ sobre as batallas da guerra de Secesión e polos retratos que fixo nos seus estudos a diferentes persoeiros norteamericanos, como Lincoln ou Oscar Wilde.

3 Nos anos centrais do reinado de Isabel II empregouse a fotografía como medio propagandístico do réxime (véxase a construción da canle de Isabel II) e de xeito áulico retratando a familia e círculo íntimo da raíña e da corte.

- a) Imaxes da relación de Ojea con persoeiros e amizades relevantes da cultura galega.
- b) Imaxes de familiares, amigos e de lugares comúns a todos eles.
- c) Imaxes de arte.

No primeiro bloque temos varias fotografías, polo xeral xelatinas, que nos mostran a José Ojea con figuras relevantes como Murguía ou Curros Enríquez; tal é o caso da foto de 1904 que nos mostra a Ojea xunto aos futuros fundadores da Real Academia Galega (Manuel Murguía, Andrés Martínez Salazar, Uxío Carre Aldao, Florencio Vaamonde, Eladio Rodríguez e Francisco Tettamancy, que son os primeiros académicos da devandita institución); e outros retratos ou instantáneas que lle dedicaban como mostra de afecto, e que non só son salientables polo seu valor iconográfico, senón tamén polo valor autógrafo, como o retrato que lle envía Curros Enríquez a José Ojea, no mesmo ano 1904, en que o poeta visita a cidade herculina, dedicándolle unhas agarimosas verbas: “a o seu bo amigo, Pepe Ojea”; o cal, ademais, ten a peculiaridade engadida de ser realizado polo estudio da familia Avrillon, situado na rúa Real 37, que foi un dos pioneiros da fotografía en Galicia e que, xunto cos Sellier, fundou unha dinastía que estivo presente na Coruña durante 74 anos.

No segundo bloque atopamos un conxunto de imaxes heteroxéneas, de amigos, familiares e lugares comúns ao círculo íntimo dos Ojea. Fillos, parentes e bos amigos, coma o pintor ourensán Silvio Rodríguez (o cal deixa unha boa mostra de humor con variadas imaxes que lle vai enviando dende distintos lugares, como Roma, algunhas delas disfrazado, e outras con curiosas composicións de escena, tabernas ou bailes); lugares como Cortegada, en Ourense, onde estaba situada a casa familiar, e os seus arredores (a ponte vella entre Filgueira e Cortegada), os primeiros tempos do balneario da mesma vila, paisaxes naturais da rexión, ou Villa Octavia, casa de campo da familia, teñen un valor, inda que pequeno, etnográfico apropiado para poder ver os costumes e os cambios da época, tanto sociais e culturais como xeográficos. Estas imaxes inclúen tanto albuminas como xelatinas, e incluso algún negativo; ademais algúns retratos de estudio atópanse retocados con pintura e cores, técnica recorrente para salientar algún aspecto da

foto⁴, nun momento en que a fotografía estaba vinculada á ausencia de cor. Estes son outra vez sacados por estudios e fotógrafos locais, sobre todo de Ourense e Santiago. Evidentemente, todas estas imaxes teñen un alto valor biográfico e danlle rostro e forma ao percorrido vital de José Ojea, mesmo con fotos do seu cadaleito e procesión fúnebre.

No último bloque, cabe salienta a presenza dalgunhas láminas con fotografados ou heliogravados⁵ de distintas obras de arte, a maior parte delas pertencentes á compañía Goupil. Estas láminas tiveron moita influencia e vixencia a partir da revolución industrial, coa aparición dunha clase media que quería acceder aos cadros e obras de arte, pero que non tiña o suficiente poder adquisitivo para conseguilos, xurdindo empresas para satisfacer esa demanda. Coa aparición das técnicas fotográficas da albumina e do gravado aumentou a oferta, beneficiándose diso artistas novos, pois xa non era patrimonio exclusivo dos grandes nomes. Unha destas empresas foi a de Anthony Goupil, fundada en París ao redor do 1829, que a partir do 1843, e coa chegada á sociedade de Vincent Van Gogh, marchante de arte e tío do pintor homónimo, dá o salto a pinturas e debuxos orixinais, sendo incluso algunhas destas láminas creadas expresamente para este tipo de técnica e compañía⁶. Tal é o caso das conservadas no Fondo Ojea, como *Ferry Boat* do pintor alemán Otto Webber ou *Attelage Nivernais* da pintora francesa Rosa Bonheur, entre outros, inda que tamén se conservan exemplos do primeiro tipo, como a lámina da celeberrima obra de Leonardo da Vinci *La última cena*. Todo isto pódenos servir, así mesmo, como unha mostra das aspiracións e o nivel da familia de José Ojea.

En definitiva, como fomos expoñendo, a diversidade e o valor das imaxes integradas no Fondo Ojea, salientable pola súa heteroxeneidade, e con certas pinceladas de contexto histórico, fano, cando menos, interesante para o investigador tanto dun período de maduración da identidade galega, como para o

4 Durante o século XIX e principios do XX, algunhas fotografías coloreábanse á man, pagando un suplemento, con acuarelas, óleos e outros pigmentos. A primeira placa fotográfica en color apareceu en 1903, a autochrome, e foi patentada polos irmáns Lumière.

5 Procedementos para producir pranchas ou placas de impresión, a través de técnicas fotográficas.

6 Na década de 1980, o fondo editorial da compañía Goupil foi adquirido polo concello de Burdeos, a través de doazóns e compravenda, xuntando toda a colección no Museo Goupil de Burdeos, integrado dende 1998 no Museo de Aquitania, onde están sen expoñer, só para ao servizo de investigadores.

etnógrafo ou para o historiador da fotografía, cos paradigmáticos exemplos de álbums de “carte de visite” da segunda metade do século XIX; aínda que a maior validez desta documentación está, como non podía ser doutro xeito, en poñer rostro a José Ojea e aos máis próximos a el, e en mostrar os ambientes e círculos que frecuentaba. Así, ademais de ensinarnos os lugares físicos onde viviu, tamén constitúe unha boa mostra, como xa fomos comentando ao longo do texto, da situación sociocultural en que se atopaba, xa que as fotografías que integran este fondo son, na súa maioría, previas á grandísima democratización que supuxo o invento de Eastman para a fotografía, a partir do comezo do século XX.

BIBLIOGRAFÍA

- Alef, Daniel (2009): *George Eastman: the Kodak King*. Santa Barbara: Titans of Fortune.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón e Xosé Luís Axeitos (2000): *Manuel Murguía. Unha fotobiografía: 1833-1923*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Brady, Mathew B. (2013): *War photographs taken on the battlefields of the Civil War*. New York: Skyhorse.
- Harrison, William Jerome (2012): *The story of the invention of Photography*. New York: A. J. Cornell.
- López Mondéjar, Publio (coord.) (2014): *El rostro de las letras. Escritores y fotógrafos en España desde el Romanticismo hasta la generación de 1914*. Madrid: Ediciones del Azar.
- Rodríguez Molina, María José e José Ramón Sanchís Alfonso (2013): *Directorio de fotógrafos en España (1851-1936)*. Valencia: Archivo General y Fotográfico de la Diputación de Valencia.
- Yeves Andres, Juan Antonio (coord.) (2011): *La carte de visite, una imagen para la memoria: Colección de Pedro Antonio de Alarcón*. Madrid: Fundación Lázaro Galdiano.



Grupo de nenos e nenas diante da casa dos Ojea en Cortegada (1910).



José Ojea en Villa Octavia, casa de campo da familia preto de Cortegada.



Retrato de José Ojea con familiares e amigos.



Carte de visite de Abraham Lincoln (1861).



Reproducción da última cea de Leonardo da Vinci por Goupil et Cie.



Carte de visite de Juan Manuel Paz Novoa, cunha dedicatoria para José Ojea (1868).



Panorámica de París durante a Exposición Universal de 1889. Ilustración da obra de A. Vitu *Paris* (1890).



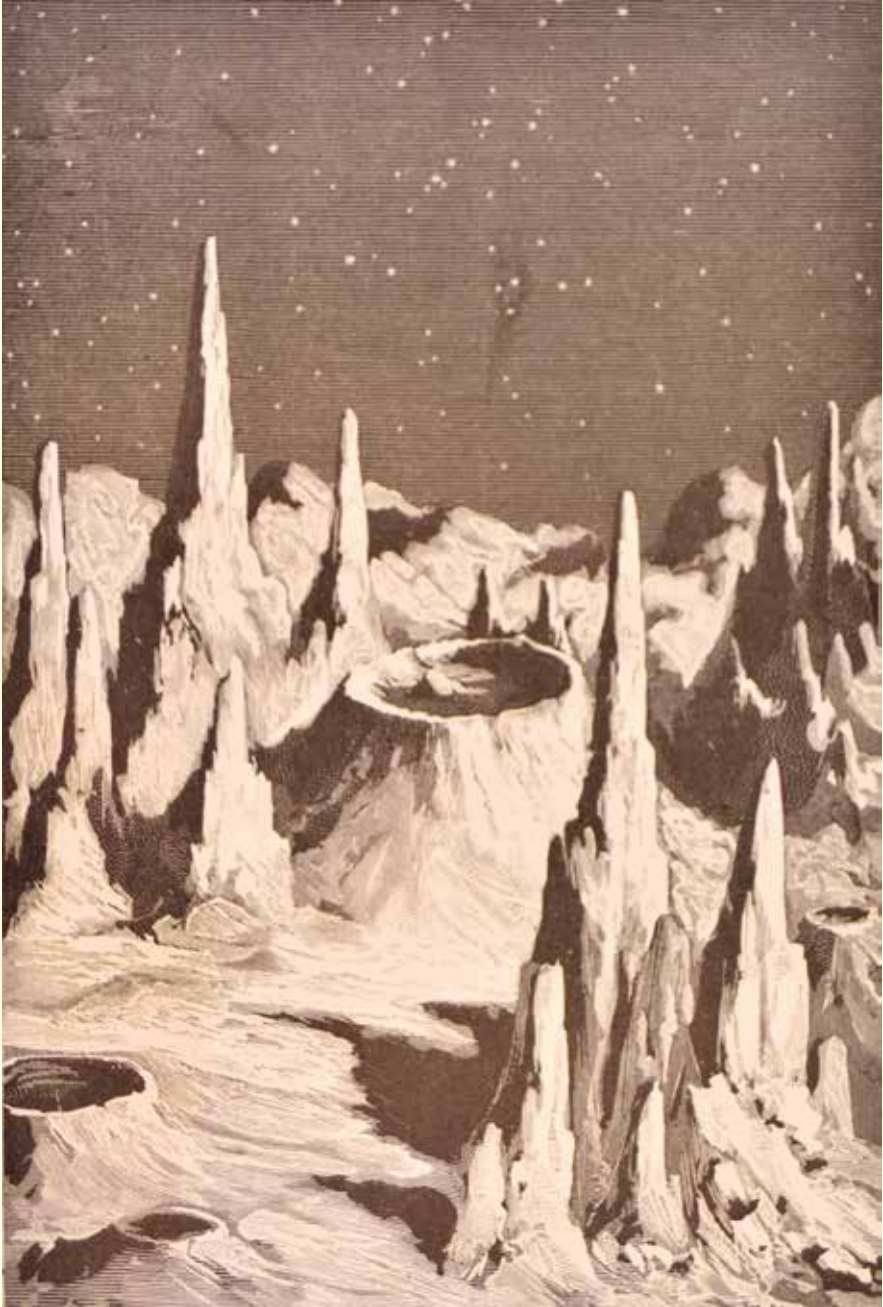
Sentados, de esquerda a dereita, José Ojea, Manuel Murguía, Manuel Curros Enríquez e Andrés Martínez Salazar. De pé, de esquerda a dereita, Uxío Carré, Florencio Vaamonde Lores, Francisco Tettamancy e Eladio Rodríguez. A Coruña, 1904.



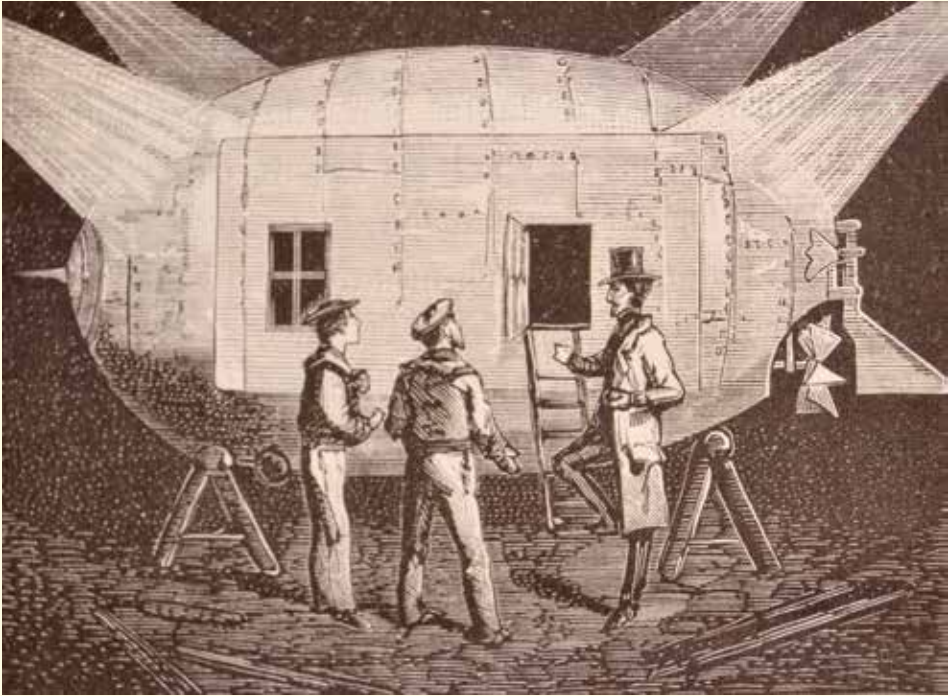
Vista xeral de Madrid. Ilustración da obra de J. A. de los Ríos, *Historia de la villa y corte de Madrid* (1854).



Cadaleito de José Ojea. 1909. Fotógrafo Gabriel E. R. Prim. Ourense.



Visión da lúa no século XIX. Ilustración da obra de C. Flammarion *La atmósfera* (1875).



Submarino inventado polo doutor Trinitus. Ilustración da obra de A. Roger *Viaje por debajo de las olas* (1870).



Cuberta da revista *Galicia Humorística* (1888).

Índice

O farmacéutico e deputado de Cortegada: José Ojea.....	5
<i>José Manuel Baltar Blanco</i>	
Unhas cantas consideracións sobre o legado de José Ojea e sobre o presente volume	7
<i>Xesús Alonso Montero</i>	
Introdución	9
<i>Xosé Ramón Barreiro Fernández</i>	
I. José Ojea: unha vida ás beiras do Miño	11
<i>Ricardo Axeitos Valiño</i>	
II. José Ojea Otero: pensamento e acción política	33
<i>Xosé Ramón Barreiro Fernández</i>	
III. A obra literaria de José Ojea Otero, á luz do seu legado.....	61
<i>Santiago Díaz Lage</i>	
IV. A biblioteca de Ojea.....	105
<i>Ana María Menéndez Rodríguez</i>	
V. A hemeroteca	117
<i>Fernando Pereira González</i>	
VI. O fondo arquivístico José Ojea.....	125
<i>Mercedes Fernández-Couto Tella</i>	
VII. O retrato dunha familia: a fotografía no fondo Ojea	133
<i>Jacobo M. Caridad</i>	
Anexo fotográfico	139

Academ

Sección de Historia

Topeime con José Ojea hai moitos anos cando preparaba a tese de doutoramento sobre o campesiñado galego. A visión do caciquismo que dá no seu libro *El mundo rural* (1890) abriume novos horizontes para afondar nun tema capital na comprensión do atraso económico de Galicia. Fíxenme entón a promesa de recuperar esta singular personalidade, que só mereceu ata o momento unha esvaída atención. Agora, e grazas á información que nos procura a súa biblioteca depositada na Real Academia Galega, cumprimos esta promesa.

Xosé Ramón Barreiro Fernández

ademia



REAL ACADEMIA GALEGA

